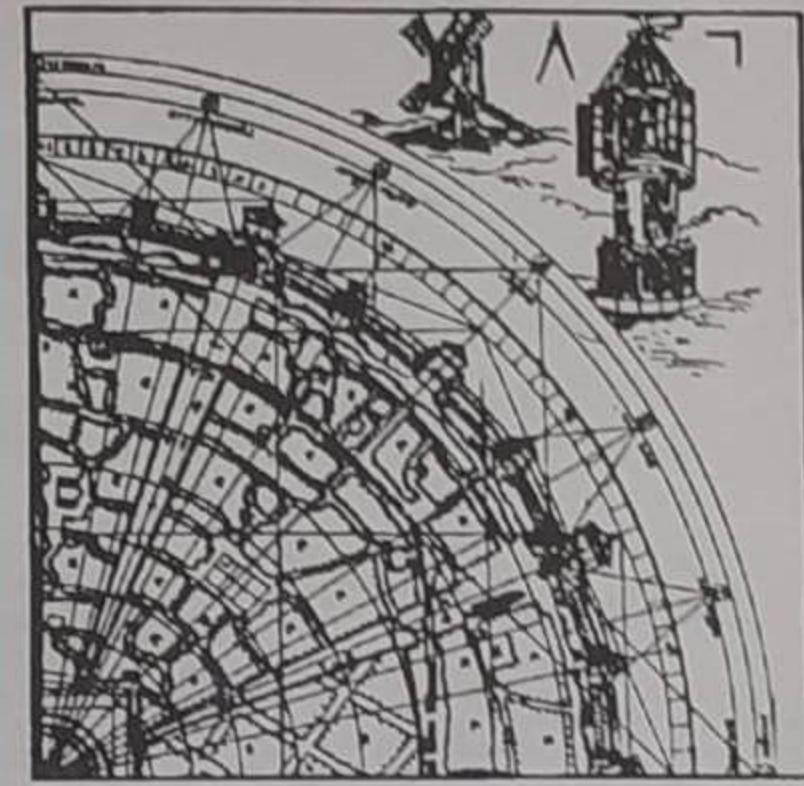

POLIS

Revistă de științe politice

Vol. 6 - Nr. 4/1999

TRANZIȚIA CA SUCCES – TRANZIȚIA CA EȘEC

PERSPECTIVELE DEMOCRAȚIEI ȘI SOCIETĂȚILE ÎN TRANZIȚIE

GIOVANNI SARTORI

CÎT DE DEPARTE SE POATE EXTINDE
DEMOCRAȚIA?

INTERPRETĂRI ALE TRANZIȚIEI

KAZIMIERZ Z. POZNANSKI

TEORIA COMPARATIVĂ A TRANZIȚIEI:
RECESIUNE ȘI REDRESARE ÎN ECONOMIILE
POST-COMUNISTE

VIRGIL NEMOIANU

TRANZIȚIA ȘI PARADOXURILE SALE

TRANZIȚIA CA EȘEC

ADRIAN-PAUL ILIESCU

EȘECUL TRANZITIEI ȘI
CARENTA INSTITUTIONALĂ

LAURENTIU ȘTEFAN-
SCALAT

PACTS AND CONFLICTS IN
POST-COMMUNIST TRANS-
FORMATION: IN SEARCH OF
A NEW SOCIAL CONTRACT

PLURIPARTIDISMUL ȘI TRANZIȚIA

ALEXANDRU RADU

RADIOGRAFIA PRIMULUI
DECENIU PLURIPARTIDIST

SOLUȚII LIBERALE PENTRU ECONOMIILE ÎN TRANZIȚIE

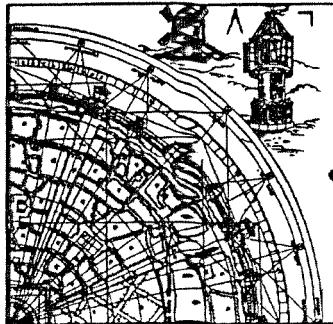
EMANUEL-MIHAIL
SOCACIU

CE (NU) NE POT SPUNE
TEORIILE LIBERTARIENE ALE
PROPRIETĂȚII DESPRE
TRANZIȚIE

IONELA MÂNZU

DESOCIALIZAREA, INDIVIZII
ȘI STATUL

POLIS

Revistă de științe politice

Editor

Redactor șef

Secretar de redacție

Colegiu editorial

Tehnoredactare

Adresa

Vol. 6 - Nr. 4/1999

IMAS-SA

Adrian-Paul Iliescu

Camil Ungureanu

Călin Anastasiu

Aurelian Crăiuțu

Pavel Câmporeanu

József Lörincz

Dan Pavel

Alfred Stepan

G.M. Tamás

Stelian Tănase

Alin Teodorescu

Vladimir Tismăneanu

George Voicu

Dragoș Aligică

Dan Cristian Comănescu

Cristian Preda

Laurențiu Ștefan-Scalat

Radu Carp

Marina Zamfir

Calea Plevnei nr. 136,
sector 6, București,
România

C.P. 56-52, 777 50 București

Telefon: (401) 335 45 00

Fax: (401) 335 45 08

Email: imas@kappa.ro

Difuzare:

Daniela Stoicescu

Telefon: 638 39 55

CAMERA DEPUTAȚILOR
BIBLIOTECĂ
SĂA DE LECTURĂ
Const. HAMARAGU

Camera Depușilor — BIBLIOTECĂ	
Cota	P 32/P 75
Nr. Inventar	B 6388

Cuprins

Op T

Introducere

3

(Perspectivele democrației și societățile în tranziție)

Giovanni Sartori	Cât de departe se poate extinde democrația?	5
------------------	---	---

Interpretări ale tranziției

Kazimierz Z. Poznański	Teoria comparativă a tranziției: Recesiune și redresare în economiile post-comuniste	15
Virgil Nemoianu	Tranziția și paradoxurile sale	36
Adrian-Paul Iliescu	Eșecul tranziției și curența instituțională	46
Laurențiu Ștefan-Scalat	Pacts and Conflicts in Post-Communist Transformation: In Search of a New Social Contract	57

(Pluripartidismul și tranziția)

Alexandru Radu	Radiografia primului deceniu pluripartidist	75
----------------	---	----

Soluții liberale pentru economiile în tranziție

Emanuel-Mihail Socaciu	Ce (nu) ne pot spune teoriile libertariene ale proprietății despre tranziție	92
Ionela Mânză	Desocializarea, indivizi și statul	120

<i>Note despre autori</i>		147
---------------------------	--	-----

Tranziția ca succes – tranzită ca eșec

Ideea alcăturirii numărului de față al revistei *Polis* a fost inspirată de un dublu paradox detectabil în atitudinea majorității politicienilor și a unei mari părți a intelectualității din România. Mai întâi este vorba de *paradoxul insensibilității* la dominantele opiniei publice. Politicienii, chemeți fiind să se facă ecoul anxietății opiniei publice (măcar din considerente electorale, dacă nu din spirit democratic), par totuși, în marea lor majoritate, exponentii unei atitudini gen *business as usual* ('ne facem treburile ca deobicei'): deși toate sondajele de opinie, ca și mass-media, în măsura în care își joacă rolul de 'barometru al opiniei publice', evidențiază un acut *sentiment de criză* și alarmanta convingere (împărtășită, conform unor date recente, de peste 50% din cei intervievați!) că 'lucrurile merg în România într-o direcție greșită' (conform formulării-tip a unei întrebări din sondajele curente), oferta politică dominantă (a principalelor partide și organizațiilor politice) se face în termenii situațiilor normale și ai soluțiilor de rutină, ca și cum nu ar fi vorba de nici stare (economică, socială și politică) acută și de nici o urgență publică care să reclame campanii politice energice, inventivitate în guvernare, măsuri rapide de maximă eficacitate. De această relativă *insensibilitate*

a marilor actori politici la nemulțumirile electoratului profită, bineînțeles, grupările politice radicale, singurele care (prin discursul și gestica lor exacerbată) se fac ecoul stării de alertă a opiniei publice și amenință să cîștige o tot mai mare parte a acestieia.

La rîndul lor, liderii de opinie ai intelectualității nu par, nici ei, convinși de existența unei stări excepțional de serioase, și nu dau nici un semn că ar fi angajați într-o dezbatere publică gravă asupra risurilor crizei și a eventualelor soluții 'de urgență' posibile. S-ar putea spune că și printre 'specialiști' (politologii, analiștii politici, liderii de opinie intelectuală) domnește adesea o atmosferă de *business as usual*: discuția este dominată de ideile și experiențele standard, împrumutate din literatura politică sau economică de referință, ca și cum singura problemă care se pune ar fi învățarea sărguincioasă și aplicarea fidelă a unor rețete recunoscute; impactul crizei nu pare să stimuleze o gîndire politică (să nu ne hazardăm a spune 'originală', dar măcar) adaptată realităților locale celor mai preocupaante. Constatînd absența tonului sincer frâmînat, ca și cea a dezbatelii grave, eliberate de considerente imediate, 'de partid', din dialogul public, un observator malitios ar conchide, poate, că o veche

tradiție de *irresponsabilitate politică* își face încă din plin simțită prezența în viața publică românească.

Paradoxul de mai sus este completat 'armonios' de un al doilea paradox: cel al *reacției letargice la semnalele politice majore din străinătate*. Din partea factorilor politici occidentali, ca și a reprezentanților principalelor organizații internaționale, sosesc semnale clare de avertizare: situația economică și socială a României este percepță ca serioasă și preocupantă, de natură a pune sub semnul întrebării integrarea țării în circuitul de cooperare global. La mesajele politice externe, la care nu numai state bine cotate în cursa integrării europene, ca Polonia, dar și state aflate, din punctul de vedere economic, într-o situație comparabilă cu a noastră, cum este Bulgaria, răspund cu vigoare, reacția românească este anemică și formală: discursul pro-euroatlantic este afișat prompt, dar inițiativa politică decisă și energetică, de natură a da substanță promisiunilor implicate în acest discurs, este deficitară. Nu este deci de mirare dacă liderii politici occidentali exprimă, în forme voalate, îndoieri asupra direcției viitoare de evoluție a societății românești, direcție aflată în zona acelorași incertitudini în care se află evoluțiile din Ucraina sau Rusia.

În acest context, pare legitimă întrebarea privind sursele marilor diferențe dintre situația țărilor post-comuniste a căror tranziție este percepță ca un (relativ) succes - Cehia, Polonia, Ungaria - și cea a României sau a altor state estice, a căror situație preocupantă

justifică explorarea cauzelor numeroaselor eșecuri înregistrate pe plan economic și social. Cu alte cuvinte, tema prioritată a articolelor ce urmează este concentrată în întrebarea: ce a condus, totuși, la succesul tranziției post-comuniste în centrul Europei, și ce anume a generat eșecurile tranziției în țările state din Est?

Există, bineînțeles, totdeauna aşteptarea că o clarificare a cauzelor situației de criză va conduce și la conturarea posibilelor soluții sau strategii optime de intervenție. Unele din textele ce urmează sugerează că numai o intensificare a intervenției (economice și politice) instituționalizate poate remedia carentele generatoare de dificultăți în statele est-europene; dimpotrivă, alte articole sugerează (în spirit libertarian) că numai o diminuare radicală a acestei intervenții poate soluționa problemele. Controversa este reală, dar poate că nu absolută și completă: este posibil ca, funcție de aspectele avute în vedere, ambele tipuri de revigorare să fie necesare și aplicabile. Un punct comun ambelor orientări este, spre exemplu, accentul pe necesitatea urgentă a descentralizării puterii și, probabil și cel pe caracterul imperativ al unei noi concentrări de voință politică, în absența căreia nici o soluție de ieșire din criză nu se poate prefigura.

Scopul inițiativei editoriale de față nu este însă acela de a schița soluții canonice în acest sens, ci doar acela de a stimula o dezbatere a cărei intensificare este de mult timp restantă.

Adrian-Paul Iliescu

Giovanni Sartori

*Cît de departe se poate extinde democrația?**

The author analyzes the preconditions of democracy and rejects the myth that democracy is always conducive to economic prosperity. He also criticizes the two usual attitudes in the third World: either copying or neglecting the fundamentals of Western democracy.

Nu este nici o îndoială că teoria și practica liberală reprezintă un produs occidental înrădăcinat în istoria și cultura occidentală. De aceea, pe măsură ce democrația este exportată din vest către alte arii și culturi, se aud voci care vorbesc despre "imperialism cultural" sau despre "un model partizan occidentalocentric." Dar nu cred că ideile trebuie respinse pe baza locului lor de origine. Că democrația este o invenție occidentală nu implică că e o invenție proastă sau un produs bun numai pentru consumul occidental. Faptul că propriile mele scrieri sunt occidentalo-centrice nu-mi dă nici un complex special de vinovăție.¹ Recunosc, totuși, că prescrierea democrației în arii non-occidentale ne pune "probleme de exportare." Mai întîi, poate fi democrația exportată în orice loc fără a ține seama de

"condițiile de import", și anume de condițiile existente în țările importatoare? În al doilea rînd, poate sau ar trebui democrația exportată *in toto* și în formula sa (vestică) cea mai avansată, sau ar trebui mai întîi să împărțim conceptul de democrație liberală în elementele sale *necesare* (definiitorii) și cele *contingente* (variabile)?

Problemei dacă democrația poate fi implantată sau nu în orice sol i se răspunde în general arătînd către India și Japonia – negreșit două culturi non-occidentale și, cu toate acestea, cazuri convingătoare ale unei implantări reușite. Mă plec în fața acestor mari dovezi; cu toate acestea, nu sunt pe de-a-ntregul satisfăcut de ele. Ce putem spune despre Africa, de pildă? O examinare atentă scoate la lumină faptul că India și Japonia îndeplineau

* Giovanni Sartori, *How Far Can Free Government Travel?*, conferință ținută la Seul în 1994. Traducerea este făcută cu permisiunea autorului, căruia îi mulțumim pe această cale.

lași timp fals. Căci trebuie să ne amintim că democrația liberală (constituțională) a fost lansată și susținută de părți restrâns ale electoratului. Procesul de votare este într-adevăr o *condiție necesară* a oricărei societăți libere.⁶ Totuși, extensia sufragiului într-un stat dat nu este atât de importantă pe cît anumiți oameni vor să ne facă să credem. Cu toate vociferările feministe, cred că Elveția era o democrație în ciuda sufragiului său limitat. Și dacă aș avea de ales între o țară cu sufragiu universal dar cu o domnie nesigură a legii și o țară cu un sufragiu limitat dar cu o domnie a legii bine conturată, aș alege fără ezitare cea din urmă variantă ca fiind un regim democratic mai temeinic decît cel dintîi.⁷ Procesul de votare, aşadar, nu este *indicatorul* democrației. Aceasta nu măsoară adevarat democrația matură, și voi susține în continuare că este o greșeală să impui orbește procedura de votare în țari care sunt nă pregătite pentru aceasta.

Precondiții ale democrației

La ce bun să examinăm cu atenție trecutul liberal al democrațiilor libere? Pentru că democrația la începuturile ei din Asia și din alte părți se confruntă cu aceleași probleme cu care s-a confruntat inițial orice democrație din vest. Fără îndoială, odată ce o formă politică a fost inventată și pusă la încercare undeva, e nevoie de mai puțin timp pentru a o copia în altă parte. Aceasta admînd că, în principiu, a construi o democrație "prin imitație" este un lucru relativ ușor de făcut. Problema, totuși, este prăpastia dintre timpul calendaristic și cel istoric. A copia un model politic este un proces sincronic bazat pe un timp calendaristic: importăm astăzi ceea ce există astăzi. Is-

toric, Afganistanul și milioanele de sate subdezvoltate (ca să nu mai vorbim de cele nedezvoltate) împrăștiate pe glob sunt aproximativ la nivelul la care cea mai mare parte a Europei era în întunecatul Ev Mediu. De aceea importul nu este atât de ușor de făcut pe cît susține deseori. De vreme ce implică "diferențe de *timing*," procesul de importare se împotmolește ori de câte ori un model avansat este abrupt impus asupra unei realități rămase în urmă. Deși timpul calendaristic astăzi este același la Washington și Kabul, un transplant de la primul la cel din urmă este un salt uriaș.

Dați-mi voie să reformulez această problemă în termeni de precondiții. Noțiunea de precondiții ale democrației se referă în general la precondiții economice. Voi ajunge la acestea imediat, dar aici mă refer la premise istorice. Acestea sunt două: prima este secularizarea, cealaltă este ceea ce numesc "îmblânzirea" politicii. Secularizarea survine cînd domeniul lui Dumnezeu și domeniul Cezarului – sfera religiei și sfera politicii – sunt separate. Drept rezultat, politica nu mai este susținută de religie: ea pierde astă rigiditatea (dogmatismul) derivat din religie, cît și intensitatea de tip religios. Din această situație se nasc condițiile îmblânzirii politicii. Prin aceasta înțeleg că politica nu mai comite crime, nu mai este o afacere războinică, și că politica pacifistă se afirmă ca un *modus operandi* standard al unei comunități politice.

Nu e nevoie să căutăm departe pentru a înțelege legătura dintre aceste condiții istorice și democrație. Democrația presupune ca puterea să fie dată și revocată de verdictele electoratului, implicînd astfel, în mod firesc, rotația la guvernare. Dar dacă deținătorii puterii au motive să se teamă că renunțarea la putere le poate pune în pericol viața și proprietatea, este

clar că ei nu vor dori să o cedeze altora. Prin urmare, pînă când politica nu este secularizată și "îmbînțită" - cu alte cuvinte, pînă când nu este protecție suficientă pentru ființele umane ca atare - mizele politicianilor vor fi prea mari pentru ceda frîiele puterii.

Toate aceste precondiții erau evident absente în Algeria în timpul alegerilor din 1991 și 1992. A fost o eroare dureroasă, cred, aceea de a amîna al doilea tur de scrutin și de a anula alegerile. Dar cea mai mare eroare a fost de fapt convocarea alegerilor în sine. Comunitatea internațională este pe o pistă greșită când cere țărilor care se confruntă cu ascensiunea fundamentalismului islamic să-și "certifice" democrația prin chemarea la urne. Într-un climat nonsecularizat și războinic în care cel care pierde se așteaptă să fie ucis, democrația de orice fel este imposibilă.

Este posibil, atunci, ca națiunile care ajung înzirzi la democrație să fie în realitate *dezavantajate* de existența unui prototip pe care ele să-l imite pur și simplu. Dacă se așteaptă ca cei sosiți înzirzi "să recupereze" (ignorînd timpul istoric) într-un ritm excesiv de rapid, e probabil ca ei să suferă de o "suprâncarcare", o situație incontrolabilă care ia naștere din prea multe crize sau greutăți simultane.⁸ În acest sens, este important să ținem cont că, în urmă cu un secol, democrația era numai o formă politică și că statul constituțional nu oferea, și nici nu era de presupus să ofere, "beneficii economice"; mai degrabă, furniza libertate și 'lucrurile bune' pe care aceasta le implica. Pentru mai bine de un secol, nu s-a pus niciodată problema că democrația ar avea precondiții economice și că susținerea ei ar depinde de creșterea economică și de prosperitate. Fapt este, deci, că demoprotecția acordată de statul liberal în secolul 19 nu avea de-a face cu revendi-

cări economice. Astfel, în măsura în care democrația liberală este concepută ca o formă politică, o "democrație săracă" este la fel de conceptibilă și posibilă.

Pe măsură ce democrațiile occidentale s-au dezvoltat și au atins grade mai înalte de democratizare, demo-puterea a devenit demo-apetit și conținutul politic al formelor liberal-constituționale s-a centrat din ce în ce mai mult în jurul problemelor distribuirii, în jurul 'celui care ia, cît ia și din ce'. Această mutație era probabil inevitabilă. Ea a fost puternic susținută, totuși, de slăbirea etică, de 'materialismul' marxist, și de înclinația puternic utilitaristă care a modelat teoria și practica democrației în varianta anglo-americană. Aceștia sunt, fără îndoială, factorii culturali care pot fi respinși pe măsură ce democrația capătă rădăcini în alte culturi. Totuși rămîne faptul că, dacă democrația este importată ca un sistem al demo-puterii ce privește cu precădere demo-distribuțiile, atunci destinul democrației devine legat cu performanța economică.⁹ Așadar, problema crucială aproape peste tot astăzi este dacă democrația furnizează și creștere economică.

Funcționează democrația cel mai bine?

Să ne îndreptăm atenția, atunci, la întrebarea următoare: funcționează democrație cel mai bine, economic vorbind? Multă ar răspunde hotărât cu un răsunător da. Așa cum se exprimă *The Economist*, dovezile arată că "în zeci de țări și de-a lungul a secole de istorie, democrația a promovat prosperitatea cu mult mai eficient și mai temeinic decât oricare alt sistem politic."¹⁰ Mi-aș dori să pot crede asta. Dar, vai, ceea ce trece

complet cu vederea această afirmație este că prosperitatea a apărut odată cu avansul tehnologic, și că tehnologia este un subprodus nu al democrației, ci al tipului de logică și rationalitate inventat de vechii greci; acesta a dat cele din urmă naștere “spiritului științific” și, prin trezirea sa, prodigioasei dezvoltări a tehnologiei care a survenit în ultimele două secole în lumea occidentală. Este adevărat că civilizația chineză a fost caracterizată de aptitudini remarcabile și pentru o lungă perioadă de timp a întrecut vestul în privință invențiilor tehnice. Cu toate acestea, știința și tehnologia care “modernizează” lumea de astăzi nu au înflorit niciodată în alte culturi – nici în China nici, pentru a ne referi la un alt mare exemplu, în India. De aceea, corelația dintre democrație liberală occidentală și abundență iese în evidență ca fiind eronată.

Lăsând la o parte corelațiile, care este argumentul din spatele tezei “superiorității economice” a democrației? După *The Economist*, “unul din motivele principale pentru care democrația promovează abundență este că oferă securitatea drepturilor de proprietate care este necesară progresului capitalist.”¹¹ Odată cu colapsul dezastroios al economiilor planificate de tip sovietic, pînă și dictaturii și-ar fi dat seama că “mîna invizibilă funcționează mai bine decît cizma vizibilă.”¹² Astfel, și dictaturii realizează că promovarea sistemelor de piață și a respectarea drepturilor de proprietate sunt în interesul lor.

Uitîndu-mă împrejur, văd democrațiile “în creștere” și democrații care sunt rămase în urmă, după cum văd dictaturi ruinate economic și dictaturi care se bucură de succese economice. Taiwan, Singapore, Coreea de Sud și acum Malaezia au produs “miracole economice” sub

conduceri autoritare. Si ce să mai vorbim de Hong Kong, care nu este o democrație, ci o colonie condusă de un guvernator britanic? În America Latină, economiile din Chile și Peru s-au prăbușit sub guvernarea democratică și își datorează revigorarea unor guvernări autoritare (în Peru, președintele Alberto Fujimori a făcut de curînd minuni pentru economie, dar cu prețul suspendării și apoi al rescrierii unei constituții îndoelnic democratice.) Conform modelului general al regiunii, dictaturile militare și guvernările democratice au rezultat la fel de precare în privința dezvoltării.¹³ În ceea ce era altădată Uniunea Sovietică și Europa de Est, democratizarea a precedat reforma economică și a făcut-o pe cea din urmă mai dificilă. Pe de altă parte, China lui Deng Xiaoping a urmat o abordare opusă bazată pe liberalizarea economică de sus sub control strict dictatorial - și succesul este remarcabil.

Așadar afirmația că democrația este nu numai un sistem politic superior (cu siguranță că susțin aceasta) dar și “un cîștigător economic” poate fi ușor combătută prin argumentul că, fiind date aceleasi mecanisme de piață, guvernările care sunt scutite de presiunile populare sunt într-o poziție mai bună pentru a promova prosperitatea decît guvernările care sunt împiedicate de demorevendicări și demo-distribuții. Fără îndoială, pe măsură ce oamenii devin mai bogăți, democrația este unul dintre lucrurile pe care e probabil că le vor revendica. Dar în acest argument prosperitatea este cea care duce la democrație și nu democrația este cea care generează prosperitate.

Că democrația funcționează cel mai bine nu este, așadar, un fel de lege naturală. Democrațile trebuie făcute să funcționeze (prin stimulente structurale și

constrîngeri, nu prin simpla bunăvoiință). Și aici aş sublinia că modelul însuși, forma politică occidentală, are nevoie stringentă de ajustări.¹⁴ Pericolul unei democrații falimentare, a aşa-numitei democrații deficitare, este unul real, iar actualele structuri constituționale nu sunt pregătite să-l îndepărteze.

Permiteți-mi încă o dată să pun problema într-o perspectivă istorică. Atunci cînd au fost concepute societățile liberal-constituționale, singura forță puternică aflată la baza procesului de implementare a lor a fost principiul "fără taxe în absența reprezentării." (Așa cum James Otis a afirmat fără ocolișuri în 1761, "a percepe taxe în absența reprezentării însemnă tiranie."). De aceea, atunci cînd parlamentele au devenit unul din pilaștrii statului constituțional, ele au deținut "puterea pungii" - și anume ele au căpătat puterea de colecta bani și de a da bani deținătorului "puterii spadei" (i.e., regii). Această împărțire a competențelor între controlul parlamentar și cheltuielile executivului și-a atins scopul atîta timp cît parlamentele au reprezentat (ca în secolului 19) plătitorii de taxe – și anume "cei care au" și nu pe cei "cei care nu au." În aceste condiții, parlamentele au fost în fapt gardienii eficienți ai cheltuielilor. De-a lungul ultimului secol însă, echilibrul dintre frînele parlamentare și aceleratorul executivului s-a pierdut. Odată cu sufragiul universal și apoi cu mutația generală de la lege și ordine (cea ce se aştepta ca statul minimal să furnizeze) la statul bunăstării ce are grija de nevoile oamenilor, parlamentele au devenit cheltuitori și mai mari decît guvernele. Barajul natural care a ținut în echilibru bugetele naționale pînă la mijlocul secolului XX a fost credința că un buget este prin definiție o balanță, o echilibrare a ve-

niturilor și cheltuielilor. Și această convingere este cea care dă seama de faptul că datorii enorme generate de cele două războaie mondiale au fost gradual absorbite.

Vraja a fost ruptă cînd mesajul lui John Maynard Keynes – cheltuielile în deficit – a răzbătut pînă la politicieni. Blatul pe bani împrumutați a devenit de atunci o tentație irezistibilă. De-a lungul structurilor constituționale ale statului constituțional nu mai găsim niciunde un gardian fiscal responsabil. Și dacă politicienii blătiști pot să scape făcînd datorii "pentru consum" (și nu pentru investiții) și, deci, finalmente, prin tipărire a și mai mulți bani, atunci o politică eronată, o economie slabă sau amîndouă sunt rezultate sigure. Este deci crucial ca supravegherea pungii să fie reinstituită, deoarece ceea ce avem acum este, din acest punct de vedere, un stat lipsit de *checks and balances*.

Nu e locul aici pentru o discuție privitoare la remedii.¹⁵ Pot numai să subliniez că faptul dacă democrația performă sau nu (în termeni economici) este determinat în mod crucial de "controlul pungii." Pe măsură ce ne mutăm de la formă (structura constituțională) la conținutul politic (rezultat din demo-revenindări), acesta este locul în care democrația dă în mod curent piept cu cea mai mare provocare a sa.

Drepturile formale promovate de primele *bills of rights* erau, în general, necostisitoare. Pe măsură ce însă drepturile formale său extins pînă la a îngloba titlurile materiale, ele au devenit din ce în ce mai costisitoare. Democrațiile occidentale au făcut față cheltuielilor din ce în ce mai mari făcute în vederea asigurării bunăstării prin două mijloace: cheltuielile în deficit și protecționismul. De atunci,

constrîngeri, nu prin simpla bunăvoiință). Și aici aş sublinia că modelul însuși, forma politică occidentală, are nevoie stringentă de ajustări.¹⁴ Pericolul unei democrații falimentare, a aşa-numitei democrații deficitare, este unul real, iar actualele structuri constituționale nu sunt pregătite să-l îndepărteze.

Permiteți-mi încă o dată să pun problema într-o perspectivă istorică. Atunci cînd au fost concepute societățile liberal-constituționale, singura forță puternică aflată la baza procesului de implementare a lor a fost principiul "fără taxe în absența reprezentării." (Așa cum James Otis a afirmat fără ocolișuri în 1761, "a percepe taxe în absența reprezentării însemnă tiranie."). De aceea, atunci cînd parlamentele au devenit unul din pilaștrii statului constituțional, ele au deținut "puterea pungii" - și anume ele au căpătat puterea de colecta bani și de a da bani deținătorului "puterii spadei" (i.e., regii). Această împărțire a competențelor între controlul parlamentar și cheltuielile executivului și-a atins scopul atîta timp cît parlamentele au reprezentat (ca în secolului 19) plătitorii de taxe – și anume "cei care au" și nu pe cei "cei care nu au." În aceste condiții, parlamentele au fost în fapt gardienii eficienți ai cheltuielilor. De-a lungul ultimului secol însă, echilibrul dintre frânele parlamentare și aceleratorul executivului s-a pierdut. Odată cu sufragiul universal și apoi cu mutația generală de la lege și ordine (ceea ce se aştepta ca statul minimal să furnizeze) la statul bunăstării ce are grija de nevoile oamenilor, parlamentele au devenit cheltuitori și mai mari decît guvernele. Barajul natural care a ținut în echilibru bugetele naționale pînă la mijlocul secolului XX a fost credința că un buget este prin definiție o balanță, o echilibrare a ve-

niturilor și cheltuielilor. Și această convingere este cea care dă seama de faptul că datorii enorme generate de cele două războaie mondiale au fost gradual absorbite.

Vraja a fost ruptă cînd mesajul lui John Maynard Keynes – cheltuielile în deficit – a răzbătut pînă la politicieni. Blatul pe bani împrumutați a devenit de atunci o tentație irezistibilă. De-a lungul structurilor constituționale ale statului constituțional nu mai găsim niciunde un gardian fiscal responsabil. Și dacă politicienii blătiști pot să scape făcînd datorii "pentru consum" (și nu pentru investiții) și, deci, finalmente, prin trăsătirea și mai mulți bani, atunci o politică eronată, o economie slabă sau amîndouă sunt rezultate sigure. Este deci crucial ca supravegherea pungii să fie reinstituită, deoarece ceea ce avem acum este, din acest punct de vedere, un stat lipsit de *checks and balances*.

Nu e locul aici pentru o discuție privitoare la remedii.¹⁵ Pot numai să subliniez că faptul dacă democrația performă sau nu (în termeni economici) este determinat în mod crucial de "controlul pungii." Pe măsură ce ne mutăm de la formă (structura constituțională) la conținutul politic (rezultat din demo-revenindări), acesta este locul în care democrația dă în mod curent piept cu cea mai mare provocare a sa.

Drepturile formale promovate de primele *bills of rights* erau, în general, necostisitoare. Pe măsură ce însă drepturile formale să extins pînă la a îngloba titlurile materiale, ele au devenit din ce în ce mai costisitoare. Democrațiile occidentale au făcut față cheltuielilor din ce în ce mai mari făcute în vederea asigurării bunăstării prin două mijloace: cheltuielile în deficit și protecționismul. De atunci,

ajuns să cuprindă două elemente: 1) demo-protectia (care conduce la un popor liber) și demo-puterea (care conduce la popor care se afirmă pe sine). Demo-protectia este dată de "forma" democrației liberale – adică de structurile și procedurile ei constituționale –, în timp ce demo-puterea de "conținutul" input-output obținut prin deciziile politice. Primul element – aceasta este argumentul meu – e o condiție necesară a democrației, în vreme ce al doilea este un set deschis de implementări.

Din cele menționate mai sus decurge: 1) forma (elementul liberal-constituțional (ceea ce vrea și cere un popor

este elementul contingent, dependent de contextul cultural; 2) "politica "îmbințată și pacifică este o condiție esențială a verdicilor electorale care sunt respectate și determină o rotație a conducerii politice; 3) demo-protectia este indiferentă față de condițiile economice permisind astfel, *ex hypothesi*, existența unei democrație "sărace", în vreme ce o demo-putere care revendică demo-beneficii și bogăție necesită în mod esențial prospătate și creștere economică; și, deci, 4) simpla identificare a democrației cu demo-distribuțiile face ca actuala criză fiscală a democrației - ori de căte ori survine – să fie foarte îngrijorătoare.

Traducere de Camil Ungureanu

NOTE

1. Cele principale, în număr de trei: *Democratic Theory* (Detroit: Wayne State University Press, 1962; New York: Praeger, 1965); *The Theory of Democracy Revisited* (Chatham, N.J.: Chatham House, 1987), care extinde și revizuiează lucrarea anterioară; și *Democrazia: Cosa E* (Milan: Rizzoli, 1992), în care este examinată democrația triumfatoare odată cu căderea comunismului.
2. Trebuie avut în vedere că în acest eseu "liberal" este întotdeauna utilizat în sensul său istoric, nu în sensul în care este folosit în mod curent în Statele Unite - și anume, ca un sinonim pentru "stânga".
3. Pentru o analiză mai detaliată, vezi lucrarea mea *Theory of Democracy Revisited*, 301-310, 357-358, 386-393.
4. Folosesc termenul de "cultură a supunerii" mai degrabă decât "cultură ierarhizată," "cultură deferențială" sau alte expresii similare pentru că "Islam" înseamnă "supunere", și deoarece cultura islamică este în mod obișnuit principalul antonim a ceea ce Gabriel Almond și alții au numit "cultură civică".
5. Vezi lucrarea mea *The Theory of Democracy Revisited*, 272, 273-279 *passim*.
6. Chiar și Edmund Burke, care a susținut "reprezentarea indirectă" - și anume reprezentarea fără alegeri - a caracterizat această atitudine remarcind într-o scrisoare din 1792 către Sir Hercules Langrishe că "acest mod de reprezentare indirectă nu va putea avea o existență lungă și sigură, dacă nu are un temei în realitatea concretă. Politicianul-membru trebuie să aibă o anumită relație cu circumscriptia sa."
7. Într-o mare parte din America Latină, de pildă, dreptul de vot este extins la toți, dar independența puterii judecătoarești este deosebită îndoialnică; și mă minunez cu adevărat cum "democratizării electorale" îi este acordată prioritate în defavoarea cerinței domniei legii.
8. Facem referință aici la teoria "succesumii crizelor" care a fost dezvoltată într-o serie de volume sponsorizate de *Social Science Research Council* și publicate de *Princeton University Press*, care este rezumată în volumul care încheie această serie, și anume Leonard Binder *et al.*, *Crises and Sequences in Political Development* (1971), în special în ultimul capitol al lui Sidney Verba.
9. Dezbaterea privitoare la relația dintre democrație și dezvoltarea economică își are originea în stimulatoarea carte a lui Seymour Martin Lipset, "Political Man: The Social Basis of Politics" (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1959), în special cap. 2. Pentru

- o analiză recentă, vezi Larry Diamond, *Economic Development and Democracy Reconsidered*, în Gary Marks și Larry Diamond, eds., *Reexamining Democracy* (Newbury Park, Calif.: Sage, 1992) 93-139.
10. "Democrația funcționează cel mai bine", *The Economist*, 27 august 1990, 9.
 11. *Ibid.* Un argument mai sofisticat în același sens este avansat (în termenii problemei taxelor) de Mancur Olson în "Dictatorship, Democracy and Development", "American Political Science Review" 87 (September 1993): 567-576). După Olson, un dictator (un "bandit staționar") face bine numai "dacă are o perspectivă amplă a lucrurilor," în vreme ce probabilitatea cea mai mare este ca "un autocrat să fie preocupat numai de a o duce la capăt pînă anul viitor" (571). Dar este oare orizontul temporal al politicianului democrat mai larg decît al dictatorului? Ma îndoiesc puternic de acest lucru.
 12. "Democracy and Growth: Why Voting is Good for You?", *The Economist*, 27 August 1990, 17.
 13. În acest eseu nu tratez problemele *sui generis* care privesc importarea democrației în America Latină. O analiză generală bună poate fi găsită în Abraham F. Lowenthal, ed., *Exporting Democracy: The United States and Latin America* (Baltimore, John Hopkins University Press, 1991).
 14. Tratez *in extenso* ajustările de care au nevoie sistemele democratice în lucrarea mea *An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes* (New York: New York University Press; London: Macmillan, 1991). Aici trebuie să-mă limitez argumentul la slăbiciunea economică, pentru a spune astfel, a structurilor constitutionale occidentale. Dați-mi voie încă o dată să plasez problema într-o perspectivă istorică. Cînd au fost concepute, singura forță motoare majoră din spatele implementării lor a fost principiul "nici o taxare fără reprezentare" (după cum o formula tâios James Otis în 1761, "taxarea fără reprezentare este tiranie"). Așadar, atunci cînd parlamentele a devenit unul dintre stîlpii statului constitutional, ei au susținut puterea pungii - și anume, puterea de a strîngă bani și de a-i încredința deținătorului puterii spadei". (i.e., regele)
 15. Cu privire la soluțiile constituționale propuse în Statele Unite, vezi Aaron Wildavsky, *How to limit Government Spending* (Berkeley: University of California Press, 1980); și R. E. Sagner et al., *Balanced Budgets: Fiscal Responsibility and the Constitution* (Washington, D.C: Cato Institute, 1982). Introducerea unui amendament bugetar în constituția SUA este în mod curent pe agenda Congresului.
 16. Pentru o analiză amplă, comparativă a rolului factorului cultural, vezi Larry Diamond, ed., *Political Culture and Democracy in Developing Countries* (Boulder, Colon Lynne Rienner, 1993).

Kazimierz Z. Poznanski

*Teoria comparativă a tranzitiei: Recesiune și redresare în economiile post-comuniste**

The author explains post-communist recessions in economy by the mindless "withdrawal of the state" which left public interests without protection for too long periods of time

In cele ce urmează voi oferi o perspectivă originală asupra lanțului de recesiuni și redresări endemice economiilor post-comuniste, la începuturile tranzitiei lor. Voi oferi o explicație strict sistemică (instituțională) a acestor două ocazii accentuând asupra rolului crucial al statului. Voi atribui apariția unor astfel de recesiuni premature și excesivei retrageri a statului, sau altfel spus, unei crize în ceea ce privește rolul statului însuși. Redresările pot fi, la rîndul lor, privite ca fiind determinate, în principal, de revenirea ulterioară, deși într-o formă modificată, a statului.

O agenție statală eficientă este indispensabilă oricărei tranzitii reușite. Acest lucru este urmare a faptului că ceea ce aceste economii au avut la început ca principiu organizator a fost statul, în calitate de coordonator al deciziilor și proprietă-

tar al mijloacelor de producție - ambele calități combinate într-o unică puternică agenție. Pentru a evita ruinarea sistemului economic și pentru a împiedica astfel o alunecare timpurie în recesiune, statul trebuie să renunțe la aceste funcții numai treptat. Introducerea forțelor pieței trebuie, de asemenea, să se petreacă în mod gradual.

Motivul suplimentar pentru menținerea unui stat eficient este la fel de evident, statul fiind cel care trebuie să execute măsurile necesare pentru desfășurarea tranzitiei. Dacă sarcina statului ar fi fost eliminarea statului atunci nevoia pe care tocmai am menționat-o, aceea de existență a unui stat eficient, ar fi fost în mod evident lipsită de substanță. Dar cum nici un sistem economic nu se poate dispensa de existența statului, tranzitia trebuie să aducă mai degrabă o reformă a acestuia. Aceasta face rolul statului ca reformator -

* Articol tradus și publicat cu aprobarea autorului căruia redacția îi exprimă călduroase mulțumiri pentru bunăvoie.

sectorul de stat era dominant, sectorul privat fiind neglijabil.

Există și un grup de economisti neo-clasici care admit existența recesiunii și caută o explicație pentru apariția sa, dar, pe ansamblu, acestea sunt argumente *pro domo* cu o valoare intelectuală - sau teoretică - chestionabilă. Nu este numai surprinzător că acestui eveniment catastrofal, nemai pomenit în istoria modernă, î se acordă atât de puțină atenție, dar este la fel de interesant faptul că, dintre puținele încercări care s-au făcut multe sunt de-a dreptul absurde, în timp ce restul sunt în cel mai bun caz destinate a impresiona. Această remarcă se referă de asemenea la cea mai proeminentă linie de gîndire, care s-a dezvoltat în special între reformatorii radicali, susținătorii ai aşeziei "terapie-șoc" (o combinație între dereglementarea rapidă a prețurilor, măsuri deflaționiste radicale și angajamentul în favoarea unei privatizări rapide).

Teoria conversiei. Linia de gîndire cu privire la cauzele recesiunii, care a ieșit cel mai mult în evidență în această privință este ceea ce prefer să numesc "teoria conversiei", un concept creat în tradiția neo-clasică. Aceasta prezintă recesiunea ca un produs al dezechilibrelor ascunse lăsate în urmă de către sistemul comunist și, astfel, ca pe un fenomen inevitabil (a se vedea Berg și Sachs 1992 și Berg 1993). Aceste dezechilibre macroeconomice presupun existența inflației reprimate, care are ca rezultat li psurile. Ele includ șomajul mascat sau activitățile realizate de către muncitorii cu productivitate marginală negativă. În sfîrșit, mai există undezechilibru sub forma producției nenenecesare. Toate acestea sunt legate de anumite reglementări ale statului (cum ar fi fixarea prețurilor, obiective de plan în privința nivelului de ocupare destinate a

asigura ocuparea deplină, credite gratuite pentru stocuri pentru împiedicarea deficitelor, a se vedea Sachs 1993).

Miezul argumentului este construit în jurul noțiunii de producție nedorită, înțeleasă ca un tip de producție care ar putea exista numai în cazul planificării de stat. Este des întîlnită poziția potrivit căreia, în cazul planificării de stat, sunt produse multe bunuri pentru care nu există o cerere reală - o cerere venită mai degrabă din partea consumatorilor decât din partea statului (această producție este numită de către Balcerowicz 1995 "producție socialistă pură" sau de către Winięcki 1991 "producție nedorită"). Într-o altă versiune, această producție în exces este legată de aparenta supradimensionare a industriei, urmare a obsesiei planificatorilor pentru dezvoltarea industriei grele (a se vedea Aslund 1995) (în contextul Rusiei, există opinia potrivit căreia întreaga economie a fost în fapt supradimensionată ca urmare a unor cîștiguri temporare neașteptate de pe urma exporturilor de petrol și gaze, a se vedea Gajdar 1997).

Recesiunea este inevitabilă, de vreme ce tranzitia presupune cu necesitate dereglementarea, sau retragerea statului din îndeplinirea funcțiilor de coordonare, astfel încît dezechilibrele altădată ascunse trebuiau cumva revelate, aduse la lumină. Inflația ascunsă devine manifestă, astfel încît prețurile încep să crească pînă la echilibrarea, în cele din urmă, a ofertei și cererii agregate. Șomajul mascat devine de asemenea vizibil, forța de muncă excedentară fiind eliberată, iar producția nenenecesă este și ea eliminată, producția totală înregistrînd, ca urmare a acestui fapt, o scădere. Își fac, astfel, apariția semnalele ti pice ale recesiunii care sunt, în mare parte, înșelătoare, ele mascind

în fapt, schimbările economice generale, pozitive.

Această formă de recesiune generală este, oricum, una neconvențională, căci ea nu reprezintă un cost real pentru societate. Ceea ce aduce în fapt conversia este o schimbare nu în privința mărimii costurilor totale însele, ci în ceea ce privește forma în care se manifestă acestea. Dificultățile legate de inflația ascunsă - căutarea de bunuri de către producători și consumatori - sunt înlocuite de inconvenientele legate de creșterea prețurilor. Forța de muncă ocupată neproductivă devine acum în mod clar redundantă, fără nici un impact asupra producției, în timp ce eliminarea producției nedorite pentru care nu există o cerere nu poate oricum provoca nici o pierdere de valoare.

Conversia dezechilibrelor ascunse într-unele deschise este oricum avantajoasă, căci conduce la o recuperare ușoară, ca să nu spunem instantanee. Aceasta îmbunătățește semnalele economice percepute de către agenți, de vreme ce prețurile și salariile se fixează acum singure. În același timp, jucătorii economici - întreprinderile - găsindu-se aruncate în jocul concurențial regăsesc resurse adiționale la dispoziția lor. Aceste resurse provin din producția în surplus, acum defunctă, și pot fi realocate cu mai mare folos în cantități considerabile, nu numai pentru că nu este permisă decât acea producție care are o cerere, ci și pentru că, în condiții de echilibru, există un stimulent mai puternic pentru utilizarea lor într-un mod cu adevărat productiv.

Redresarea după o recesiune fictivă poate fi numai una fictivă, astfel că utilizarea teremenilor economici convenționali de recesiune/redresare devine cu atât mai nepotrivită. Conversia aduce ceva în plus în ceea ce privește normalizarea,

transformarea unei economii nesănătoase, caracterizată prin semnale-prețuri distorsionate, într-o economie sănătoasă, în care semnalele sunt corecte (pentru profundare, a se vedea un studiu canticativ al lui Lipowski 1996). Odată ce aceste semnale devin indicatori demni de încredere (reflectând condițiile ofertei și ale cererii), agenții încep să acționeze rațional și astfel pot fi atinse, în cele din urmă, condițiile echilibrului general.

Dată fiind natura recesiunii - adresării post-comuniste (numită de asemenea "transformațională", a se vedea Kornai 1994), dereglementarea trebuie să se desfășoare cât mai rapid cu putință, căci scurtează întregul ciclu al restrângeri și expansiunii producției. Dată fiind lipsa de costuri a recesiunii, extinderea dezechilibrelor ascunse prin perpetuarea statului nu aduce nici un cîștiug. În plus, așa cum s-a mai spus, este garantată o redresare automată după o restrîngere a producției, odată ce procesul de conversie este încheiat. Din această perspectivă, teoria conversiei a servit foarte bine acestora care au susținut o tranzitie radicală dar pe alte baze, economice sau politice.

Unii cercetători au încercat să dovedească că, deși recesiunile sunt inevitabile, ele tend să fie mai atenuate în acele economii care adoptă măsuri radicale. Lăsând la o parte Germania de Est care, din motive de aparentă non-comparabilitate, poate fi exclusă din analiza noastră, Polonia a fost transformată într-o economie exemplară. Programul radical introdus în această țară, cunoscut ca "terapia-șoc", a avut ca rezultat cea mai scurtă și de suprafață recesiune înregistrată vreodată într-o economie în tranzitie. Economia cehă, în care mulți pretind că s-ar fi aplicat un program similar, a suferit de asemenea o recesiune

relativ slabă comparativ cu regiunea ca întreg.

Probleme factuale. Nu se poate nega faptul că atât guvernul ceh, cât și cel polonez au adoptat programe mai radicale decât cele introduse de multe alte state, dar atunci cînd introducem în ecuație Germania de Est celealte încercări pălesc în comparație cu abordarea ultimă-radicală a acesteia din urmă. Urmînd logica teoriei conversiei, ne-am fi putut aștepta ca Germania de Est să aibă o prestație și mai bună.

În fapt, Germania de Est a suferit o recesiune cu mult mai accentuată: scădere proiecției suferită de acest stat, deși s-a petrecut într-o perioadă mult mai scurtă de timp decât în alte părți, a fost cel puțin de două ori mai accentuată decât cea înregistrată în celealte două țări.

Rezultatele deosebit de slabe înregistrate de Rusia sunt privite ca un produs al abordării graduale de către stat a reformei, și, mai precis, abandonării programului radical pe care îl adoptase inițial. Înregistrînd cea mai lungă și de durată cădere a produsului total dintre toate statele luate în discuție, Rusia se află într-adevăr mult în urma, să spunem, a Poloniei. Dar, în timp ce recesiunea rusescă a durat mai mult decât în alte părți, căderea totală a producției este comparabilă cu cea a statului aparent cel mai radical, Germania de Est. În fapt, Germania de Est a suferit cea mai accentuată recesiune dintre toate statele în tranzitie în sensul că a înregistrat cea mai accentuată scădere a producției în cea mai scurtă perioadă de timp (50% într-un singur an).

Studiile realizate pentru a veni în sprijinul argumentelor teoriei conversiei, au exclus nu numai Germania de Est, dar și China, de asemenea din motive de non-comparabilitate. În orice caz, dacă

este inclusă China, se creează încă o și mai mare confuzie, de vreme ce avem acum de-a face cu un stat care a trecut printr-o perioadă de tranzitie fără a cunoaște efectele recesiunii. Acest lucru ar sugera că, contrar teoriei conversiei, nu este adevărat că tranzitiiile conduc inevitabil către recesiune: sfidează de asemenea pretențiile teoriei tranzitiei cu privire la virtuile radicalismului, căci China a evitat recesiunea promovînd o schimbare graduală (Naughton 1995).

Aceste rezerve pot fi risu pite numai dacă putem în mod convingător demonstra faptul că China nu este un caz comparabil autentic. Argumentele pentru excluderea în acest mod a Chinei au fost avansate într-o multitudine de forme. Mulți au accentuat, de exemplu, unicitatea evidentă a Chinei dată de faptul că partidul comunist și-a păstrat monopolul asupra puterii. Aceasta este motivul pentru care țara a fost capabilă să urmeze un curs mai lent - mai gradual; dar, desigur, această concluzie contrazice în mod direct doctrina teoriei conversiei, după care gradualismul nu poate conduce la succes economic.

Au fost avansate diferite alte argumente care accentuează incomparabilitatea Chinei. Un aspect adesea invocat este acela potrivit căruia caracterul mai rural al economiei chineze a făcut mai ușoară obținerea unor cîștiguri de producție, limitând în același timp schimbarea sistemică. Un număr de alte economii, mai precis cea a Albaniei, nu au, însă, un profil mai industrial decât cel al Chinei. Mai mult, în termenii teoriei conversiei, singurul factor economic care contează este prezența dezechilibrelor ascunse, care, fac cu siguranță China un studiu de caz legitim, dat fiind că, datorită naturii sale statale similare, economia sa a suferit

de asemenea de dezechilibre ascunse la începutul reformei.

Pentru a rezuma, teoria conversiei prezintă recesiunile ca produse inevitabile ale moștenirii comuniste (dezechilibre ascunse) ale statelor în tranziție. Ele nu prezintă nici un cost real pentru societate și sunt în mod eficient tratate prin politici de dereglementare radicală, care, prin natura lor, aduc schimbări sisteme rapide. În orice caz, există un sprijin empiric destul de redus pentru această teorie din partea economiilor în tranziție, de vreme ce recesiunea nu este inevitabilă. La fel de neadevărat este faptul că radicalismul este o politică mai eficace decât gradualismul în economiile în tranziție. Fără să negăm faptul că în perioada de tranziție a țărilor în cauză au ieșit la lumină unele dezechilibre ascunse, teoria conversiei poate explica cel mult parțial recesiunile și este complet neputincioasă în a explica absența recesiunii în China.

Explicația instituționalistă: rolul central al statului

Probleme metodologice. Teoria conversiei cu privire la recesiune nu oferă explicație satisfăcătoare a recesiunilor post-socialiste, în mare parte datorită fundamentelor sale metodologice. Acestea sunt în mare parte împrumutate din paradigma neo-clasică, care cu greu reușește să facă față tipului de procese complexe caracteristice proceselor în tranziție. Astfel, în timp ce teoria conversiei definește condițiile initiale ale recesiunii - moștenirea comunistă - numai în termeni de dezechilibre interne, au existat deficiențe mai importante, fără legătură cu acestea. Vorbesc despre dife-

ritele forme de comportament disfuncțional, adesea aproape instituționalizat, cum ar fi lipsa de respect pentru lege sau atitudinea negativă față de autoritatea de stat.

Mai mult, teoria conversiei, în spiritul fundațiilor sale logice, neo-clasice, definește tranziția ca fiind în mod esențial o formă de dereglementare sau schimbare a mecanismelor de coordonare, sau a modului în care sunt stabilite prețurile produselor și factorilor. O asemenea gîndire, în termeni de calitate a prețurilor, și de manieră în care prețurile-semnale sunt stabilite, este caracteristică economiei neo-clasice cu tendința sa de a ignora drepturile de proprietate. Trecînd cu vedearea aspectelor legate de proprietate, teoria conversiei desconsideră o cauză a recesiunii potențial de o imensă importanță, și anume schimbarea în structura proprietății, căci orice schimbare în acest domeniu trebuie să afecteze motivațiile agenților, și astfel, performanța economică.

Pentru a da acestor elemente care îl psesc atenția cuvenită, am dezvoltat în cele ce urmează un model explicativ alternativ, unul care, construind pe anumite elemente din teoria conversiei, folosește uneltele economiei instituționaliste, în care drepturile de proprietate sunt categoria economică centrală. Teoria neo-instituționalistă (vezi North 1990) ar putea cu siguranță furniza un cadru potrivit pentru o asemenea întreprindere, dat fiind că oferă explicații importante cu privire la funcționarea instituțiilor. Dar de mai mare ajutor este, în orice caz, economia evoluționistă, în special în lumina vizuului sale mai dinamice, a interesului său nu numai în funcționarea instituțiilor, dar mai ales în privința formării și reformării instituțiilor (vezi Schumpeter 1962).

Din perspectiva abordării evoluționiste, există o singură teză logică cu

privire la cauza recesiunilor, și anume aceea că astfel de căderi dramatice cum s-au înregistrat în majoritatea economiilor în tranziție nu puteau avea rădăcini decât într-un fel de criză sistemică. Din acest punct de vedere, o astfel de explicație se îndepărtează de teoria neo-clasică a conversiei, care, în interpretarea sa asupra recesiunii nu se referă la nici un tip de criză de sistem (exceptând afirmația că o prăbușire sistemică poate înrăutăți și mai mult recesiunile altminteri inevitabile). Cel mult, argumentul conversiei presupune că o recesiune reprezintă o îmbunătățire sistemică, și anume sub forma unei treceri de la o economie de stat la una de piață, care contribuie la provocarea unei recesiuni iluzorii.

Dacă este să depășim limitele teoriei non-institutionale a conversiei, și să includem instituțiile în analiza noastră, unicul mod rezonabil în care o putem face este prezentarea unei definiții riguroase a stării sistemului acestor economii post-socialiste la data cînd au pornit pe calea tranziției. Răspunsul este simplu: din momentul în care au început să se deschidă, toate aceste economii, pe lîngă faptul că prezintau dezechilibre ascunse aşa cum pretinde teoria conversiei, erau caracterizate prin omni prezență statului. Într-adevăr, la momentul respectiv, statul (mai puțin în cazul celor două economii parțial reformate, Polonia și Ungaria) era aproape în întregime responsabil de determinarea sistemului economic, acționînd ca mecanism coordonator și ca principal proprietar al capitalului (combinării de diverse tipuri ale acestor elemente constituie un sistem economic, a se vedea Kornai 1992).

Criză statului. Păstrînd în minte acest simplu fapt - unica sursă importantă de criză sistemică - și astfel de recesiune - ar fi fost la acel moment faptul că statul a mers prea departe în abandonarea rolului

său de a îndeplini aceste două funcții, sau, altfel spus, sursa crizei era criza statului, care reprezenta inima sistemului ca întreg. Și aceasta nu se putea datora cu siguranță unei crize a pieței, căci, la data respectivă, piața de-abia apăruse, și chiar dacă aceste elemente incipiente ale pieței ar fi fost afectate de criză, ponderea pieței era prea redusă în acel stadiu pentru ca respectiva criză să aibă un impact semnificativ. Prin această aserțiune, teoria mea alternativă cu privire la recesiune se îndepărtează și mai mult de argumentul conversiei, care consideră retragerea statului din activitățile economice un plus (și, în general, nu discută despre retragerea excesivă ca posibilitate teoretică).

A pretinde că retragerea statului ar fi putut fi excesivă poate părea cîtitului contraintuitiv, dat fiind faptul că statul a fost cauza problemelor care au afectat economiile în cauză în perioada comunistă. Teoretic vorbind, chiar statul din perioada comunistă fără îndoială ineficient, ar fi putut fi mai mult subminat, astfel încît unele economii în tranziție să sfîrșească prin a avea pur și simplu o versiune mai puțin eficientă a vechiului sistem (care, fără îndoială a luat forme mult diversificate - Poznanski 1996). Dar, chiar în cazul acelor state care au abandonat imediat sistemul tradițional există posibilitatea să fi adoptat un sistem - pe care unii l-ar putea numi capitalist - care să nu fie, cel puțin inițial, mult mai eficient decât cel precedent; căci nu există nici un motiv pentru care să presupunem că, chiar cel mai rău tip de regim capitalist trebuie să fie întotdeauna superior oricărei ordini comuniste, chiar celui mai eficient astfel de regim.

Ipoteza de mai sus cu privire la retragerea statului ar putea apărea inconsistentă chiar din perspectiva economiei evoluționiste, pe care această teorie

pretinde că se bazează. Mai precis, susținătorii teoriei evoluționiste sunt extrem de suspicioși în privința statului și cu deosebire favorabili piețelor, lucru care ar putea fi interpretat ca un argument teoretic în favoarea unei rapide renunțări la stat. Ipoteza de mai sus se referă, însă, la căile în care statele lasă loc piețelor. Și, în fapt, acesta este singurul aspect al teoriei evoluționiste care se referă la problema strategiilor optime de tranziție. În spatele său se regăsește un avertisment al economiștilor evoluționiști cu privire la aşa-numitul "constructivism" sau schimbarea sistemică radicală, direcționată de către stat.

Dacă este luat în serios, argumentul anti-constructivist al economiștilor evoluționiști conduce la o unică concluzie, și anume aceea că statul, ca unul din principalele elemente inițiale ale sistemului, ar trebui să fie lăsat să se retragă într-un ritm lent. Nu trebuie să ne gîndim că preocuparea teoriei evoluționiste față de pericolele colectivismului este valabilă numai în ceea ce privește renunțarea în totalitate la serviciile pieței, și nu și în ceea ce privește dispensarea de oricare alt sistem, inclusiv modelul socialist al statului. Oricât de dezirabil ar fi un sistem dominat de piață, agenții sunt obișnuiți numai cu un sistem dominat de către stat. Din acest motiv, în cazul în care statul este rapid eliminat din sistem, agenții nu vor mai fi capabili să ia decizii raționale.

Abordarea comparativă: o tipologie a retragerilor excesive

O adevărată provocare este dezvoltarea argumentului nostru într-un mod în care ar explica cel mai

bine de ce actualele recesiuni înregistrate de către statistici au variat în ceea ce privește efectele lor distructive, în funcție de economia în cauză. Dată fiind explicația generală cu privire la recesiuni oferită în această lucrare, ar rezulta că diferențele între regiuni ar trebui să fie explicate prin referirea la diferențele formei ale crizelor statului care au apărut. Așa cum este cazul cu teoria conversiei, diferenția între abordările radicale și graduale nu ne este de mare folos aici. Este necesară o tipologie diferită, una care pun accentul nu atât pe ritmul (viteza) tranziției, cît pe măsura în care această tranziție este organizată.

În teoria conversiei, abordarea graduală este adesea văzută ca inconvenientă (ca un proces căreia îi li pesește atât direcția cît și angajamentul credibil din partea statului). Aceasta este motivul pentru care o recesiune poate deveni mai accentuată decât ar fi fost cazul în virtutea dezechilibrelor ascunse. Teoretic vorbind, este perfect posibil ca un proces gradual de tranziție să se desfășoare nu atât într-o manieră dezorganizată, ci, mai degrabă, într-o manieră coerentă, organizată. Mai mult, nu este întotdeauna necesar ca o tranziție radicală către o economie de piață să fie organizată, deși poate ajunge la fel de departe sau se poate derula la fel de ușor, într-o manieră complet dezorganizată.

Există o linie de demarcare fundamentală între acele modele ale tranziției în care procesul este organizat și cele în care procesul este dezorganizat (haotic). Cu siguranță, tranziția nu poate urma o cale organizată decât dacă statul păstrează controlul. Aceasta pentru că într-o economie inițial bazată pe stat, un proces de tranziție chiar dacă către o economie de piață - nu se poate desfășura de la sine

într-o manieră organizată. Mai mult, tranziția devine haotică atunci când statul pierde controlul asupra schimbării sistemică și evenimentele se desfășoară de la sine.

Data fiind această distincție de bază, retragerea statului poate să îmbrace două forme evidente: o retragere excesivă organizată și o retragere excesivă dezorganizată. În cel dintâi caz, statul, fără a-și pierde coerenta - abilitatea sa de a controla procesul de tranziție - se angajează într-o auto-limitare (sau retragere) excesivă. În cel din urmă, statul se retrage ca urmare a unei pierderi neintenționate a coereneței, cauzată de auto-distrugere. Pentru a recapitula, auto-retragerea și auto-distrugerea sunt cele două forme de bază în care statul se poate retrage, și care reprezintă, astfel, cele două cauze alternative ale reuniunilor timpurii (a se vedea tabelul).

Retragerea prin auto-limitare poate urma două căi foarte diferite, una dintre acestea putând fi numită ideologică (un exemplu poate fi Polonia în 1990). Diverse motive se află în spatele acestei căi, inclusiv dorința statului încă-coerent din unele dintre țările în cauză de a se asigura că colapsul sistemului comunist este ireversibil. Un alt motiv a fost evitarea unei versiuni a tranziției de tipul celei de-a treia căi, una în care sindicalele puternice cooperează cu un stat activist sau populist. În plus, reformatorii - în linia gîndirii clasice (dar și evoluționiste) - au privit statul în forma sa minimalistă ca fiind cel mai bun mijloc de susținere a economiei.

O sub-categorie separată a retragerii excesive prin auto-limitare este tranziția prin reunificare, aşa cum s-a întîmplat în Germania de Est. Aici, aparatul de stat mult mai restrîns, deși perfect coerent, al Germaniei de Vest s-a impus asupra unei economii a Germaniei de Est

obișnuită cu un sistem de stat activist, dacă nu chiar supradimensionat. O strategie alternativă, presupunând un tip de reunificare mult mai gradual, în special în sfera economică, nu a fost luată în considerare deși ar fi permis statului să se retragă într-o manieră mai puțin drastică și, probabil, mult mai organizată.

Cazul ceh poate fi văzut ca un exemplu al oricareia dintre tipurile de mai sus. Există dovezi că reformatorii cehi au încercat să urmeze modelul polonez, sau chiar să-l depășească (cel puțin la nivel declarativ). Împărțirea ulterioară a Cehoslovaciei a dus, oricum, la o inevitabilă restrîngere a aparatului de stat, un proces care, cel puțin în cazul ceh, nu a cunoscut un revers. Din acest punct de vedere, retragerea statului în Republica Cehă poate fi văzută ca similară, deși nu identică, cu cazul est-german.

Retragerea prin auto-distrugere poate îmbrăca de asemenea două forme. Una presupune disoluția statului datorită corupției, aşa cum s-a întîmplat în România și Bulgaria. Atributele statului sunt preluăte de către indivizi - persoane oficiale, care își urmăresc propriile interese. Datorită faptului că aceștia fac trafic de influență în interiorul aparatului de stat în scopul obținerii de recompense materiale, nu poate exista nici-o politică coerentă a statului. Statul devine astfel o structură goală, care apare însă la suprafață ca fiind destul de dezvoltată - și deci influentă - așa cum era înainte de tranziție.

Într-un alt caz de retragere auto-distructivă, statul este subminat prin practică colapsul aparatului său. Rusia este un bun exemplu aici. Centrul de putere se deplasează de la stat la agenții non-statuali, cei aflați în poziții publice având puține de tranzacționat cu clienții statului. În acest sens, acesta diferă de auto-distrugere prin

corupția corozivă. Un alt factor la fel de important este acela că instrumentele violente pe care statul își bazează autoritatea sunt preluate de forțe externe: bande criminale, unități militare renegate și figuri din lumea afacerilor auto-protejate.

Pentru a rezuma, în măsura în care recesiunile sunt reale, ele pot fi atribuite unui serios declin sistemic datorat unei crize subiacente a statului, în acest sens, toate cazurile de recesiune în cauză putând fi definite ca presupunând tranziții de un tip radical. Retragerea statului, atât în ceea ce privește funcția sa coordonatoare, cât și cea de proprietar, a căpătat forme diferite în economii diferite. Totuși, toate acestea, ca grup, diferă de cazul Chinei, singura țară în care statul nu a suferit nici o criză - ceea ce ar explica de ce această țară nu a suferit nici o recesiune.

Actuala experiență a tranziției: identificarea principalelor căi

Diferențele între aceste patru tipuri puri (modele) de tranziții radicale timpurii în economiile lovite de recesiune pot fi mai bine înțelese dacă ne uităm ce schimbări efective au avut loc în sistemele respectivelor țări. Pentru a înțelege pe deplin, ar trebui să examinăm aceste state nu numai în ceea ce privește nivelul dereglementării interne, așa cum face teoria conversiei, dar și în privința deschiderii comerciale (a liberalizării) și privatizării activelor statului. Acești factori vor fi analizați în cele ce urmează, deși, dată fiind lipsa spațiului, într-o formă abreviată.

Dereglementarea internă. O bună ilustrare a naturii radicale a dereglementării interne în toate economiile afectate de recesiune a fost reducerea subvențiilor de la stat. În toate cazurile, măsura în care subvențiile au fost reduse a fost excesivă în sensul că întreprinderile nu au avut suficient timp pentru a face ajustările necesare fără a opera reduceri ale producției. Mecanismele efectiv utilizate pentru reducerea asistenței statului au diferit considerabil de la țară la țară, diferențele majore urmând îndeaproape cele patru tipuri principale de retragere a statului pe care le-am discutat.

Desubsidizarea a fost, inițial, cea mai drastică în Germania de Est, unde au fost eliminate subvențiile la toate întreprinderile de stat aflate în curs de privatizare. Mai mult, toate întreprinderile care au făcut obiectul privatizării sau erau pe cale de a fi privatizate s-au regăsit în afara procesului de creditare bancară, ceea ce a creat o și mai adâncă criză de lichiditate. Aceasta și pentru că băncile au fost de asemenea închise ca parte a procesului de unificare. Sistemul bancar est-german a fost demobilizat, cu intenția ca ulterior să fie împărțit și pus sub controlul celor două principale bănci vest-germane. A trecut ceva timp pînă cînd operațiunile est-germane au fost integrate în structura bancară existentă a Germaniei de Vest. În acest timp nu au mai fost acordate noi credite, deși bilanțurile băncilor incorporate au fost restructurate, (în general pentru a permite privatizarea întreprinderilor).

În Polonia subvențiile directe au fost drastic reduse, deși mai mult din motive conceptuale (ideologice), și anume, în primul rînd pentru a echilibra bugetul de stat (reflectînd, astfel, principala prioritate, aceea de a deflata economia). De la eliminarea subvențiilor se aștepta nu numai o reducere a presunii asupra buge-

tului, dar și impunerea unei mai mari discipline financiare asupra întreprinderilor de stat. Această din urmă prioritate a fost în mod direct susținută de opinia larg împărtășită după care sursa colapsului comunist a fost aşa numitele constrângeri bugetare slabe (pentru un rezumat a se vedea Poznanski 1998).

Desubsidizarea a fost în Polonia combinată cu restricții impuse de către stat în privința creditelor, o măsură determinată aproape de aceleași motive ca și cele ce au stat la baza reducerilor în privința asistenței bugetare. Ca urmare a preocupării pentru limitarea ofertei monetare și înăspirea constrângерilor bugetare, au fost impuse de către stat plafoane cantitative în privința acordărilor de credite, în același timp cu ținte în privința ratei dobânzii. Această strategie restrictivă a înrăutățit și mai mult poziția întreprinderilor în privința lichidității, care deja suferea de pe urma volumului redus al auto-finanțării, având ca sursă profiturile. Absența plăților inter-întreprinderi ale unor firme mai slabe - sau mai puțin credibile - a înrăutățit și mai mult situația unor firme.

În modelul corupt al retragerii, subvențiile au fost de asemenea diminuate în mod semnificativ, nu atât în ceea ce privește volumul banilor cheltuiți, cît în privința eficienței respectivelor subvenții. În timp ce cheltuielile au continuat, oficialii coruți nu au atribuit de fiecare dată banii acelor afaceri cu cele mai mari nevoi financiare. Nu a existat de asemenea nici o structură care să testeze necesarul de resurse în fiecare caz. Volumul de bani alocat a fost în principal bazat pe calcule personale. În plus, un volum considerabil al banilor alocați au sfîrșit mai degrabă în buzunar private, decât să fie cheltuiți pentru asistență.

Deși au continuat să fie acordate credite, acestea au căzut de asemenea în mâini corupte. Practica acordării de credite către asociați în scopul cîștigurilor personale - în schimbul unei părți a valorii împrumutului acordat - a ruinat sistemul bancar. În orice caz, băncile, practic incapabile în a distinge între cererile de finanțare legitime și cele necinstite, s-au retras din operațiunile de alocare în regim concurențial către operațiuni cu clienți apropiati, de tipul celor din cazul *holding*-urilor, lăsînd multe întreprinderi descopte.

Rusia și-a redus de asemenea subvențiile în mod radical, dar din motive proprii, reflectînd natura de ansamblu a căii pe care a adoptat-o în privința retragerii statului. În acest caz, colapsul aproape total al statului a provocat pierderi importante în ceea ce privește colectarea taxelor, cele mai mari surse de venituri fiscale, cum erau giganții de materii prime sau energie, exercitînd o influență suficientă pentru a evita plata unei părți considerabile din imensele lor taxe. Această pierdere de venit a produs o cădere dramatică a bugetului care a strangulat subsidizarea (în asemenea măsură încît nu existau resurse nici pentru plata la timp a salariilor angajaților publici).

Sistemul bancar rusesc a fost incapabil să ofere vreo asistență de vreme ce interesele sale inițiale se regăsesc în altă parte. În mare parte, băncile rusești au apărut ca un vehicul prin care veniturile provenite de la întreprinderi erau deturnate spre alte inițiative. Dat fiind mediul cu un înalt grad de risc al Rusiei, investițiile bancare s-au centrat pe titluri comerciale garantate de către stat, emise în scopul corectării dezechilibrelor bugetare. Acestea din urmă au generat adesea dobânzi enorme, furnizînd astfel băncilor

o posibilitate suplimentară de a deturna - prin intermediul statului - resurse financiare importante de la întreprinderile plătitore de impozite.

Liberalizarea comerțului. Cazul extrem de înlăturare a protecției unei economii în fața concurenței străine a fost cel al Germaniei de Est, în economia căreia, au fost introduse în timpul procesului de reunificare tarifele scăzute pe care Germania de Vest le practica în comerțul său cu Uniunea Europeană. Trebuie să adăugăm la aceasta și faptul că Germania de Est a suferit și o apreciere drastică a monedei naționale după adoptarea extrem de nerealiste rate de conversie între marca est-germană și cea vest- germană. Cu această din urmă măsură Germania de Est s-a îndepărtat substanțial de practicile celoralte țări cu economii în tranzitie în care monedele naționale au fost puternic devalorizate în stadiile inițiale.

În Polonia, liberalizarea comerțului exterior s-a desfășurat de asemenea într-o manieră organizată, deși mai mult din motive conceptuale decât din orice alt motiv. A fost în cea mai mare parte executată prin drastice reduceri unilaterale ale taxelor vamale care au atins niveluri extrem de scăzute pentru o țară cu un nivel de dezvoltare ca cel al Poloniei. Acest act de înlăturare a protecției a fost însoțit de decizia abolirii monopolului de stat asupra comerțului exterior, fără furnizarea nici unei compensații sub forma restricțiilor cantitative (contingente) normale în economiile de piață sau cel puțin în cele cu un nivel de dezvoltare comparabil.

Abordarea cehă a fost de asemenea destul de radicală, deși nu în ceea ce privește taxele vamale; acestea au fost menținute la un nivel destul de ridicat, cu impunerea unor "suprataxe la import". Ceea ce a expus economia cehă compe-

titiei străine a fost politica sa de menținere la un nivel fix a ratei de schimb, în ciuda creșterii inițial severe a inflației. Acest lucru a determinat o reducere a costurilor importurilor și înregistrarea constantă de deficite ale contului curent. Ușa a fost și mai larg deschisă importurilor în momentul în care investitorilor străini au început să le fie oferite concesii în privința taxelor vamale pe o bază directă.

Nu mai puțin sever a fost impactul coroziunii sistemului vamal în acele țări care au urmat calea dezorganizată, aşa cum au fost Bulgaria și România, și posibil, chiar mai mult în ceea ce privește Rusia și Ucraina, țări în care statul a început să emite licențe preferențiale pentru importuri scutite de taxe vamale. În același timp, puternice organizații criminale au putut fie să mituiască controlorii vamali, punându-i pe statele lor de plată fie pur și simplu să-i intimideze. Numărul cazurilor în care documentele vamale au fost falsificate sau intrarea bunurilor a fost pur și simplu forțată a crescut foarte mult.

Dezinvestirea capitalului. Toate abordările în privința privatizării pot fi privite ca radicale, în principal în sensul că, indiferent de forma particulară pe care au luat-o, au cauzat o suspensie sau diluție inițială a structurii proprietății. O asemenea slabire a drepturilor de proprietate este posibilă chiar fără inițierea nici unor pași practici, transferuri efective. O simplă declarație din partea statului în care să exprime intenția de a modifica structura proprietății, chiar fără să ofere detalii propriu-zise, poate avea același efect ca o acțiune concretă din partea statului în direcția respectivă (Poznanski 1996).

Procesul de privatizare în Germania de Est pare să fi fost cel mai radical, nou creata agenție a statului preluând toate întreprinderile și suspendând conducerile

acestora. *Insiderii* au fost aproape complet excluși de la achiziționarea activelor întreprinderilor (în același timp pierzându-și apartamentele prin re-privatizări parallele). Aceasta a reprezentat un caz de exproprieare aproape completă în beneficiul Germaniei de Vest. Mai mult, acest proces a fost subvenționat, de vreme ce agenția a sfîrșit cu un volum al încasărilor sub costurile sale de funcționare (inclusiv diversele subvenții către cumpărători).

Cazul ceh este în multe privințe similar celui al Germaniei de Est și este astfel, foarte radical. Statul a reclamat proprietatea asupra tuturor întreprinderilor și a împiedicat *insiderii* să beneficieze de vreun tratament preferențial. Dar, în loc să organizeze vînzări, statul ceh a distribuit gratuit capital tuturor cetățenilor adulți, aceștia fiind liberi să aleagă unde își investesc certificatele (*vouchers*). Aceasta a reprezentat o schemă complet experimentală, fără precedent (cel puțin la o asemenea scală), și, în timp ce statul s-a angajat în distribuție, operațiunile întreprinderilor fiind stopate.

Abordarea rusească a fost de asemenea radicală, inițial fiind copiată după modelul ceh al “capitalismului democratic”, dar a fost executată într-o manieră dezorganizată. Statul a fost cel care a inițiat programul dar, cum ulterior a suferit o degradare, a pierdut controlul asupra distribuției. Distribuirea către toți cetățenii a fost împiedicată de către cei din interiorul întreprinderilor (*insiders*) care s-au folosit de bani inflaționiști și credite emise de bănci fantomă pentru a achiziționa active suplimentare, peste cota de certificate ce le fusese alocată. Toate acestea s-au însă ptuit fără considerație pentru aspectele legale, astfel că ceea ce a rezultat a fost o structură a proprietății foarte subredă.

Procesul de privatizare din Polonia a fost de asemenea radical, deși, spre deosebire de cazurile mai sus amintite, acest lucru s-a datorat mai degrabă retrocii utilizate de către stat decât acțiunilor acestuia. Statul nu a putut cădea de acord asupra nici unui model specific de privatizare, deși și-a declarat opoziția fermă față de versiunea sindicalistă (*labor-managed*) a capitalismului. Cu toate acestea, și-a declarat intenția de a termina procesul în cîțiva ani, ceea ce, dată fiind îndrăzneala celorlalți pași (a se vedea procesul de desubsidizare), a părut credibil. Acest lucru a fost suficient pentru a determina o suspendare a drepturilor de proprietate, la care întreprinderile au răspuns negativ.

Pentru a rezuma, recesiunile constituie un rezultat combinat al retragerii radicale a statului de la îndeplinirea multora dintre funcțiile sale în același timp. Un asemenea act radical de retragere a presupus eliminarea subvențiilor care a adus multe întreprinderi de stat în pragul falimentului. Deschiderea comerțului, realizată pe mai multe căi, a fost îndeplinită într-o manieră radicală, expunînd întreprinderile unor amenințări excesive din partea importurilor și la o eroziune a profiturilor. Inițiuind scheme de privatizare rapide, adeseori în mare parte experimentale, statele au determinat o reducere a motivației întreprinderilor de a răspunde acestor provocări.

Severitatea recesiunii: extinderea argumentului central

Dacă modelul teoretic discutat mai sus oferă, aşa cum pare, o explicație plauzibilă a recesiunilor, el ar trebui să fie capabil să explică și redre-

care statul a fost în mod serios subminat - aşa cum s-a întîmplat în Rusia, unde structurile corupte sunt astăzi chiar mai pregnante decât în alte părți, copleșind chiar rămășițele agenției statale. În aceste circumstanțe, revenirea statului a adus penetrarea structurilor de stat de către elemente criminale. Ultimele alegeri prezidențiale au fost considerate de către unii observatori o dovadă că aceste elemente criminale, semi-legale, încearcă să cîștige controlul asupra statului pentru a-și proteja interesele lor vaste, în mare parte ilegale.

Din acest motiv, statul a avut probleme serioase în a-și aserta legitimitatea în fața acelor votanți care se consideră perdanți și care caută o alternativă care să le reprezinte mai bine interesele. Există numeroase partide care se opun puternic tipului de piață care se profilează în Rusia, în care legile sunt slabe și drepturile nu sunt impuse. Programele lor chemă la o posibilă, totală contramandare a reformelor. Dacă aceste forțe vor avea cîștig de cauză, ar trebui să ne așteptăm la o rezistență feroce din partea intereselor criminale adînc înrădăcinate. Numai atunci cînd acest conflict politic va fi rezolvat se poate proceda la o reconstruire a statului, fapt ce va grăbi și redresarea.

Exemplul polonez. În timp ce Polonia este adesea prezentată ca un exemplu al avantajelor unui program radical, care, în ciuda unei încetiniri ulterioare a reformei, a avut cele mai bune rezultate din regiune, o analiză atentă arată faptul că adevărata cauză a redresării se regăsește în cealaltă strategie. "Terapia de soc" inițială a avut în fapt un efect negativ asupra producției, și ceea ce a permis economiei să își revină au fost tocmai restricțiile asupra schimbării sistemicе introduse mai tîrziu. Polonia este,

astfel, o bună ilustrare a modelului retragerii și revenirii ulterioare a statului schițată mai devreme în acest articol.

Nu există nici o îndoială asupra faptului că nu mult timp după ce primul guvern post-comunist al Poloniei și-a elaborat primele măsuri radicale, multe dintre ele au fost temporizate sau chiar anulate de către cabinet însuși. Unii membri ai guvernului au deplins această relaxare a reformelor, dar în fața unei drastice scăderi a producției recurgerea la argumente morale sau retorice nu a dat rezultate. În acest stadiu timpuriu, după producerea unui imens deficit bugetar, s-a permis acumularea de deficite considerabile. Din fericire, s-au găsit metode neinflaționiste de finanțare a deficitelor, apelîndu-se la băncile aflate încă în proprietatea statului.

Același guvern, cu rădăcini în opoziția anti-comunistă, a luat de asemenea decizia de a nu relaxa controlul care se mai păstra încă asupra prețurilor anumitor bunuri majore, în special asupra prețului energiei. Statul a păstrat de asemenea controlul asupra anumitor bunuri care aveau o pondere ridicată în bugetele gospodăriilor, cum ar fi chiriile și electricitatea. Cum prețurile altor bunuri, acum liberalizate, s-au stabilizat, statul a ajustat periodic nivelurile maxime stabilite pentru prețurile controlate. Deși aceste corecții au devenit una din sursele majore de inflație, determinînd de la o treime pînă la jumătate din creșterea totală, ele au ajutat de asemenea la menținerea sub control a creșterii prețurilor.

În plus, ideea menținerii economiei deschise a fost foarte devreme abandonată, astfel că, în al doilea an al tranzitiei, taxele vamale au fost în medie triplate, fiind aduse la un nivel relativ înalt. În anumite sectoare protecționismul a atins

sările care au urmat în multe dintre cazurile analizate. Aceasta ar trebui să privească chestiunea mai generală a rolului central al statului ca explicație a recesiunii. Dar, ar trebui de asemenea să se refere la tipologia cazurilor de retragere, astfel încât să putem lega aceste tipuri (modele) ale crizei statului cu diferite modele de redresare, cu programarea lor în timp și sau sustenabilitatea lor.

Dată fiind logica argumentului nostru principal, singura explicație potrivită pentru redresare este revenirea statului, asumarea de către acesta a rolului aşteptat de la el la un stadiu dat al tranziției. În țările în cauză acest lucru nu a presupus o revenire literală la rolul statului înainte de tranziție, în era comunistă, cu caracterul său omni potent și politic, căci nu de așa ceva era nevoie pentru demararea redresării. Nici nu era posibilă o astfel de revenire literală, căci, în condițiile noi, modificate, ale acestor țări nu era loc pentru un astfel de stat omni potent.

Statul care a revenit în aceste țări este destul de diferit de cel care s-a țeras, ca urmare a faptului că în perioada de tranziție au avut loc două procese paralele. Pe de o parte, statul a lăsat loc piețelor, jucând un rol critic în executarea acestei mișcări. Pe de altă parte, statul însuși este acum subiect al schimbării: pe măsură ce puterile sale s-au diminuat, statul se adaptează la un nou rol într-un tip economic de piață (trecând de la controlul asupra ratelor dobânzii la operațiuni pe piață, sau cedând controlul asupra prețurilor în favoarea managementului cererii aggregate).

Cazurile majore. Revenirea statului s-a dovedit cel mai ușor de realizat în Germania de Est ceea ce explică de asemenea de ce economia sa a fost prima care a cunoscut redresarea. În acest caz,

revenirea statului a fost usoară datorită fiind prezența unui aparat de stat funcțional, al cărui rol trebuia doar extins. O asemenea revenire nu a necesitat nici o reorganizare a statului, cu excepția creării unei agenții pentru privatizare. Agenții existente au fost capabile să facă față sarcinilor adiționale legate de Germania de Est, prin simpla adăugare de personal.

Cea mai vizibilă manifestare a revenirii statului în Germania de Est a fost creșterea rapidă a nivelului subvenționării canalizate dinspre Germania de Vest. Acest lucru a fost făcut posibil datorită faptului că statul a putut introduce taxe adiționale (numite "taxe de solidaritate") cu relativă ușurință. Contribuabilii vest-germani au fost de acord să plătească o redusă contribuție suplimentară după ce li s-a promis că nu va fi de durată. Creșterea rezultată a subsizidării în Germania de Est a fost atât de masivă încât Germania s-a transformat dintr-o regiune cu cei mai zgârciți contribuabili într-o dintre cele mai generoase.

În Polonia, unde retragerea statului a constituit un pas ideologic, o altă mutație ideologică, deși nu una preocupață de o majoră reconstruire a aparatului statului, a fost necesară pentru revenirea acestuia. Ideologia ultra-liberală adoptată în această țară a avut fundamente mai degrabă superficiale și nu a restricționat foarte mult mișcările élitei. Nu a fost vorba despre o schimbare de poziție a autorilor terapiei de soc, ci despre înlocuirea lor rapidă la alegerile ce au urmat. Procesul politic a adus la putere forțe în general opuse măsurilor extrem de radicale, și anume o coaliție formată din partide ale căror rădăcini se regăseau în epoca anterioară tranziției.

Revenirea statului a presupus cele mai mari complicații în acele țări în

niveluri prohibitive - ca în producția de autoturisme, în care plătile totale (taxe vamale, taxe, suprataxe la import, etc.) au atins jumătate din valoarea bunurilor importate. Au fost de asemenea introduse bariere cantitative, ca în sectorul agricol, care au limitat considerabil intrarea produselor alimentare competitive.

A devenit de asemenea clar, desul de devreme, faptul că guvernul va fi incapabil să realizeze o privatizare rapidă, dat fiind că foarte puține întreprinderi de stat au fost vândute în primii doi ani. Procedurile alese pentru "dezinvestire", și anume ofertele private, s-au dovedit foarte costisitoare și consumatoare de timp. Pe de altă parte, alte metode care ar fi putut fi mai rapid implementate, cum ar fi distribuirea gratuită a activelor, nu au întrunit suportul parlamentar necesar. Pentru susținerea ofertelor publice, s-a deschis calea preluărilor cu ajutorul capitalului extern de către colectivele întreprinderilor, costurile acestora fiind plătite în rate întinse pe mai mulți ani, dar acest lucru a fost valabil în cea mai mare parte în cazul entităților de dimensiuni reduse.

Tranzitia non-recesionistă: păstrarea unei reforme coerente, orientate de către stat

Dintre toate provocările factuale la adresa teoriei conversiei, cea mai importantă pare să fie eșecul acesteia în a explica de ce China a reușit să evite recesiunea. Dacă este imposibil să excluzi realmente China atunci aceasta ar trebui să o includem într-o analiză a tranzitiei și

să căutăm un model teoretic destul de general ca să acopere acest caz important. Provocarea teoretică este a explica ce anume formă de dereglementare permite ca o cale a tranzitiei non-recesionistă sau chiar expansionistă să devină reală, cel puțin parțial.

Pentru a stabili dacă alternativa la conversia radicală pe care am schițat-o aici, alternativă care poate fi numită "disoluție graduală", poate într-adevăr aduce o tranzitie non-recesionistă, trebuie să comparăm experiențele Chinei cu dereglementarea care a avut loc în țările membre ale fostului bloc sovietic. Dacă China este găsită ca fiind singura economie (poate cu excepția Vietnamului) care a urmat calea alternativă schițată aici, aceasta ar demonstra faptul că succesul economic poate rezulta din adoptarea unei asemenea căi graduale.

Fără excepție, economiile fostului bloc sovietic, cu diferite grade de ezitare, au scos la lumină niveli ascunse ale inflației, păstrînd intacte numai un număr redus de prețuri controlate (și anume chiriile apartamentelor, prețurile la energie). Spre deosebire de acestea, China a adoptat un sistem de prețuri dual pentru bunuri similare, permitînd ca ponderea bunurilor ale căror prețuri se stabilesc pe baza cererii și a ofertei, să crească cu o rată scăzută dar constantă. Atunci cînd ar găsi de cuviință, statul ar reimpune controale ale prețurilor pentru a împiedica apariția practicilor monopolistice și/sau a speculațiilor sălbaticice care ar fi putut împinge inflația dincolo de limitele acceptabile.

Spre deosebire de alte țări cu o economie în tranzitie, China și-a pregătit din timp economia pentru dereglementarea prețurilor, făcînd investiții considerabile - prin intermediul bugetului de stat

- în sectoarele aflate în dificultate (Naughton 1995). Această practică a continuat paralel cu procesul de liberalizare a prețurilor, astfel încât statul și-a păstrat un rol activ în procesul de investire. Politica ofertei în privința reformei prețurilor a fost favorizată și de faptul că, spre deosebire de alte economii, cea chineză a cunoscut o creștere rapidă și continuă pe durata tranzitiei, generând astfel resurse suficiente pentru o ușoară relaxare a constrîngerilor asupra ofertei.

În afară de China, nici o economie nu a cunoscut o absorbție majoră a ofertei de bani, permîțînd un transfer al veniturilor din consum către economisiri. Este adevărat că în China nu a fost utilizată în acest scop privatizarea (sau emiterea de obligațiuni), dar a fost determinată o creștere dramatică a economisirilor personale printr-o combinație de coerciție și motivație. Aceasta explică de ce inflația s-a menținut la nivele reduse în China în ciuda deficitelor considerabile întreținute de către stat.

Fostele membre ale blocului sovietic au scos rapid la lumină existența șomajului reprimat prin eliminarea locurilor de muncă sigure de la stat și expunerea bruscă a întreprinderilor competiției crescute. În timp ce în aceste economii șomajul a crescut brusc (cu excepția Cehiei în care întotdeauna a fost scăzut), China a evitat un șomaj ridicat, în parte prin menținerea intactă a sectorului său public, sau chiar permîțînd creșterea acestuia (fără a oferi întreprinderilor stimulente în direcția reducerii numărului locurilor de muncă).

În afara Chinei, salariile reale au fost inițial lăsate să scadă considerabil, deși mărimea efectivă a acestei scăderi este subiect de dispută. În acest caz, toate economiile în cauză par să fi urmat calea

alternativă, deși fără salvarea locurilor de muncă, probabil datorită efectului contrabalansant a altor factori. În China, salariile nu au cunoscut un declin semnificativ, dar au fost considerabil restrînse, nu numai prin măsuri directe, da și prin eliberarea constantă a forței de muncă rurale excesive (creînd condiții apropiate de o ofertă de muncă perfect elastică).

Pentru a rezuma, tranzitia în China a asumat o cale diferită de cea urmată de alte țări, cu un stat activ care a înlăturat controalele într-un ritm măsurat. Această strategie de retragere a fost combinată cu punerea în aplicare a unor măsuri complementare ale statului - reglementări - care au contribuit la calmarea dezechilibrelor ascunse. Această strategie a permis (împreună cu alți factori) economiei chineze, singura între toate țările în tranzitie, să susțină creșterea pozitivă, acesta fiind un factor important în dezamorsarea într-o manieră temperată a dezechilibrelor ascunse, fără a le expune în mod forțat.

Concluzii: recesiunea și redresarea explicate

Tările în chestiune diferă nu numai în ceea ce privește strategia de retragere a statului pe care au adoptat-o, dar și în ceea ce privește scala recesiunii ce a urmat ca o consecință a destrămării sistemelor lor. Ar fi, de aceea, interesant de văzut dacă există vreo corelație directă între diferențele tipuri de retragere și mărimea unei recesiuni date. Este de presupus că, cu cât este mai drastică forma de retragere a statului cu atât mai severă ar trebui să fie o recesiune dată. Analiza ar trebui să explice cîteva dintre contradicțiile care apar, aşa cum a fost

indicat mai devreme, unde teoria conuersiei a fost utilizată într-un studiu comparativ.

S-a afirmat de multe ori că Polonia a suportat cea mai temperată recesiune dintre toate țările în cauză. Acest lucru este cu siguranță adevărat în ceea ce privește scăderea totală a producției, care s-a datorat aparent naturii radicale a programului inițial adoptat în acea țară. Oricum, în clasificarea de mai sus, forma de retragere a statului care a putut fi observată în Polonia nu poate fi caracterizată ca extrem de radicală. Pe de o parte, statul și-a păstrat coeziunea, ceea ce face din acest caz unul mai puțin grav decât cel al altor țări în care statul a suferit un adevărat colaps. Mai mult, oricât ar fi de mare puterea de care s-a bucurat statul la începutul recesiunii, i-a lipsit capacitatea de a implementa pe deplin toți pașii radicali.

Recesiunea ungără a fost de asemenea relativ limitată, deși a durat ceva mai mult decât cea din Polonia. Acest lucru poate fi din nou atribuit formei în general mai puțin drastice de retragere a statului în acest caz, probabil chiar mai puțin drastică decât cea care a avut loc în Polonia. Faptul că recesiunea ungără a fost oarecum mai profundă decât cea poloneză poate fi pus pe seama dificultăților structurale. Economia ungără este mai matură, fapt reflectat de demografie, care de mult vreme prezintă tendință descrescătoare.

S-ar părea că recesiunile apropiate de medie pe care le-au cunoscut Bulgaria și România pot fi atribuite faptului că versiuni lor lor de retragere a statului ca urmare a corupției, reprezentă cea de-a doua cea mai puțin radicală formă a acestui fenomen. Aceasta ar putea fi situația în ciuda faptului că aceste state și-au pierdut abilitatea de a acționa în mod decisiv și au fost destrămăte de interesele proprii

ale oficialilor. Totuși, aceste state corupte furnizează un anumit nivel, minim, de servicii, deși cu costuri suplimentare pentru beneficiari - de exemplu sub forma mitiei. Dar această incapacitate a statelor respective presupune că ele au abilitatea de a introduce programe foarte radicale de reformă dacă doresc să o facă.

Capacitatea limitată a statului polonez este ceea ce diferențiază cazul polonez de cel est-german, în care retragerea statului a fost executată de aparatul de stat coerent al Germaniei de Vest. Oricum, în acest din urmă caz, statul, adică aparatul de stat vest-german - căruia Germania de Est i-a fost subordonată, a fost perfect pregătit să inițieze măsuri cu adevărat radicale. Determinarea statului în a urma un program extrem de ambicioz de retragere a statului, combinată cu vasta sa capacitate a produs cea mai radicală abordare dintre toate țările în cauză. Este de asemenea adevărat, ar trebui să adăugăm, că acest program foarte radical a produs o recesiune mai severă decât în celelalte două cazuri, deși prăbușirea est-germană a fost mai puțin vizibilă datorită duratei sale foarte scurte.

Rusia este pe bună dreptate privată ca suferind cea mai severă recesiune, dar nu ca urmare a gradualismului său; în termenii modelului oferit aici, calea adoptată în Rusia ar trebui considerată una dintre cele mai, dacă nu cea mai radicală. Avem de-a face aici cu un caz de retragere excesivă a statului cauzată de colapsul statului însuși, ceea ce l-a împiedicat să asigure necesara direcționare a transformării sistemică. Astfel, statul, incapabil să impună măsuri radicale sau orice alt tip de măsuri, a pavat, prin absența sa, drumul pentru un proces haotic de schimbare, determinat independent, de alte diverse interese.

Acetă concluzii sunt derivate dintr-o largă analiză comparativă care include experiențe al unor economii cum ar fi cea est-germană, chineză, care sunt adesea trecute cu vederea de cei care studiază procesul de tranzitie. Aceste exemple sunt în multe privințe diferite de alte cazuri de tranzitie și este astfel posibil să nu poată fi repetate. Chiar acest contrast este exact cel care face aceste țări cu deosebire instructive, cel puțin în ceea ce privește studiile pozitive, mai degrabă decât normative (prescriptive) cu privire la tranzitiile post-comuniste.

Cazul Chinei este cu deosebire grăitor, dat fiind faptul că economia sa, plecând de la condiții inițiale mai mult sau mai puțin similare (poate apropiate de cele ale Vietnamului), este singura ce a reușit să ocolească "recesiunea"; în fapt, a cunoscut o expansiune rapidă și neîncetată. Acet lucru dovedește faptul că există o

anumită cale a tranzitiei care poate pune o economie la adăpost de recesiunile timpurii. Prințipala trăsătură a unei asemenea căi este păstrarea puterii statului și utilizarea acestei autorități pentru a executa cu grijă retragerea sa ulterioară.

Există de asemenea o corelație între radicalismul retragerii statului și profunzimea recesiunii în fiecare din principalele categorii ale tranzitiei, atât în forma sa organizată cât și în cea dezorganizată. De exemplu, cea mai radicală abordare, precum cea a Germaniei de Est, a cauzat de departe cea mai severă recesiune dintre toate economiile în care statul și-a menținut coeziunea - mai severă decât în cazul ceh, care seamănă în multe privințe cu abordarea adoptată de Germania de Est (și anume în ceea ce privește îndrăzneala privatizării dirijate de către stat sau rigiditatea politică sale în ceea ce privește rata de schimb).

Traducere de Florentina Popescu

Tabel 1. Tipologia retragerilor statului

Nivelul de radicalism (și circumstanțele politice)	Caracterul procesului	
	Organizat	Dezorganizat (= Haotic)
<i>Mai puțin radical</i> (continuitate politică)	<i>Mutări ideologice</i> Polonia, Ungaria	<i>Corupție</i> Bulgaria, România
<i>Mai radical</i> (discontinuitate politică)	<i>Unificare</i> Germania de Est	<i>Colaps</i> Rusia, Ucraina

BIBLIOGRAFIE

- Amsden, A., Kochanowicz, J. and Taylor, L., 1994, *The Market Meets Its Match: Restructuring the Economies of Eastern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Aslund, A., 1995, *How Russia Became a Market Economy*, Brookings Institution, Washington DC.
- Balcerowicz, L., 1995, *Socialism, Capitalism and Transformation*. Central European University Press, Budapest.
- Berg, A., 1993, "Supply demand factor in the output decline in East and Central Europe", mimeo IMF
- Berg, A. and Sachs, J., 1992, "Structural Adjust-

- ment and International Trade in Eastern Europe: The Case of Poland", *Economic Policy*, April.
- Gaidar, Y., 1997, *Days of Defeats and Victories*, Vagrius Publishers, Moscow.
- Hughes, G and Hare, P., 1991, "Competitiveness and Industrial Restructuring in Czechoslovakia, Hungary and Poland", *European Economy* 2 (Special Edition).
- Kornai, J., 1992, *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Princeton University Press, Princeton.
- Kornai, J., 1994, "Transformational Recession: Main Causes", *Journal of Comparative Economics* 19.
- Lipowski, A., 1996, *Na drodze do normalności. Przelamywanie dysproporcji produkcyjnych w Polsce w latach 1990-94 (On the road to normality. Overcoming production disparities in Poland, 1990-94)*, CASE Institute, Warsaw.
- Naughton, B., 1995, *Growing out of the Plan: Chinese Economic Reform, 1978-1993*, Cambridge University Press, Cambridge Mass.
- North, D., 1990, *Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge Mass
- Poznanski, K., 1996, *Poland's Protracted Transition: Economic Growth and Institutional Change in 1970-1994*, Cambridge University Press, Cambridge Mass
- Poznanski, K., 1998, "From Organizational Simplicity to Institutional Complexity", *East European Politics and Societies* (Spring)
- Sachs, J., 1993, *Poland's Jump to the Market Economy*, MIT Press, Cambridge Mass.
- Schumpeter, J., 1962, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper and Row, New York.
- Winiecki, J., 1991, "The Inevitability of a Fall in Output in the Early Stages of Transition to the Market: Theoretical Underpinning", *Soviet Studies*.

Virgil Nemoianu

*Tranzită și paradoxurile sale**

The author identifies two different categories of factors that explain the current retarded state of Romania's transition: the economic and sociopolitical starting point of the process and what he calls "more 'subjective', historical, sociocultural and intellectual" factors. Among the latter, he explores some errors of political and intellectual strategy (such as the 'jump in the bandwagon' - pro American attitude of the Romanian elite, or the neglect of local specific interests by the 'Westernizers'), some peculiar Romanian political mentalities and (paradoxically enough) the lack of a Centre-Left political culture in Romania. The author also explains why a "constructive localism" appears to be a better option for this country than its present orientation towards far-away, overengaged, Western 'patrons'.

In loc de introducere: este dificil să discuți despre "tranzitie" (ca fenomen al politicii contemporane) fără a observa mai întâi faptul, nu lipsit de ironie, că pînă spre mijlocul anilor '80 termenul era aplicat aproape automat înlocuirii unui sistem de guvernare capitalist-democratic cu unul socialist-autoritar. Nici n-au trecut zece ani și lucrurile s-au inversat: mai nimenei nu pare să-și amintească vechea utilizare semantică; la fel de automat, termenul "tranzitie" a ajuns să desemneze o evoluție în direcția opusă, și anume construcția structurilor capitalist-democratice în țările unde o asemenea practică fusese imposibilă sau de neconceput timp de cel puțin jumătate de secol, uneori și mai mult.

Oricum, observăm în jurul nostru dezvoltarea unei întregi industriei de evaluare, al cărei scop este să măsoare evoluția sau stagnarea a peste douăzini de țări care sunt (sau pretind că sunt) pe drumul spre schimbare și spre un progres modernizator. Consensul general al acestor "guru" care dirijează această industrie constă în ideea că România ar trebui plasată în jumătatea inferioară a grupului de state din aceeași categorie, în măsura în care realizările ei se apropie prea puțin de cele ale vecinilor sale: Polonia, Cehia, Ungaria, Slovenia sau Estonia. Odată ce presupozitiiile evaluării și metodologia de evaluare sunt acceptate, este dificil să combată aceste concluzii. Pot fi discutate, desigur, presupozitiiile acestor evaluări

* Articol original, scris în limba engleză, și cedat pentru publicare revistei *Polis*, prin amabilitatea lui prof. Virgil Nemoianu. După traducerea textului și tehnoredactarea revistei autorul a dorit să adapteze articolul pentru cititorii români. Din păcate, acest lucru nu a mai fost posibil din motive tehnice. Regretând că nu a putut ieși în întâmpinarea dorinței autorului, redacția va oferi domnului Virgil Nemoianu spațiul necesar, în unul din numerele viitoare, pentru precizările, modificările și dezvoltările necesare.

sau metoda de a le realiza, sau amândouă, dar, pentru scopul de a ajunge la concluziile de mai jos, mă voi abține de la asemenea proceduri radicale, și voi căuta mai degrabă motivele pentru care această stare de lucruri a precumpănat.

Îmi voi împărtăși explicațiile în două grupuri majore. Primul reunește motivele de ordin socio-economic și politic, iar al doilea pe cele socio-culturale și intelectuale. În final voi încerca să sugerez timid *cîteva motive de speranță*.

Primul grup are drept numitor comun ceea ce, în unele teorii matematice recente, este cunoscut sub numele de condiții inițiale sau stare inițială. Într-adevăr, numeroase forme și aspecte ale modernizării erau deja inițiate sau chiar în plină dezvoltare în Ungaria, Polonia și în alte părți la începutul anilor '80 sau chiar mai devreme. Astfel, de exemplu, de-a lungul perioadei comuniste, inițiativa particulară în agricultură a fost încurajată în moduri sensibil mai viguroase, iar condițiile de lucru erau mult mai relaxate, în fosta Iugoslavie, în Polonia și în Ungaria, în comparație cu România prărevoluționară. Fermierilor le era permisă posesia unor suprafețe mai mari de teren și ei puteau să-și comercializeze produsele în mod liber. Același lucru era valabil și în industrie. Ar fi dificil ca cineva să găsească altă țară în care accentul pe industria grea, depășită și poluantă, să fi fost atât de mare ca în România, și în care o ideologie rigidă care le justifica să fi fost dezvoltată și implementată cu atâtă entuziasm. Consecința a fost că România a fost și este împovărată de fabricile de tip mamut specifice secolului 19, care acum reprezintă un grav handicap. Aceasta a însemnat, de asemenea, o serioasă dezvoltare a industriilor "ușoare" (inclusiv a serviciilor și consumului), iar co-

merțul a fost adesea redus la cel clandestin sau "secundar".

Încă și mai semnificativă a fostmeticuoasa și nemiloasa de-socializare a populației din România. Arhaicele comunități tradiționale, care organizaseră zonă rurală de multe sute de ani și care încă mai constituiau cadrul social a peste 50% din locuitorii țării la sfârșitul celui de-al II-lea război mondial, au fost distruse în mod metodic. Cele mai banale și mai inofensive încercări de a organiza celule comunicaționale alternative în interiorul orașelor (în afara controlului guvernamental) erau vânate și pedepsite cu brutalitate. O "societate civilă" dizidentă, mai mult sau mai puțin improvizată, a apărut în România numai în cadrul comunităților neo-protestante, în timp ce bisericile confesiunii predominante se aflau sub o supraveghere severă, în puternic contrast cu Polonia sau chiar "RDG". Un număr semnificativ de națiuni din jurul României au beneficiat măcar de existența fantomatică a unor partide politice alternative ("RDG", Polonia, Ungaria și altele) - și acestea au devenit funcționale chiar de la începutul tranziției. În țări ca Polonia și Ungaria s-a admis, chiar și în perioada de înflorire a comunismului, supraviețuirea fie și anemică a unor reminiscențe ale sistemelor educaționale alternative (licee și universități confesionale). Anumite aspecte ale sistemului judiciar au fost conservate în Cehoslovacia, Iugoslavia și în alte locuri, chiar dacă superficial și mai mult sau mai puțin i pocrit. În România însă, au fost implementate chiar de la început metodele cele mai crude și mai cinice cu puțință. Circulația peste hotare era, comparativ vorbind, foarte ușoară pentru iugoslavi, și chiar pentru polonezi sau maghiari, față de România, unde, cu ex-

cepția câtorva ani între '60 și '70, ea a fost virtual imposibilă. Controlul și cenzura de orice tip asupra publicațiilor atingeau nivele suprarealiste. Astfel, instituția de cenzură din România avea obligația de a verifica orice text publicat în mai mult de 99 de exemplare; biletele de tren și tramvai trebuiau să poarte stampila ei de aprobare, ceea ce era valabil chiar și pentru jucările copiilor.

Aceste exemple, ca și multe altele, arată că România pleca de la un punct aflat departe în urma celorlalte state, că ea trebuia să reconstruiască, practic fără nici un fel de călăuză, cadrele instituționale care fuseseră totuși menținute în multe dintre țările din jur, cel puțin în linii mari. Un număr de reforme care au fost realizate în România abia la începutul sau chiar sfârșitul anilor '90, fuseseră deja implementate în alte părți din anii '80 sau mai devreme. Iată un exemplu elocvent: imediat după 1989 un număr surprinzător de mari de lideri și comentatori politici a răsărit din Uniunea Scriitorilor din România. Explicația: din mai multe motive; această instituție anume a reușit să-și conserve, la nivel minimal, o ușoară autonomie: alegerile grupului de conduceri erau adesea relativ libere, și, dacă nu chiar partide, cel puțin grupări și orientări tot funcționau în interiorul organizației. Drept consecință, în interiorul Uniunii Scriitorilor existau cadre care posedau o experiență politică și constituțională ruđimentară, și care și-au valorificat cu repeziciune această experiență la o scară mai largă, națională (în partide aflate pe toată lungimea spectrului, de la extrema dreaptă la extrema stângă). Sunt de menționat aici două mici exemple anecdotice. **Un tânăr avocat** pe care îl cunoșc a fost săilit de tatăl său (avocat cu studiile făcuți înaintea celui de-al II-lea

război mondial) să studieze în particular dreptul comercial, disciplină care fusese neglijată, dacă nu chiar complet interzisă, în facultățile de drept ale regimului comunist. Imediat după 1989 Tânărul a devenit un personaj proeminent și bine situat financiar datorită unei mari cereri, și unei mici oferte, de specialiști în acest domeniu. Pe de altă parte, un bun prieten de-al meu care s-a întâmplat să fie un economist de excepție și care avea să devină curând vicepreședinte al unei bănci particulare românești) nu știa nimic, nici în 1992, cu privire la ce este și cum se poate folosi o simplă carte de credit! Cazurile evocate mai sus arată, cel puțin pentru mine, în ce măsură potențiala reconstrucție și "tranzitie" depind de disponibilități întâmplătoare: ceea ce totuși, nu constituie, cu siguranță, o bază de nădejde pentru dezvoltare.

De aceea susțin că greoaia tranzitie a României are un număr de explicații obiective care își au rădăcinile în situația inițială, situație ce diferă față de multe dintre țările înconjurătoare.

În cele ce urmează, explicațiile anterioare se suprapun într-o măsură cu, și sunt indiscutabil întărite de, cele mai "subjective", de ordin istoric, socio-cultural și intelectual, cele din al doilea grup.

Printre acestea, cel care este cel mai des discutat și citat este fenomenul "mafiei". Pentru început, trebuie să spun că nu am aflat de vreo cercetare serioasă asupra acestei probleme. Totuși, câteva comentarii pot fi utile. Unul este că acest fenomen (în măsura în care este real și semnificativ) cu siguranță că nu se limitează la România; cel puțin Rusia, Ucraina, Moldova și Serbia sunt la fel de afectate de el, probabil și alte țări. Sunt două sau trei cauze principale pentru aceasta. Unul este acela că, așa cum a sugerat

într-un articol important John Gray, "reconstrucția" ("tranzitia") din toate țările central și est-europene s-a bazat în mod greșit pe reforme în domenii ca cele parlamentare, legislative, ori cu privire la dimensiunea, puterile și sfera de acțiune a executivului, în loc de a se baza pe reforma puterii judecătoarești. Gray afirmă că nici o comunitate solidă nu se poate edifica câtă vreme nu se pornește de la un sistem judiciar onest și demn de încredere. În fapt, ca să ne întoarcem la situația din România, este incontestabil că atât între cele două războaie mondiale cât și mai devreme, nu executivul sau legislativul au asigurat relativa normalitate a treburilor sociale, ci *judiciarul*, și tocmai acesta a fost cel mai greu lovit în timpul lungii perioade de guvernare totalitară. Golul lăsat de absența unei puteri judecătoarești solide a fost umplut de forme societale "alternative", numite în mod expeditiv "mafiole". Există și alte cauze pentru creșterea luxuriantă a impactului social al "mafiei". Una dintre acestea este mai sus menționata "de-socializare" (deși nici o denumire nu a fost mai greșită decât aceea de "socialism"!). De-socializarea este totdeauna o iluzie: căci natura lui "zoon politikon" e o constantă. Ceea ce s-a întâmplat începând din 1950 este că a avut loc pur și simplu o involuție. Oameni cărora li s-au refuzat debușele normale de interacțiune socială au recurs la forme de contact și asociere mai vechi și mai primitive: bande, triburi, clanuri. Acestea erau, desigur, "ilegale", dar pe atunci *totul era astfel*. Aceste modalități de organizare au supraviețuit și, mai mult, ele au fost încurajate de prăbușirea imensului sistem al Securității, din care anumite elemente s-au separat și și-au început propria lor existență autonomă, în esență tocmai prin a se integra în cultura "de ban-

dă" care exista deja, dar în care au adus cu ele mai multă disci plină, metode mai sofisticate și mai eficiente precum și contacte mai ramificate. În sfârșit, în directă legătură cu cele două puncte menționate mai sus, "economia secundară" (piata "la negru") necesita un influx de energie organizatorică. Aceasta a fost asigurat de cele două tipuri de mafii (cea spontană și cea care provine din rândurile poliției secrete). Vigoarea și motivația imediată a acestor două mafii a reușit să copleșească forțele legii și adesea chiar să obțină subordonarea lor. Neîncrederea populară în orice tip de îmbogățire sau de acumulare de capital a contribuit (direct sau indirect) la sentimentele anticapitaliste. Corupția, furturile, metodele violente au fost identificate cu noul sistem, cu capitalismul în general, și au blocat în mare măsură eforturile antreprenoriale, micile afaceri și alte procese productive esențiale.

Un alt proces frenator cu mari consecințe a fost determinat de faptul că, mai ales între cele două războaie mondiale (dar și mai înainte), numărul și impactul intelectualilor de stânga sau centru-stânga a fost extrem de mic în România, în contrast cu Iugoslavia, Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, și de fapt cu aproape toate țările vecine. Judecând retrospectiv, am putea acum aprecia că acesta a fost un fenomen pozitiv, indicând o anume luciditate a intelectualilor și a claselor mijlocii în fața pericolelor unui regim totalitar imminent. Cealaltă față a monedei însă este aceea că aceste grupuri erau fără îndoială naive în felul lor de a percepe fenomenele sociopolitice. Ele se bazau în mod exagerat pe puterea tutelară și protectoare a Apusului, indiferent că aceasta era reprezentată de alianța statelor democratice (Franța-Anglia) sau de axa fascistă

(Germania-Italia). Această absență a unei arii de simpatii către stânga este pregnant reliefată de dimensiunile minuscule ale Partidului Comunist Român în 1945, dar și de acelea, asemănătoare, ale grupurilor social-democrate. Aceasta avea să producă rezultate devastatoare, atât pe termen scurt cât și pe termen lung. Pe termen scurt a condus la valuri succesive de persecuție a intelectualilor, la emigrarea acestora, la lichidarea lor fizică, sau la privarea lor de orice influență sau capacitate. Astfel, „școli” întregi care se bucurau de bune tradiții intelectuale și avuseseră realizări notate pe plan internațional au fost anihilate: școala bucureșteană de matematică, puternicul sistem academic de studii juridice, sociologia, și multe altele au încetat să mai existe. Conformismul ideologic și lozincile fără conținut li s-au substituit pe parcursul celei mai mari părți a epocii comuniste din România.

Pe termen lung, absența unei culturi intelectuale de centru-stânga este direct legată de actuala „tranzitie” greoaie. Ceea ce s-a întâmplat după 1989 (și în modări mai puțin evidente, chiar înainte de 1989) a fost că substanța întregului discurs intelectual a devenit mai primitivă, fiind în același timp despiciată de continuitatea și adâncimea sa istorică. Naționalismul și fundamentalismul religios fuseseră totdeauna prezente în istoria intelectuală a României moderne, dar în anii '90 nivelul lor discursiv s-a redus adesea la acela al locului comun, tonurile au devenit mai brutale și mai amenințătoare, rafinamentul fiind atins mai rar și mai greoi. Până la un anumit punct, am putea minimaliza aspirarea acestor două tendințe, ca fiind una previzibilă. Cu toate acestea, „poate că efectele lor cele mai descurajatoare și mai nefericite pot fi constatare în cazul mișcărilor „protooccidentale”. Iată o primă

analogie. Cam între 1848 și 1878 s-a dezvoltat în principalele dunărene o mișcare poreclită „bonjourism”, poreclă datorându-se felului în care cei ce o reprezentau maimuțăreau obiceiurile, legislația și modul de viață al modelelor lor occidentale (mai ales franceze). Aceștia făceau obiectul unei satire blânde, practicate de scriitorii populari, fiind însă mai direct criticați de observatorii fenomenului social pentru că se concentrău asupra aspectelor superficiale, decât să încearcă să reproducă mecanismele interne și dinamica unei societăți moderne cum era cea franceză. În mod analog, imediat după 1989 o categorie de oameni mai tineri din marile orașe a început să idolatrizeze articolele specifice, superficiale, ale civilizației (de această dată) americane sau de inspirație americană: muzica, stilul de îmbrăcăminte, tipul de discurs politic etc. Între cele două tipuri de „bonjourism”, aflate la distanță de peste un secol, există diferențe adânci și întristătoare. „Bonjourismul” mai vechi avea la bază impulsuri autentic patriotică, nobile, și care nu o dată mergeau până la sacrificiu. El era orientat către comunitate și era altruist, chiar și atunci când greșea (ceea ce se întâmpla uneori, dar nu totdeauna). Cel de-al doilea, și recent, tip de bonjourism prezintă caracteristici egotiste și parazitare; este îngust, miop și prost informat. Prooccidentalii secolului al XIX-lea erau într-adevăr bine înrădăcinați în cultura franceză pe care o promovau ca model de imitat, dar descendenții lor de la sfârșitul secolului XX au carențe grave în ce privește înțelegerea modernizării occidentale, și cu atât mai mult în înțelegerea civilizației americane. Iată încă un exemplu individual bine cunoscut. Un fost geofizician, superficial implicat în anemia mișcare „dizidentă” din epoca Ceaușescu, și-a trimis fiul pentru câteva luni

în America pentru ca, îndată după aceea, proaspăt reciclați și transformați în activi, deși incompetenți, scriitorași, amândoi au declanșat stridente campanii de intoleranță iacobină în favoarea "corectitudinii politice". (Iar acesta este departe de a fi un caz unic. Se poate observa cum idiomul apologiei servile și gălăgioase a Uniunii Sovietice a fost transformat pe nesimțite în gesturi de obedieneță entuziaștă față de Statele Unite și tot ce este american.) Modelul secular patron-client este astfel continuat cu modificări minore.

Nu e vorba numai de faptul că noii 'Westernizers' ('noii pro-occidentali') par în primul rînd dormici să obțină cîștiguri materiale (poziții în companii și organizații occidentale care plătesc în valută forte, ocazii de a merge în străinătate, subvenții din Occident). Mult mai serios este faptul că ei nu par să înțeleagă deloc *funcționarea* și etapele modernizării. Astfel, ei nu realizează că accentul pe sensibilitățile minorităților lingvistice, pe drepturi speciale, feminism și alte fenomene sociale similare (pe limbajul 'drepturilor civile' în general) a apărut în Apus după anii '60, adică după ce nevoile economice și politice elementare (standard de viață, asigurări sociale, medicale și pensii) ale respectivelor popoare occidentale fuseseră deja satisfăcute. În România, unde lipsesc acut lucrurile prime necesare, este aproape grotesc să încerci să plasezi pe primul loc al agendei politice preferințele sexuale marginale sau drepturile animalelor, atunci cînd o mare parte a populației trăiește la, sau sub, nivelul minim de supraviețuire. Mai ales în ultima parte a anilor '90, ruptura dintre muncitorii agricoli sau industriali, pe de o parte, și intelectualii pro-occidentali, cu discursul lor (de cele mai multe ori în programe TV, ca și în cele mai multe săptă-

mâname intelectuale) s-a adâncit până la punctul unui blocaj comunicational. (Raidurile minerilor asupra Bucureștiului sunt simptome clare ale acestei contradicții nete.) În ciuda 'ortoglosiei' impuse aproape complet în discursul public, sanctiunea celor ce votează a fost rapidă și decisivă: întreaga procedură s-a dovedit astfel în mod lîmpede ca fiind contraproductivă. Într-un cuvînt, categoria intelectualilor 'pro-occidentali' a intenționat, prin strategiile sale (agende, valori, orientări) să satisfacă patronii lor din Apus, și nu clientela internă; această opțiune deplorabilă contribuind mult la dificultățile masive ale tranzitiei din România. Ea contrastează cu atitudinea mult mai pragmatică a intelectualilor polonezi care, încă din anii '80, au încercat din răsputeri să stabilească oalianță strânsă cu grupurile de muncitori polonezi.

Un efect colateral al acestei orientări a 'pro-occidentalilor' este absența regretabilă a unui adevărat partid conservator în România. S-au făcut unele încercări. Mă refer la "Uniunea Forțelor de Dreapta" condusă de strălucitul economist și lider al minorității armene, Varujan Vosganian, și la Partidul Creștin Democrat 'alternativ' condus de fostul prim-ministru și primar al Bucureștiului, Victor Ciobea. Nici unul dintre acestea nu pare să aibă succes. Cu toate acestea, necesitatea unei opțiuni conservatoare este evidentă. Mari părți ale electoratului român sunt încă destul de tradiționaliste: ele pot deveni prada ușoară a forțelor populiste și extremiste sau pot cădea victimă nostalgiei paleo-comuniste. În Europa de Vest o întreagă rețea de partide conservatoare (uneori creștin-democratice) au reușit, mai ales după al doilea război mondial, să canalizeze nevoile, aspirațiile și anxietățile categoriilor tradiționaliste, să le

pretențioasă, care îi va încetini și mai mult creșterea economică.

Recapitulăm. Se pare că cele două categorii în care am împărțit domeniul ‘renormalizării’ nesatisfăcătoare din România sunt legate de: a) poverile trecutului și b) înțelegerea greșită a viitorului. Rezultă, în viziunea mea, că numai o puternică concentrare asupra prezentului poate da naștere la speranțe realiste și serioase.

*
* *

In 1989, Silviu Brucan, unul dintre comuniștii dizidenți, a prezis în public că orice “tranzitie” va dura circa 20 de ani; declarația sa a fost primată cu o explozie de furie și dispreț. Totuși, dacă a greșit cu ceva, această predicție pare să fi greșit prin aceea că a fost prea optimistă. Ceea ce nu înseamnă că nu se pot întreprinde acțiuni constructive calme care duc treptat la ceea ce tocmai am numit “renormalizare”, mai curând decât “tranzitie”. Există deja un model reușit de dezvoltare europeană “periferică” (Portugalia, Spania, Finlanda, Irlanda, Grecia) care ar putea să furnizeze sugestii într-adevăr interesante pentru dezvoltări ulterioare în direcția unei societăți tot mai deschise și tot mai prospere. Aceasta ar conține o economie de piață mai clar conturată, investiții străine asigurate printr-o politică fermă de protecție a proprietății, încurajarea inițiativei private și a competiției, precum și o reducere treptată dar constantă a poverii impozitării. La rândul său, un atare “regionalism constructiv” ar conduce la o apropiere mai curând decât la o distanțare față de Apus, pentru simplul motiv că România ar ajunge să fie percepută drept *comple-*

mentară și astfel drept un element interesant și util în configurația generală a Europei. Concentrarea asupra industriilor care absorb multă forță de muncă (textile, mobilă, și așa mai departe), în care România are deja o tradiție, este tot atât de indispensabilă ca și refacerea rapidă a infrastructurii (căi de comunicație, mai ales autostrăzi) care ar conduce la o creștere a veniturilor din turism, și în general la îmbunătățirea relațiilor comerciale. Încurajarea micilor întreprinderi nu poate veni decât ca o consecință a unui sistem juridic mai solid și mai demn de încredere. Potențialul agricol al țării este actualmente gestionat în moduri total ineficiente, dar acesta ar putea fi refăcut fără mari eforturi, și probabil cu cheltuieli de investiții moderate.

Deși viața politică a țării pare a fi acum haotică, piesele sunt deja disponibile pe teren: ca piesele de pe o tablă de șah, atunci când jucătorii sunt oarecum incompetenți. Numărul de “noi politicieni” e impresionant: adesea needucați și stângaci, ei reprezintă totuși un declanșator pentru energii comprimate, care încă nu s-au eliberat. Mă refer aici la încercările mai sus menționate de formare a unui partid “conservator”. Dar mă gândesc și la răspunsurile încurajatoare date eforturilor de reunificare a fracțiunilor liberale fragmentate în jurul lui Valeriu Stoica, Theodor Stolojan și Mircea Ionescu Quintus. Consemnez și încercările autentice de a defini ce s-ar cuveni să fie un partid social-democrat românesc renovat: până acum se conturează cel puțin trei posibilități - gruparea “democratic-sociașă” a fostului președinte Iliescu, Partidul Democrat al fostului prim-ministru Roman și, eventual, “Alianța pentru România” a fostului ministru de externe Meleşcanu. Nostalgiile monarhistice (care, după

părerea mea, exprimă nevoia larg resimțită de solemnitate și de o anume *gravitas* în viața publică) deși se află într-o clară minoritate, reprezentă totuși și ele o posibilitate. Trebuie de asemenea avut în vedere ecoul relativ modest al grupurilor naționalist-populiste în rândurile electoratului românesc, ceea ce, în opinia mea, este un semn al maturității și responsabilității populației. (Nu trebuie neglijat aici faptul că fricțiunile interetnice s-au menținut până acum în limitele controlabilului, în comparație cu situația dintr-o serie de țări vecine. De fapt, merită remarcat că "Uniunea Democrată a Maghiarilor din România", deși deocamdată are o orientare prioritar etnică, dă unele semne, prin unul din liderii săi, G. Frunda, că ar dobândi o dimensiune politico-ideologică, mai exact una democrat-creștină). Toate acestea sunt bune prevestiri pentru viitoarea stabilitate a scenei politice românești.

Există cel puțin unele semnale că procesul, până acum insuportabil de lent, de mobilizare a experienței și capacitaților superioare ale numerosului grup de români ce trăiesc peste graniță (în țările apusene) se intensifică treptat. (Acesta este un alt aspect sub care România s-a dovedit mai puțin aptă și rapidă decât Polonia, Cehia, Ungaria sau chiar Serbia și Croația; spre deosebire de acestea, pe parcursul anilor '90 politicienii români nu au făcut pur și simplu altceva decât să încerce să obțină adeziunea verbală superficială a personalităților din afara țării, fără a recurge la o contribuție substanțială din partea acestora). Si încă ceva.

Este foarte clar că se impune în mod urgent o anume descentralizare administrativă și economică. Nu este necesar ca aceasta să se transforme într-o dezintegrare ca aceea produsă în fosta Iugoslavie sau în URSS, și nici într-o secesiune ca aceea dintre Cehia și Slovacia. România poate foarte bine să rămână o țară unitară și coerentă, făcând totuși un transfer mult mai generos de putere regiunilor, aşa cum se întâmplă de exemplu cu Catalonia în Spania, sau cu Scoția în Marea Britanie. Așa cum am arătat mai sus, demilitarizarea ar elibera numeroase resurse utile asistenței sociale și educației, care sunt extrem de slab finanțate în prezent, fapt ce duce la dezordine la nivel social și insatisfacție la nivel psihologic. Aceasta pare de neînțeles, dat fiind că unul dintre puținele domenii în care România este într-adevăr competitivă este cel cultural/intelectual (așa cum a dovedit adevărata explozie de competență în aria computerelor, arie ce fusese practic inexistentă înainte de 1989; fiindcă veni vorba, și Finlanda a reușit să facă mari progrese concentrându-se pe industriile care presupun un mare grad de inteligență și pe cele ale tehnologiilor de vârf.) Deși nu se poate vorbi de un "etos al muncii" de felul celui 'euroatlantic' sau 'protestant', țara dispune de o abundență de lucrători competenți, calificați și motivați la toate nivelele, forță de muncă care s-a dovedit foarte adaptabilă și flexibilă, cu un bun potențial intelectual. Toate aceste atuuri au fost până acum folosite puțin și în maniere ce lasă de dorit, dar ele arată că situația României nu este lipsită de speranță.

Traducere de Radu-Petru Iliescu

Adrian-Paul Iliescu

Eșecul tranziției și carentă instituțională

This paper submits the hypothesis that institutional weakness is the most important single cause of the failure of postcommunist transition in Romania. An old peculiarity of the Romanian society, this weakness has been aggravated by communism, and its active presence has paralyzed social development after 1989. Once vanished the political pressure exerted by the Communist Party and the terror-based regularity of conduct, institutions, especially the judicial ones, had to play the decisive coordinating and regularizing role in society; but institutional weakness prevented the normalization of economic and social conduct and created or encouraged the widespread anomia, corruption, chaos and confusion one can easily witness today in this country.

Dieseșbirile dintre statele central și est-europene, în ceea ce privește tranziția economică și politică post-comunistă, sunt de cele mai multe ori graduale și extrem de diversificate, ceea ce îngreunează enorm analiza comparativă și, mai ales, distilarea unor concluzii clare privind situația participanților la ‘cursa tranziției’. Cu toate acestea, majoritatea analiștilor competenți au puține dubii asupra ‘cîștigătorilor’ și a ‘învinșilor’: este destul de lîmpede că state ca Cehia, Polonia, Ungaria sau Slovenia au reușit să facă ‘marele salt’ de la ‘normalitatea’ (cel puțin aparentă) din perioada totalitară la normalitatea, relativă dar substanțială, a unei societăți de tip occidental; dimpotrivă, state ca România, Albania, Ucraina sau Rusia, se zbat încă într-o stare de criză acută cu efecte deocamdată imprevizibile. Nu este vorba doar de faptul că, în aceste din urmă cazuri, economia nu și-a reluat încă creșterea și funcționarea normală, ci și de

o considerabilă instabilitate socială și politică ce ridică sistematic semne de întrebare cu privire la succesul final al democratizării și ‘occidentalizării’. Din acest punct de vedere, se poate afirma, în ciuda nenumăratelor similitudini între primul și cel de-al doilea grup de țări, că cel din urmă a eşuat deocamdată în efortul de a realiza o tranziție rapidă, eficientă și sigură.

România traversează, aşadar o experiență care s-ar putea numi ‘tranzită ca eșec’, și există o discuție relativ intensă despre aceasta. Dar dezbaterea publică asupra eșecului tranziției românești, atât în mass-media, cât și în cele mai multe lucrări de specialitate, rămîne teoretic modestă, fiind cantonată la nivelul evenimential și factual. Cauzele nereușitei sunt aproape totdeauna localizate la nivelul unor fapte economice, sociale sau politice (spre exemplu, starea economică înapoiată moștenită, lipsa de experiență și cultură politică, tradiția dependenței individului

față de stat, etc.); nivelul explicațiilor *structurale* sau de tip *institutional* este rareori atins. Interpretările cele mai populare date eșecului societății românești de se angaja ferm și definitiv pe calea normalității economice și politice au caracter *conspiratorialist*: autohtonii văd aici ‘mîna străinilor’ (lipsa de asistență occidentală, acordată în schimb din belșug Ungariei, ‘interesele străine’ care operează în Balcani și estul Europei, etc.); pro-occidentali, deși manifestă un stil de gîndire similar, localizează conspirația în interiorul țării, evocînd acțiunea structurilor securiste sau nomenclaturiste, influența dizolvantă a neo-comuniștilor, grupările mafiope, etc. Alte interpretări populare fac apel la *irationalism*: se insinuează că opțiunile omului obișnuit, dominat de prejudecăți comuniste sau etatiste, de frica patologică față de schimbare, și de resentimente, au fost absurde, în sens de contrare propriilor lor interese economice și sociale. Dar evenimentialismul nu domină doar la nivelul opiniei neavizate: chiar intelectuali foarte evoluati tind să cantoneze analiza în sfera evenimentelor, evocînd ‘seria neagră’ de episoade din anii 1990-1992, cînd România era ‘pe muche’, putînd evolu ‘pozitiv’ (spre Occident) sau ‘negativ’ (spre Răsărit); balanța, se afîrnă, s-a înclinat din păcate în direcția din urmă. Pe scurt, dezbaterea asupra subiectului, dureros dar vital, al cauzelor eșecului tranzitiei rămîne departe de nivelul structurilor, sau al logicii relațiilor și instituțiilor, cadre totuși indispensabil unei elucidări efective a situației existente.

*
* *

Articolul de față își propune focalizarea atenției asupra unei cauze majore a insuccesului tranzitiei

post-comuniste din România: carentele instituționale caracteristice societății noastre. Insistența asupra acestui factor explicativ nu implică însă pretenția că ar exista o singură cauză majoră a fenomenului în discuție. A insinua că întregul sistem de tare și deficiențe care au minat transformările din România post-totalitară ar avea o *unică sursă malignă* echivalează cu a propune o nouă mitologie politică: este mai presus de orice îndoială că fenomene atât de complexe, și un eșec (deocamdată) atât de spectaculos, nu provin dintr-o singură cauză clar delimitabilă, ci dintr-un vast complex de condiții, factori și raporturi specifice. Cu toate acestea, par să existe elemente care au jucat un rol decisiv în generarea și menținerea stării de criză în unele state din estul Europei, și care sunt caracteristice mai ales acestora, spre deosebire de cele central-europene. Printre aceste elemente, cel mai important pare a fi carenta instituțională endemică în această parte a continentului, generatoare de efecte mai devastatoare decît carenta economică, socială sau intelectuală.

Carenta instituțională se referă la slăbiciunea instituțiilor; ce înseamnă însă ‘instituții slabe’? Printre principalele caracteristici ale unei instituții slabe se numără:

1. *Ineficacitatea* (capacitatea redusă de rezolvare a problemelor de resort)
2. *Lipsa de autoritate internă* (capacitatea redusă de a implementa reguli și norme în fața propriilor angajați)
3. *Precaritatea internă* (capacitatea redusă de a satisface interese legitime ale proprietarilor angajați, și, în consecință, de a-și asigura loialitatea acestora)
4. *Coruptibilitatea* (capacitatea redusă de a subordona interesele private ale proprietarilor angajați intereseelor instituționale - efect, în genere, al factorilor 2 și 3)

5. *Pasivitatea* (capacitatea redusă de a acționa independent, fără presiuni 'exteroare', adică din partea altor instituții, persoane sau a opiniei publice)

6. *Lipsa de autonomie externă* (capacitatea redusă de a rezista la mani pulări sau abuzuri comise asupra ei de alte instituții, persoane sau structuri din sistemul social)

7. *Lipsa de autonomie internă* (capacitatea redusă de a rezista la mani pularea sau la abuzurile inițiate de propriii lideri)

8. *Ineficiența* (costurile exagerate și risici pa de resurse).

Primul lucru ce trebuie observat este că toate aceste simptome negative au caracterizat încă din secolul trecut instituțiile României moderne. Ineficacitatea administrației de stat, ampolarea corupției, subordonarea instituțiilor-cheie (cum era Banca Națională) față de grupuri private de interese economice și politice, mani pulabiliitatea uzuală a altor instituții centrale (Ministerul de Interne, spre exemplu, care asigura sistematic majoritățile electorale necesare partidului aflat la guvernare), autoritarismul sau, cu un termen preferat de cercetătorii tradițiilor politice balcanice, 'sultanismul' (dependența exagerată a tuturor instituțiilor de puterea discreționară a liderilor) etc. sunt elemente tipice tradiției politice locale, care pot fi amplu documentate. O atare documentare istorică nu interesează însă în contextul de față. Importantă aici este sublinierea faptului că *toate* aceste simptome de slăbiciune instituțională au fost amplificate și agravate dramatic de regimul totalitar postbelic. Ca orice sistem totalitar, dictatura comună subordonă autorității politice supreme toate instituțiile locale și centrale, transformîndu-le în simple 'curele de transmisie' a deciziilor luate la nivelul cel mai înalt.

Absența autonomiei și a resurselor (într-un sistem de 'reaționalizare a penuriei') aducea treptat aceste instituții la nivelul unor simulacre organizaționale minate de deficiențe cronice sub toate aspectele. Regimul de existență al instituțiilor în perioada totalitară (sub tutela absolută a Partidului Comunist și la dispoziția deciziilor arbitrare ale liderilor acestuia) nu numai că poate explica debilitatea acestor instituții, dar poate chiar ridica semne de întrebare privitor la modul în care au putut ele funcționa, fie și la nivelul minimal în care o făceau. Răspunsul la asemenea interogații este că slăbiciunile profunde, structurale, ale instituțiilor erau suplinate, în maniera tipică totalitarismului, de *presiunea politică permanentă* exercitată de autoritățile centrale. Există aici o paralelă semnificativă între instituții și întreprinderile economice de stat. La fel cum activitatea inefficientelor întreprinderi angajate în 'îndeplinirea planului' era impulsionată fără intrerupere de presiunile politice (ale 'aparatului de partid și de stat', adică ale membrilor nomenclaturii), funcționarea instituțiilor debile era impulsionată de presiuni similare care asigurau cel puțin o menținere minimă, 'pe linia de plutire', a acestor structuri indispensabile vieții publice. Observatorilor sistemului le este, în acest sens, pe deplin familiară fenomenologia obișnuită a vieții instituțiilor din perioada comunistă: *pattern-ul* binecunoscut era acela al lungilor perioade de acalmie și rutină, de 'lîncezeală' și mișcare inertială, intrerupte periodic de 'valuri' de inițiativă și acțiune energetică, determinate de intensificările bruște ale presiunii politice exercitate 'de sus'. Campaniile de activitate intensă și dinamică, de bruscă exacerbare a inițiativei și exigenței, răspundea de fapt subitelor acceselor de maximizare a

‘vigilenței revoluționare’ a ‘conducerii superioare de partid și de stat’, accese menite să impulsioneze funcționarea mecanismelor instituționale. Dacă instituțiile juridice, sau cele de coordonare și control din diverse domenii, reușeau să-și îndeplinească într-o anumită măsură, fie și minimală, sarcinile antientropice (de regularizare și canalizare a conduitelor, de menținere a disciplinei sociale și economice, de control al devianței), aceasta se datora nu atât activității ‘normale’ (*autonome* și uzuale, de rutină) a acestor instituții, cît ‘acceselor de dinamism’ declanșate de presiunea politică ‘de sus în jos’. Asigurarea legalității era mai puțin un efect al exercitării standardizate a vigilenței organelor în drept, și mai mult un rezultat al campaniilor de ‘asanare’ inspirate de liderii Partidului Comunist în anumite momente, lideri care de regulă dictau și *cine anume* trebuie să intre în focarul atenției justiției (în sensul lui Hayek, activitatea juridică nu se baza astfel pe regulile formale, cît pe măsuri punitive vizând de la bun început *anumite scopuri și anumiți vinovați*)¹. Astfel, apăreau periodic campanii contra ‘veniturilor ilicite’, etc.

După cum, în mod analog, ‘performanțele’ economice pe care reușeau să le atingă întreprinderilor economice de stat se datorau nu atât activității obișnuite, autonome, a acestora, care lăsa enorm de dorit sub aspectul eficienței, cît campaniilor de ‘îndeplinire a indicatorilor de plan’ declanșate periodic de ‘organele superioare’, care (prin teroare) injectau un surplus de energie menit să suplimească lipsa de cointeresare (de *incentives*), de eficiență și de competență administrativă. În acest sens, întregul sistem era într-adevăr activizat de *frică*, și se baza pe politizarea excesivă, în măsura în care

slăbiciunile funcționale ale unităților (economice sau instituționale) componente puteau fi suplinite (temporar și parțial) doar de amplificări periodice ale forței exercitate de autoritățile politice asupra acestora (în primul rînd prin amenințări, constrângeri suplimentare sau măsuri disciplinare). ‘Succesele’ economice sau instituționale obținute pe această cale aveau însă un caracter de improvizare temporară, rezultatul lor cumulat fiind supraviețuirea, dar nu și dezvoltarea de durată, a sistemului. În plus, cum aceste succese se datorau presiunilor ‘organelor superioare’ exercitate mai ales prin liderii instituților ce trebuiau ‘dinamizate’, s-a generalizat dependența exagerată a instituțiilor față de liderii proprii și de factorii de putere din afară, precum și mani pulabilitatea lor prin presiuni ierarhice.

Istoria recentă a instituțiilor românești este deci cea a funcționării ‘sub presiune’ (politică); slabe, în ele însese, instituțiile se puteau activiza doar sub impactul impulsurilor externe.

*
* *

Această funcționare ‘forțată’ proprie instituțiilor socialiste și-a pus amprenta asupra lor și a actorilor sociali: s-a înrădăcinat, aşadar, tradiția unei activități instituționale debile și dependente, a lipsei de autonomie și eficacitate, tradiția subordonării totale a instituțiilor față de liderii care exercitau permanent ‘impulsul dinamizator’ în numele autorității politice cu care erau înzestrăți (aceea de ‘promotori ai liniei politice juste’).

Este deci ușor de înțeles ce s-a întîmplat cînd autoritatea politică discretională (pînă atunci omni prezentă și decisivă) a ieșit din scenă o dată cu pu-

publice nu revine numai unor partide politice. Conform explicațiilor de mai sus, îndeplinirea acestei sarcini apare ca prioritate absolută pentru întreaga viață publică românească, și mai ales pentru toate instituțiile țării. O pledoarie pentru *interesul public* poate fi considerată drept o moștră de abordare moralizatoare demodată, mai ales în ochii liberalilor radicali și ai libertarienilor, extrem de suspicioși față de orice entitate calificată de adjectivele *public*, *social* sau *general*. Pentru a ne convinge însă că această pledoarie nu este deplasată, este suficient să analizăm puțin logica conduitei sociale. Atunci cînd instituțiile sunt puternice, în sensul descris de punctele 1-8, iar cele juridice își îndeplinesc în linii mari atribuțiile, logica îi cere fiecărui actor social să abandoneze orice tentativă de satisfacere ilicită a intereselor personale și să se bazeze pe astăptarea rezonabilă că instituțiile îi vor satisface interesele private legitime odată cu cele publice. Dimpotrivă, cînd instituțiile sunt slabe, coruptibile și mani pulabile, logica îl determină pe actorul social să încerce permanent satisfacerea intereselor sale imediate în afara cadrului legal sau instituțional, și împotriva interesului public. (Exemplul clasic este aici cel al asigurării dreptății: dacă instituțiile juridice se dovedesc incapabile de a asigura legalitatea, actorii sunt împinsă spre a-și face singuri dreptate, în afara și împotriva cadrului instituțional).

În plus, starea exceptională (de ilegalitate, abuz, anomie, etc.) tinde să se permanetizeze prin autoreproducere. Ineficacitatea tradițională, recunoscută, a instituțiilor creaază neîncrederea publică în acțiunea instituționalizată, și deci apelul la influență ‘ocultă’: actorii încearcă să își promoveze interesele prin trafic de influență, mită, clientelism (sprijinind

abuzurile de putere ale liderilor sau grupurilor, partidelor etc.) în vederea obținerii de avantaje preferențiale din partea acestora. Acest sprijin ‘popular’ pentru abuz politic, economic sau social nu trebuie pur și simplu denunțat ca exemplu de imoralitate, primitivism, egoism sau lipsă de spirit democratic: el este firesc în condițiile în care actorii nu pot spera la sprijin legal, instituțional, în asigurarea intereselor lor. Rezultatul este un cerc vicios cu consecințe catastrofale: oamenii nu fac apel la instituții (ci la influențe oculte, mită, etc.) deoarece instituțiile sunt debile și inapte, iar instituțiile devine tot mai debile și mai inapte deoarece oamenii le subminează, preferînd să devină clienții liderilor influenți și să sprijine abuzurile acestora. Complementar, instituțiile nu funcționează (nu promovează interesele publice pe care sunt menite să le satisfacă) pentru că sunt manipulate de lideri în interes propriu (sau de ‘grup’), iar liderii (sau grupurile) le manipulează pentru că sunt slabe, adică nu opun rezistență la abuzuri, trafic de influență, corupție etc.

Confirmarea acestor conexiuni logice la nivel instituțional vine de la un fapt social uimitor: lipsa aproape totală de opozitie din partea cetățenilor și a angajaților la concentrarea de puteri și funcții (politice, economice, sociale, chiar academice și culturale) în mâinile liderilor. În perioada totalitară, România a avut enorm de mult de suferit din cauza concentrării puterii și a cumulării funcțiilor, capacitaților decizionale etc. Unul din pilonii totalitarismului a fost, mai mult decât în alte state comuniste, concentrarea stridentă a puterii în mâinile ‘tovarășilor de încredere’. Era deci de așteptat că majoritatea cetățenilor să reacționeze violent împotriva oricărei noi tentative de

acumulare exagerată a puterii sau a funcțiilor de decizie. În ciuda acestor aşteptări, s-a putut constata pasivitatea generalizată față tendință largă a liderilor din diverse domenii și de la diverse nivele de a concentra puteri și atribuții. Pozițiile de director sau director adjunct (de instituție), președinte sau vicepreședinte (de associație, organizație, consiliu de conducere etc.), coordonator, lider, membru în consiliu de conducere, etc. se cumulează aproape automat, în ciuda mecanismelor ‘democratice’ de alegere sau numire; un număr relativ mic de oameni acaparează toate funcțiile semnificative. Nimeni nu vrea să renunțe la nici o funcție, nici chiar la cele comparativ minore (cum ar fi cea de Primar pentru un Prim-ministru, și cea de Rector pentru un mare lider politic, candidat la președinția țării, sau pentru un ministru). În ciuda acestui fenomen, *problema acută a concentrării puterii și cumulării funcțiilor de conducere, precum și a abuzurilor ce rezultă de aici, pur și simplu nu face parte din agenda dezbatării publice în România anului 2000*. Cum se explică acest fapt? O explicație cornodă ar fi lipsa de experiență și vigilență politică, faptul banal că românii nu conștientizează pericolele abuzului de putere aproape inevitabil în cazul liderilor super-consolidați (în mai multe funcții de conducere), fiind obișnuiti cu fenomenul de atât timp încât nu-i mai sesizează efectele nocive. Este însă extrem de improbabil că acesta este factorul principal al explicației; competiția pentru funcții este prea importantă pentru ca ea să nu a scădă atenția și vigilanța competitorilor față de excese. Prințipala cauză a pasivității periculoase în față acestui fenomen extrem de răspândit este *interesul clientelar*, care este cel puțin la fel de răspândit. Mentalitatea clientelară,

ășteptarea fiecărui actor ca interesele sale să fie satisfăcute în principal prin poziția sa de client al unui sau unor lideri super-influenți (cumularzi de poziții conducătoare), ca și, probabil, echipa veche de represaliile pe care le pot lansa asemenea lideri, este cea care îi determină pe majoritatea actorilor să accepte această stare de lucruri profund nedemocratică. Aceștia simt foarte clar că instituțiile sunt de două ori neputincioase: întîi, să le apere interesele, și doi, să reziste asalturilor arbitrar și abuzurilor liderilor bine consolidati (în mai multe funcții). Ca atare, ei judecă, destul de corect din punctul lor de vedere, că este mult mai rațional să se servească de acești lideri, pentru a ajunge unde doresc, decât să încerce să le diminua puterea. Slăbiciunea instituțiilor fiind suplinită de excesiva influență a liderilor cumularzi (ceea ce nu este decât o continuare a situației dinainte de 1989, cind aceeași slăbiciune era compensată de forța arbitrară a liderilor politici, a nomenclaturii), opțiunea obișnuită pentru rezolvări ‘oculute’, pe bază de clientelism sau corupție, și nu pentru rezolvări ‘normale’, instituționale, nu este decât un efect de adaptare al oamenilor la situația socială reală.

Avem, aşadar, de-a face cu o suita de cercuri vicioase. Instituțiile sunt prea slabe pentru că liderii sunt prea influenți (le pot mani pula), iar liderii sunt prea puternici pentru că instituțiile sunt prea slabe și nu le pot opune rezistență (sunt manipulabile). Slăbiciunea instituțiilor încurajează corupția și clientelismul, iar acestea, la rîndul lor, slăbesc mai departe instituțiile. Tocmai existența acestor interinfluențe, greu de eradicat, face să fie ‘rațional’ (avantajos, cel puțin din punctul de vedere al interesului individual, și pe termen scurt) comportamentul

strategies sponsored by the communists were seasoned with nationalist propaganda and a suffocating cult of personality (as in Romania).

In the aftermath of the 1989 revolutions it was hoped that democracy itself would provide the new cement for the reborn polities. The expectations proved much too high, and although the basic mechanisms of democracy work today reasonably well in this part of Europe, it would be a gross exaggeration to say that post-communist societies hold together just because they are (or try to become) democratic. Undoubtedly, the body of common norms and the new institutional framework play a certain role in the coalescence of the political community. But they are, more often than not, seen as imposed from above rather than genuinely consented from below.

Democratization is in any case only a part of the story. There are many alternative theories of what is / should be the social bond and only some of them accommodate the democratic principles. Theories of (ethno)nationalism recur regularly throughout the literature on transitions to account for the rise of nationalism as *the* unifying principle of the new societies. Beyond, or in conjunction with, ethnicity, there are other "structural givens" such as religion or culture that are often considered effective determinants of collective identities.

Theoretically, this is a crucial, ongoing and probably endless debate. The central concepts themselves - social cohesion, political community - are vague enough to let in a wide array of approaches. More important, the same vagueness makes difficult an empirical treatment of the matter. This fact should not deter the researcher from addressing

more general, philosophical issues, while in the same time searching for ways to answer these questions when applied to specific societies.

A "pragmatic" approach

This paper, therefore, is an attempt to address big issues in a particular context: polity reconstruction in the post-communist East European transitions. It does so by limiting itself to the study of political processes. The importance of normative, cultural and historical determinants of social cohesion is not downplayed, but is, for the purposes of this paper, put in parentheses. This shift of emphasis was prompted by the observation that, in the dramatic course of post-communist transformations, in a significant number of instances, history, norms, language and even ethnicity are no longer effective as devices for securing the feeling of togetherness. In these cases, at least, the researcher is therefore invited to strip the picture down to its basic elements: all that is left is a wide network of complex political interactions between people and groups formally members of the same polity. Is there anything beyond this formal membership? Are there any substantial elements giving shape to a political community?

The way these questions are formulated suggests the approach I am taking in this paper. It is probably not very far from what is usually called "group theory" approach. Under this perspective, the society appears divided in smaller and rather identifiable units called "groups" which interact with each other to promote or defend their interests, values or outlooks. These interactions are *conflictual* in nature, without necessarily

being violent. When there is at least a temporary agreement on contentious and controversial issues, we can say that a *pact* has taken shape that will guide future behavior and frame the basis of coexistence. It is also possible that the parts fail to reach an agreement and the conflict could then turn violent. This "dialectics" of pacts and conflicts is the matter under investigation in this paper.

In principle, the set of pacts involving major collective actors could add up to what in political philosophy is called a "social contract". My research question could, therefore, be formulated as follows: are there any indications that the new polities of Eastern Europe are (also) based on elements of a social contract and on an expanded awareness of the importance thereof?

Social contract, pacts and conflicts

Unquestionably, the concept taken as a reference - the social contract - is an analytical construct pointing to a largely fictive reality. However, its usefulness in understanding complex social and political realities should not be questioned. It could act as a conceptual guide, but also as a yardstick of the distance between reality and ideal. If we are not too demanding, and take the social contract to mean a set of explicit, narrow-scope agreements rather than an implicit, broad convention underwritten by the entire population, there are a number of empirical realities that could be adequately covered by this concept: the social or political pacts.

The pacts. The units of my analysis are, therefore, the pacts between major political actors, the explicit agreements seeking to settle existing conflicts

or disputes or to prevent the emergence of new ones. These pacts are political means to reach clearly defined political goals. Implicitly if not explicitly, consciously or unconsciously, they are also parts of a larger framework that could be rightly called "a social contract". In this paper, therefore, the social pacts are not treated as a soft metaphor, but as a network of hard facts of political life worked out by actors claiming to represent or embody interests or political values.

The conflicts. The pacts are, however, only the end-product of a chain of (not always friendly) interactions. A discussion of conflicts between these actors (preceding, accompanying or following the establishment of pacts) ties in very well with the approach introduced above.

The paper will not discuss the basic tenets of various conflict theories. In the following analyses, I will nonetheless question the heavy stress that is laid on ethnic conflicts at the expense of other types of conflicts, and the oversized importance that is given to the multi-ethnic character of a society in explaining a number of political failures. I contend that an approach centered mainly or exclusively on ethnic conflicts has, in many cases, little to say about this practical process of community-building. There are instead tensions, if not conflicts, with no ethnic content, that greatly affect this process and the operations of political institutions more generally.

In this context, my point is also that the apparent stability and the lack of conflict could indicate that a fracturing process is taking place. My view thus challenges the common understanding that only the intensity of conflict is a good indication of further dangers and

problems. Maybe the balance (or the distribution) of power is so that the possibility of conflict is not even contemplated. The absence of conflict, therefore, could be seen as an indication of the impossibility of some sections of the society to organize themselves politically, to articulate their goals and to fight for them successfully in the new political arenas.

In the literature on transitions, there is widespread recognition of the fact that the institutions have a "containing" effect on conflicts. Hence, for East European countries, institutionalization is counted among the crucial determinants of a consolidated democracy. I take this approach to be overoptimistic and largely neglecting the fact that in some cases dangerous conflicts could develop within the institutions themselves and thus have a negative impact on their daily operations.

A thorough investigation should, in principle, reveal the relation between the map of conflicts (or confrontational interactions) and the map of pacts, and answer the question: which types of conflict are concluded by settlements and which are not, and which is the role of institutions in containing the potentially explosive conflicts. The reader should be, however, aware that this paper aims mainly at sketching the lines of further debates rather than providing thoroughly-researched answers to these questions. The information on East European transformations is drawn from the literature and from the insights this author acquired in closely following the social and political developments in Romania over the last decade.

Conflicts and pacts in post-communist Eastern Europe

Downsizing the importance of ethnic conflicts

In a pluralist society, securing social cohesion and building a viable political community usually imply a good and effective management of conflicts whose occurrence is more or less inevitable. But as political philosophers and political scientists have long ago acknowledged, some conflicts prove more intractable than others. The outcomes of these conflicts are usually violent, involving bloodshed and leading to the collapse of institutional arrangements. And often their source is the ethnic cleavage.

Unfortunately, when it comes to matter of conflict in post-communist societies there is an almost exclusive focus on the ethnic conflict. The presence or absence of large minorities in these societies certainly complicates the political transition. Besides, the recent bloodshed associated with the break up of two ex-communist federal states add gravity to the warnings that multiethnic polities are under considerable strains. This is indeed a serious matter, but one which is, in my opinion, overstated as I will try to show below. Moreover, I would argue, it overshadows other types of conflicts and systematic interactions with less visible but equally important consequences. Take the contentious issues with ethnic content out, and most of the East European societies still appear fraught with divisive tensions.

The bulk of scholarly interest in conflicts with ethnic content could be explained in different ways. Probably, it is spurred (or in any case accompanied) by excessive media coverage of allegedly ethnic outbursts of violence. There are, certainly, other, more "scientific" reasons. First, this type of interaction supposes groups whose boundaries are relatively clear: ethnicity provides a stable and easily identifiable line of cleavage. Second, its consequences strike the eye faster than the mind: casualties, burnt houses, strings of refugees, all this is visible and indisputable sign of disruption of the "normal" public life.

There were many attempts to put forth theories of politically relevant conflicts, and the one who, to my limited knowledge, came close to accomplish this was Robert Dahl (1967, chapter 10). He and many other authors before and after him have tried to identify other sources of conflicts and to classify them according to their "disruptive" potential. There are conflicts which have structural reasons, i.e. the actors, groups or individuals, act and interact to protect or promote their interest stemming from their position in the status structure of the respective society. There are conflicts which are prompted by widely shared values or ideologies, but also by some narrow interests or outlooks. What is important to mention in this context is that Dahl, and many other political sociologists, had systematically ranked the "pre-industrial" conflicts (based on ethnic, religious and language cleavages) first in terms of disruptive potential (Dahl 1971: 108). Many students of social change and especially of the post-communist transitions have taken up uncritically this point, warning time and again

about the risks incurred by the multi-ethnic societies and systematically neglecting other types of conflict or the significance of their absence (an example could be found in Elster, Offe, Preuss 1997: 148).

In this view, the ethnic heterogeneity is likely to lead to at least one of the two undesirable outcomes: 1) the community will eventually split along the ethnic lines; 2) even if the split is prevented, the strains are so high that affect the proper workings of the political system (not to speak that this later outcome is particularly conducive to authoritarian forms of rule - see Dahl 1971: 121). Among the implications of this interpretation for our discussion one could read: the reason why Poland and Hungary are faring much better than Romania and Bulgaria (not to speak about former Yugoslavia) is because the former are ethnically homogeneous whereas the latter are not.

This approach could be criticized on two grounds. The first criticism is theoretical in nature: the ranking of conflicts is usually made according to their potential effects on one crucial dependent variable: the integrity of the political system. The importance of other characteristics of political systems is unwarrantedly downplayed.

Secondly, recent developments in many of the East European countries (Romania, Bulgaria, Slovakia, Croatia) that have been initially considered as "doomed" simply because of their sizable minorities greatly diminished the perspective of ethnic conflicts and the political disruption that usually come with them. While it is true that ethnic relations between Romanians and Hungarians living in Transylvania, for

example, reached a violent climax immediately following the December 1989 revolution, it now appears as an isolated occurrence. Relations between Romanian majority and Hungarian minority, although not entirely unproblematic, greatly improved. The inclusion of the Hungarian minority party in the center-right government formed after the electoral victory of the opposition in 1996 was unanimously considered a crucial step forward. And one could say that Bulgaria has followed a more or less similar pattern, allowing the Turkish minority party to have a political voice despite obstructionist constitutional provisions. Slovakia and even Croatia have moved recently a long way from their ethno-nationalistic exclusionary politics of the early 1990s.

It is therefore reasonable to argue that recent inclusive measures (the equivalent of a pact) have positively affected the political environment (if not the proper workings of the government) and, to a significant extent, defused the ethnic tensions in these countries.

Non-ethnic conflicts

There are crucial problems to be addressed intellectually and politically beyond those related to ethnicity, language or even religion. A case for a comprehensive social contract could start from other premises, which do not necessarily hinge on the ethnic diversity of the East European polities.

It was apparent from my social life in Romania in the early 1990s that, despite common historical and ethnic roots, people lacked a substantial feeling of togetherness. Moreover, they showed a high degree of mutual distrust (beyond the familiar networks) and treated the social relations as zero-sum games. In

other words, the cognitive separation between "us" and "them" was widespread, and followed cleavages along ethnic, political, regional or income-related lines.

This was certainly not a biased interpretation of social facts based on fleeting impressions and limited knowledge. At least in the early 1990s, there was a widespread awareness of a gap between different social groups such as workers and intellectuals, to take only one example. This awareness prompted a group of Romanian intellectuals and former dissidents to set up the Group for Social Dialogue (GSD). Their initiative and the Group's activities to further the social dialogue could not prevent the violent confrontations of March and June 1990 that would reveal how deep the cleavages run through the Romanian society. This societal segmentation was seen by many as boding ill for the completion of a rapid transformation of society and political institutions. For various reasons, GSD largely failed in its attempt to bring social groups, society and state, government and opposition closer together. Romanian society was instead becoming more polarized, with tensions reaching their climax in June 1990 with the clashes between miners and the civil opposition.

When the ethnic cleavages could not explain the lack of social cohesion, other factors must be held responsible for it, and I will set out later to explore some of them.

Elite pacts and social dialogue

In various degrees, social divisions run deep throughout Eastern Europe - not only in Romania - today as a decade ago. The countries from this part of

Europe are to be differentiated not only according to the pattern of cleavages and conflicts, but also according to the way collective political actors interacted to resolve their disputes and to agree on the use and distribution of power and resources in society. Two types of pacts acquired particular attention from the students of post-communist transitions: the one between segments of political elites (especially in the passage from one regime to the other - named "transition pacts"²) and the one between political elites in office (the executive) and interest groups (trade unions and employers' organizations).

The pact of elites. Throughout the 1990s, some elite theorists focused on the presence or absence of an initial "pact of elites" as an indication of the establishment of democracy and the prospects for democratic "consolidation."³ The Round Table Talks (RTT), for example, were taken as a good indicator that the ensuing events would remain on the "right" track. Poland, Hungary and Czechoslovakia were placed in the promising "box," whereas Romania appeared again as a hopeless country. But the explanation based on the existence of the RTT as a prerequisite of a smooth transition would certainly not work for Bulgaria: the corresponding agreements did not avert the turbulent years which nearly led to the collapse of the Bulgarian economy. As the developments unfolded the scholars refined their hierarchies, speaking of "united" and "disunited" political elites (Highley, Burton 1997) and placing Bulgaria (and Slovakia) alongside Romania.

I share the view that dialogue and mutual accommodation at this level are conducive to integration and improved

political performance. The elite pact is not a social pact in a true meaning, but could be certainly seen as a crucial development in this direction. It leaves, however, a number of other crucial questions unanswered.

The industrial cleavage and tripartite social dialogue. The corporatist arrangement is the classical locus where the notion of "social dialogue" acquired its conceptual meaning. Although the term "corporatism" is too strong to account for the East European interactions between labor, employers' organizations and state representatives,⁴ the tripartite arrangements represent a peculiarly appropriate ground to investigate the role of "social dialogue" in bringing about social peace and cohesion.

Some authors are indeed ready to acknowledge that the dialogue between these actors - for a certain period of time and in various degrees in different countries - has come close to achieving its main purpose: maintaining social peace and fostering the feeling that problems are better shared in this way (Cox and Mason 1999: 169). Besides, we are provided with an apparently reliable indicator helping us to differentiate countries where the social dialogue (in this "industrial form" at least) was instrumental in bringing about social peace from those where the social dialogue was either absent or had no such effect.

There are, however, a number of problems with this approach, some of which are mentioned in the book just mentioned.⁵ There are three notable observations: 1) the tripartite cooperation was especially favored by the social-democratic parties (in some cases, within a larger political strategy to appeal to what is seen as the traditional constituency of

left-wing parties); 2) the solution was generally rejected in the first years of transitions when the workers and the trade unions were generally seen as conservative forces that should be kept away from the decision-making process; 3) this "social dialogue" entered a period of crisis after the mid-1990s in all of these countries (Cox and Mason 1999: 174). Moreover, Cox and Mason state that even when the institutions embodying tripartite agreements were working on a regular basis, their role was, with some notable exceptions, mostly symbolic. Another problem which will be dealt with in more detail later and which is widely mentioned in the literature on labor and interest representation is the lack of representative character of the national "peak" organizations, trade unions and employers' groups alike.

One more thought. If these tripartite councils prove such inexpensive means to bring about social peace and cohesion, why are they not systematically used throughout Eastern Europe? And why have they felt into relative oblivion in the second half of the nineties? A part of the answer lies probably in the fact that, as it is obvious, they have also some costs. In many cases, these tripartite councils are used to block the measures that are intended to streamline the economy. It might be, as some authors have already noticed, that these types of arrangements are rather remnants of the old order, providing a shelter and a voice for the most non-reformist forces, i.e. the trade unions.⁶ Why would the "reformists" engage in talks with the "anti-reformists", especially when the former dispose of electoral legitimacy? The dialogue would be in this case largely counter-productive. However, the matter

is much more complex and the consequences should be also evaluated on a long-term basis as it will be acknowledged below.

There are authors who swim against the current and assert that, in post-communist countries at least, the industrial conflicts are much more consequential than any other type of conflict, including the ethnic one.⁷ But this is not the crucial issue at this point. We clearly need an enlarged picture of the political space in these countries to assess properly the role of these pacts, of political agreements and of other inclusive measures. To this purpose, I will first answer a crucial question: who are the major actors involved in these conflictual interactions and how representative are they?

Major political actors and their interactions

Preliminaries: social structure, interest representation and political agency

One way of investigating political conflicts, their potential and the characteristics of the actors involved is by starting from the overall structure of cleavages in a particular country. This approach implies that some political conflicts have social roots, in other words, are in a way determined by "structural" cleavages. This approach gained prominence after the path-breaking study of Stein Rokkan and S.M. Lipset about "cleavage structures, party systems and voter alignments" in post-war Western Europe (republished in Lipset 1985: 113-185).

The recently published comparative study of five East European countries (Lawson, Römelle, Karasimeonov

1999) explicitly uses this approach to answer the question: how are social cleavages, party constituencies and voter preferences “coupled” in the aftermath of the revolutions? Despite the generous conceptual and theoretical framework (an attempt to apply the Rokkan-Lipset model to these countries), the results are rather disappointing: the model simply does not work. The major finding, not far from the general feelings of the local populations, is that the parties (except those representing minorities) do not have clear and stable constituencies, nor do they reflect cleavages based on “objective” social characteristics.⁸

The common explanation for the parties’ “thin-to-nonexistent ties to a solid social basis” (Barbara Geddes, apud Crawford 1995: 11) is the “social vacuum” (Hall 1995: 86, 89), the amorphous state of the post-communist societies. Some authors linked this state of affairs to the absence of a vibrant civil society, whose weakness would make difficult the “consolidation” of democratic regimes in the area. Others commentators, on the contrary, were ready to see the advantages of this social “paralysis:” it would allow the “reformers” to push ahead with unpopular measures without having to face solid and well-articulated social opposition (Hall 1995: 91). But this is more like a Pyrric victory with disastrous consequences in the long term. The context is one of “generalized uncertainty as to what one’s interests are and how to best represent them” (Hall 1995: 86). This amorphous state of the society is held, at the same time, responsible for the relative salience of the ethnic cleavage (Heinrich 1999: 149).

Considerations of this kind usually go beyond the political parties and

include other “institutional devices of democratic interest articulation and aggregation,” such as trade unions and employers’ groups (Elster, Offe, Preuss 1997: 110). In a synthetic remark, the authors mention a number of studies that “convincingly demonstrated the weakness and the inadequacy” of the systems of interest representation” in these societies (*ibid.*). Neither the parties, the trade unions nor employers’ organizations are truly representative of the social interests.⁹

This general picture presenting the weakness of the political actors and especially their “transitional” character (Elster, Offe, Preuss 1997: 132) should not be availed without much caution. First, because the weakness should be understood in relative rather than in absolute terms. Maybe, when compared to their Western counterparts, the East European parties seem weak. However, when weighted only internally to the political system in which they act, one can easily notice that they are largely unchallenged and, far from being “transitional”, they hold the monopoly of power and try by all the legal means - raising the electoral threshold, for example - to prevent the emergence of powerful challengers. Second, because the view that parties are in general representative of clear and entrenched “social interests” have to be questioned.

There are two issues related to this weakness of the political agency. The first is the low degree of institutionalization of the political agency - or, in the words of H.-G. Heinrich, the high degree of “personalization” of politics. The other issue is that after a decade of transformations we are still in a period in which groups and human agencies shape the in-

stitutions of the new political order rather than having their behavior shaped by them. As Elster, Offe and Preuss document in their book, published in 1997, East European polities are still at the stage when a "strategical" use of the institutions is widespread: the transition to an exclusive "tactical" use is far from complete. In 1999, another student of the region states bluntly: "the political process is primarily about conflict between political clans" and changes in government appear to be, even in a relatively "advanced" country of the area (Hungary), only "a substitution of one network for another" (Heinrich 1999: 133, 134).

The political battlefields

Despite the attempts of some scholars to "bring society back" into explanations of 1989 revolutions, East European populations have been rather the subject of radical transformations than their agent. If we add to this the fact explored above, i.e. the weakness of the structures of representation, then we should count as agents of transformations only few small elite groups, some but not all with electoral legitimacy.

Conflicts, disputes and confrontations are ordinary happenings in any democratic political arena, and they are usually deemed - as we will see later - to strengthen and not to destroy the bases of political communities. The question is: are they equally beneficial during the unfinished transition to democracy in Eastern Europe? In order to give an answer to this question, we should explore at least three types of interactions: first, the interactions and the relative placement of the political parties within the party system; second, the relationship between the parties-in-government and the parties-

in-opposition; and, finally, the relationship between the government and both visible and invisible interest groups.

Reformers vs. anti-reformers. In very broad strokes, the whole process of transition in East European countries was painted as one between "liberalizers and their opponents" (Crawford 1995: 11), between those who knew what the future should be like and those who claimed that they knew what the present could bear. Other scholars' picture has more nuances, with three main groups, for example, the "civic-liberals", the (communist and non-communist) "technocrats" and the "(neo-)populists" (Janos 1995: 160-167, see also Elster, Offe, Preuss 1997: 15-16). I will not deal here with the degree in which these classifications overlap or with the further distinctions that are made by these authors inside these broad categories. I just want to stress one point crucial to my argument. The idea of battle, clash, or conflict between opposite camps appears as *central to the entire understanding of the transition processes*. And this point is crucial because the clashes between these major power groups concern the general distribution of wealth and power in society, concern the establishment of the mechanisms that will affect this distribution (in broad terms, state and market) with momentous consequences for the social structure of the respective society.

The polarization of the party system. Concerning the types of tensions that can fracture the party system, Giovanni Sartori brought to the fore the distinction between "moderate" and "polarized" party systems. The latter type, as one commentator put it, "may account for general political immobility and, in some cases, the collapse of democracy" (Daalder 1991: 428). So, we have reasons

to abandon the belief that these systemic interactions are completely benign, giving birth only to “cultivated” conflicts. Therefore we have to open this area for investigation in order to evaluate correctly the destructive potential of political confrontation between parties.¹⁰ And, as the definition above hinted, we should take into account both the disruptive effects themselves and the effects on the efficiency of the whole political system.

These considerations are closely connected with a discussion of the relation between government and opposition. In some party systems, when the ideological distance is significant and little room for compromise remain between two major parties or political blocks, it is safe to presume that the party/parties who win the elections will use the institutions and newly acquired democratic legitimacy to impose its/their will on the defeated opposition. In other words, one should expect a high correlation between the degree of party-system polarization and a systematic disregard (if not mistreatment) of the opposition. This was common practice in the early 1990s in Romania and a number of other countries. I would argue that the effects of this polarization have been much more damaging than the recurrent disputes on ethnic issues. If these practices could still be called democracy, it is certainly not the pluralist version, but one which centers itself on the principle of “the sovereign majority.” In a narrow sense, the majority rule is indeed a democratic device to settle the conflicts. But as Dahl has already shown, it could not work properly in the long run (1967: 19).

Six or seven years after the momentous events of 1989, the party systems of Bulgaria, Hungary, Czech Republic and Slovakia are located by the authors of the *Institutional Design...*

“somewhere between moderate and polarized pluralism” (Elster, Offe, Preuss 1997: 141). The authors note that “they do not have the characteristics of a polarized party system” (*ibid.*), and I think their conclusions could be generalized safely to other East European countries. Equally important, however, is their dynamic, which gives reasons to worry: “there is a *strong* tendency toward a centrifugal drive and to becoming polarized, thus making the consolidation of democracy more difficult” (*ibid.*, my emphasis). Hopefully, these countries will not share the fate of historical cases usually taken as the epitome of polarized pluralism: the Weimar Republic, the French Fourth Republic, the Italian Republic. We should also be aware, I think, of the possibility that this polarization will “freeze”, becoming a “natural” feature of the political system for the years to come (see Daalder 1991: 429) - a likely outcome in light of Sartori theory. This will again have considerable consequences on the efficiency (and probably the legitimacy) of the whole political system.

A place for the labor. The democratic game empowers and legitimates some specific and very visible political actors, the political parties. They are not, however, the only actors involved in conflicts over the general distribution of power and resources in society.

In the case of the East European countries, we witness an imbalance between the weight of the political parties and the weight of other interest groups - an imbalance which goes far beyond what is considered normal in a West European democracy for example, for the reasons already stated above. There are authors speaking about the (transformative) “corporatism of Eastern Europe” (Iankova

1998), but it appears that the importance of some elements (the tripartite arrangements, for example) is overemphasized.

David Ost, an American scholar, makes the reader acutely aware of the consequences of this imbalance of power in the political field (Ost 1995). He clearly sides with the labor interests, and his contribution looks more like a plea than a dispassionate research. His point is that conflicts are inevitable, so what matters in the new democracies is how they are "structured" (Ost 1995: 180). In this context, he asserts that "consolidating democracy in post-communist society depends...on structuring conflicts in the most democratic way" (*ibid.*), i.e. by including and opening the political field to all major groups in a society, especially the labor.

The prerequisites are not, however, conducive to this wishful state of affairs because "labor remains thoroughly unorganized in the political sphere," and because "liberalizing post-communist governments do not take the demand of the labor very seriously" (Ost 1995: 183). His conclusion is that "democracy is far from being consolidated because of the non-integration of the labor" (Ost 1995: 199). And, of utmost interest for the argument of this paper, he sees the integration of the labor not only as a prerequisite of democratic consolidation, but also as the guarantee that future conflicts will bind the community together rather than split it. Keeping labor outside politics will increase the number of conflicts that will undermine democracy and, as a consequence, the bases of the community themselves (*ibid.*).

Interests behind the scene. This is still not the whole story about the major players in post-communist societies. There are groups yielding huge power that do not have the slightest demo-

catic legitimacy; a writer identified them as the "managers" (Szelenyi 1995). Their lack of visibility is due mainly to their lack of organizational structures. They are often treated analytically as a cohesive group because they hold similar types of "capital" stemming from their education, former positions in the socialist economy and a closeness to present-day politicians.

Is this a phenomenon specific to the East European transitions, as Szelenyi has argued? Probably not, but it is certainly magnified by the specific conditions in which the transformations take place. I want therefore to draw attention to this largely hidden, but immensely important actor, very influential in the general process of the distribution of social power and wealth. This group clearly does not yield direct political power, nor has any party in Eastern Europe based its electoral success solely on this constituency. But this perspective is highly misleading. Szelenyi argues that the ideology of the "managers", namely the "monetarism", and their effective monopoly on some crucial leverages make them the leading force in East European societies. Vladimir Pesti (1997), discussing only the Romanian case, is even more outright saying that party politics is only window-dressing compared to the huge (material) stakes controlled (if not owned) by this technocratic group.

The communist legacy has left the managers in a very advantageous position, especially because huge state assets had to be "privatized" or redistributed in an effort to build a new economy. This complex of constraints and legacies has led to an emasculation of the central mechanisms of democracy (elections, parliamentary debates, executive accountability etc.) Stephen Holmes seized the essence of this radically new situa-

tion when he pointed to the incapacity of classical liberal arrangements to deal with a problem like "the assignment of first property rights." What eventually happened, and few commentators have doubts about this, was "a great redistribution behind the scenes" (Holmes 1995: 73), a "privatization without marketization" (Hall 1995: 95).

East European citizens, therefore, "must stand by and witness nomenklatura privatization - that is, the skillful accumulation of first property rights by individuals who, by hook or by crook, were well placed under the old regime" (Holmes 1995: 73). They can draw no lesson or guidance from the theory of democracy which remains silent on this issue. "No outcome can be justified by the basic norms of liberal democracy imported from the West" (*ibid.*). We should expect, however, that this process (would) "give capitalism a bad name and, thereby, encourage cynicism and apathy - and rage" (Hall 1995: 95, emphasis in text). For Holmes, this is the Achilles' heel of the emerging democracies. More pessimistic, Hall sees the "managers" as the Trojan horse that will finally undermine the bases of trust in democracy, with implications on the social and political cohesiveness.

Conflicts as "social glue" and "pillars of democratic market societies"

One of the conclusions of the previous section is that conflicts and dangerous confrontations occur in the very areas where we happily acknowledged the beneficial effects of so-

cial or political pacts. Another conclusion highlights the role and influence of collective actors that are not caught in the democratic infighting because they are largely invisible politically. On this background, the pacts mentioned in the first section loose their shine and the whole polity, at all its levels, seems now an easy prey to all kind of conflicts.

Theoretically at least, for those investigating matters of social cohesion, as I am in this paper, the intellectual journey should not end here. The picture of a polity fraught with conflicts should not be depressing, because, as some authors have argued, the answer to our quest could lie in it.

A positive view on conflicts

Among the many studies that strive to untangle the set of questions pertaining to conflicts, and to explain their interrelation, disruptive potential and consequences for the political system, there is a theory (or rather a sketch of a theory) that asserts a direct and *positive* relation between (some kinds of) conflicts and a thriving and cohesive democratic polity. According to this theory, conflicts are no longer simply inevitable or something that should be systematically averted or channeled through institutions, but the very "pillars" of a "democratic market society."¹¹ And when there is no sign of constitutional patriotism or of other alternative sources of community spirit, then the very complex alchemy of conflicts brings about social cohesion. And no need seems to be for any kind of social contract.

Albert Hirschman, who "revived" this interpretation of the beneficial potential of conflicts quite recently (Hirschman 1995), took his inspiration

from the writings of a German social scientist, Helmut Dubiel. Dubiel, in his turn, acknowledges his debt to the French theorist of democracy, Marcel Gauchet. This intellectual genealogy makes Hirschman dub this view on conflicts "the Dubiel-Gauchet thesis."¹²

According to Helmut Dubiel, "democratic societies are held together not by the mute concord of their citizens, but by the forms that give shape to their antagonisms" (Dubiel 1998: 209); and "social conflicts produce the valuable ties that hold modern democratic societies together and provide them with the strength and cohesion they need" (apud Hirschman 1995: 235). For Marcel Gauchet, the conflict is an "essential factor of socialization" in democracies and an "eminently efficient producer of integration and cohesion" (*ibid.*).

It is obvious that this rather provocative interpretation opens new ways for our investigation into the matter of social and political cohesion in post-communist societies. Seemingly, we do have now the answer to our initial interrogation: there is no need for explicit or implicit social contracts, for pacts or generalized social dialogue, because "the integration of modern societies is to result quite simply, unbeknownst to its citizens, from their experience of passing through and somehow managing and tending a variety of conflicts" (*ibid.*). The conflicts themselves provide the cement of society.

According to this theory, however, the conflicts have this miraculous effect only in democratic and market-oriented societies. In this environment only, the conflicts most likely to occur are "moderate", "cultivated" or of a "non-divisive" type.¹³

The students of post-communist transformations are still uncertain and

doubtful that even the most advanced East European societies could be characterized as consolidated democratic societies with a market economy. This makes the use of the Dubiel-Gauchet thesis in the case of East European societies rather problematic. We are not sure that these societies have definitively crossed the crucial threshold of establishing solid, permanent and unquestionable institutions to deal with and settle conflicts.

The possibility of "exceptional" or "divisive" issues emerging in these countries should not therefore be ruled out yet, and it is the job of the researcher to locate the relevant area of conflicts and decide upon their nature, as I partially did in the previous section. If this task is completed, we will be able to assess, by the same token, the general level of democratization in these countries. In so far as the assessments made in the previous section are correct, and the relationship suggested by Hirschman holds true, then we should conclude that democratic consolidation is not yet achieved in any of the East European countries.

Specificity of conflicts in transitional times

Despite all these theoretical efforts, we should acknowledge that it is quite difficult to map out, *in abstracto*, all the relevant conflicts, and especially to provide reliable universal criteria to distinguish between "severe" and "moderate" conflicts. Maybe, as Hirschman argues at the end of his article, those conflicts that seem to us exceptional, dangerous and nondivisible are probably simply unfamiliar. In many cases, and especially in new political orders (such as the political orders of post-

communism), the main actors lack the experience and the skills necessary to handle them in a "democratic" way. On the contrary, in the established democracies, what has once appeared as highly divisive is nowadays treated with calm and with the solution always in sight. These societies have now a long tradition of managing a wide range of conflicts and this permanent interaction makes the "Gauchet-Dubiel thesis" hold in their case.

Probably, many "unhappy" outcomes of the conflicts that emerged at the beginning of the transition processes were mainly due to the radical novelty of the contentious issues and to the lack of experience of the new political actors. Only the recurrent experience of these conflicts, Hirschman concludes, will arm the actors with the knowledge and practical abilities to contain their disruptive potential (1995: 248). The notion of "democratic learning" acquires in this context a new meaning.

It is also true that the number of "unfamiliar" conflicts seem to be increasing even in some Western democracies. It might be the case that the balance of moderate and extreme positions among average citizens and leaders, the pattern of cleavages, the importance of the issue, the institutional framework¹⁴ are of no help in dealing with atypical conflicts: the community is on the brink of collapse or civil war. Is there still any hope for a safe way out from this deadlock? Hirschman suggests where a positive answer could lie: in the human agency itself, in the very and scientifically intractable factor that is essentially at the origin of the social conflicts: "what is actually required to make progress with the novel problems a society encounters on its road is political

entrepreneurship, imagination, patience there, impatience there, and other varieties of *virtu* and *fortuna*" (*ibid.*).

It is a commonplace remark (strengthen, as it appears, by theoretical considerations) that not all the conflicts are binding people together, and therefore we should be aware of their latent destructive potential. The danger looms even bigger in the cases when the community is not yet held together by some institutional framework, or when, for different reasons, this framework is brought into question (which was the case of the East European countries at the end of communism). This is why the transformations in Eastern Europe pose a double challenge to the researcher investigating the array and the nature of conflicts: first, to see how many of them are still "pre-politic", i.e. are taking place outside any institutional framework or are over the shape of this framework, and second to see how much glue or solvent spread the conflicts taking place inside the already agreed-upon framework. In the old democracies, not only that some institutional arrangements exist, but they greatly influence and sometimes determine the potential for conflict at any moment. As I tried to show in this paper, this is only partially true in post-communist Eastern Europe.

Conclusions

The survey of the issues pertaining to pacts, conflicts and social cohesion in East European countries allows the following conclusions to be drawn.

1. Conflict is part and parcel of any political system. It is a complex and multifarious reality that, unfortunately,

has so far gained limited empirical treatment, and only in relation to violence or ethnic cleavages. As I underlined in this paper, these are not the only dimensions worth investigating. Even when violence is absent or the collapse of the system is not looming over, the presence and the nature of some conflicts may have disruptive consequences seriously affecting the cohesiveness of the community or the good operation of political institutions.

2. The absence of conflict could sometimes also be an indication that the relationship between (democratic) institutions and the society at large is functionally perturbed.

3. The establishment of a working set of democratic institutions is not an immediate guarantee that all the conflicts occurring within their framework will be "cultivated", "moderate" or leading to more social cohesion. On the contrary, if it is not yet visible in Eastern Europe, the case of democratic institutions "pinning" major social and political conflicts in their foundations is a reality in other polities. This possibility should not be completely ruled out for the countries under investigation, a case in which the inherent tensions will require even more political craftsmanship that is presently available.

4. I could not find compelling evidence that East European societies generate only conflicts with beneficial effects in terms of efficiency and social cohesiveness. I found however that democracy is an arena of conflicts (and dialogue) and therefore the only place where people can develop interlocking interests and endeavors on which the new

polities could rest.

5. There are, instead, many indications that a deeper trend is gradually taking shape: a slow and seemingly irreversible separation between the upper and the lower layers of East European societies. "The one division that seems to exist everywhere (in Eastern Europe), unambiguously, and that appears to be assuming the guise of a true cleavage, is that between the *minority* who are doing well in the post-communist struggle, and the *majority* who are doing poorly (Lawson 1999: 32, emphasis in text). Another author, while referring only to the Polish case, makes a statement that could apply to the entire region: "a dual economy and a dual society are emerging with strong antagonisms within occupational groups along the fault line public/private" (Heinrich 1999: 133).

We should return to Dahl's classical analysis of conflict to understand the lack of violence and the delusive stability that most of these countries seem to enjoy: "evidence that political disagreements are becoming severe is an increase in threats of actual violence, suppression of opponents, civil war, secession, disloyalty, or a marked increase in demoralization, apathy, indifference, or alienation" (Dahl 1967: 279, my emphasis). If there is no violence, there are instead many signs of indifference and demoralization. The move is clearly not towards a new social contract. On the contrary. There are reliable indications that a massive, although silent, exit from the polity has prematurely begun.

NOTES

1. Vladimir Tismaneanu insightfully captured this dimension in his book, *Reinventing Politics. Eastern Europe from Stalin to Havel* (1992).
2. See an interesting discussion of “transition pacts” and the social and political environment in which they occur in Friedheim 1993.
3. See, for example, the studies of John Highley and Michael Burton. In a later article, they state: “elite settlements are...one important route to consolidated democratic regimes” (Highley, Burton 1998).
4. But see the rather bold account of the transformative role of the corporatism in Eastern Europe in Iankova 1998.
5. The countries covered are Poland, Hungary and the Czech Republic. Probably some of the findings and observations could be extended to other East European countries.
6. Smolar (1996) clearly sees the trade unions as the anti-reformist actors by excellence.
7. See, for example, Câmporeanu 1998: 9.
8. This conclusion was already emerging few years earlier. See, for example, Elster, Offe, Preuss (1997: 139): “there are strong indications that none of the parties under study (from Hungary, Czech Republic, Slovakia, Bulgaria) are anchored in the divisions in society”. In the words of one Hungarian political scientist, the parties are “floating” over society (Attila Agh, quoted in the same place).
9. For Edmund Mokrzycki (1991), “political actors represent the theoretical interests while real interests lack spokesmen, resulting in discouragement with reforms”.
10. “Given the low level of institutionalisation of political parties and of electoral markets with a high level of electoral availability, the *interactions* of the parties may become a key variable for the stability of the whole political system” (Elster, Ofe, Preuss 1997: 140, emphasis in text).
11. This is the title of a famous article authored by Albert O. Hirschman, “Social Conflicts as Pillars of Democratic Market Society,” first published in *Political Theory*, May 1994, Vol. 22 (2), pp. 203-219, and later reprint as chapter 20 of Hirschman 1995. The discussion in this section draws heavily on the line of argument provided by Hirschman in this article.
12. There are many other authors who contributed to this line of thought about conflicts long before the two social scientists rediscovered it. Among others, both Hirschman and Dubiel mention the name of the German sociologist, Georg Simmel, with his chapter on “Streit” from his sociological treaty published in 1908 (see Hirschman 1995: 237, Dubiel 1998: 209). There is no place to discuss the contribution of other modern authors about the close relationship between democracy, conflicts and social cohesion. See for some of the most recent, Mouffe 1999 and Przeworski 1988.
13. The terms belong respectively to Robert A. Dahl, Helmut Dubiel and Albert O. Hirschman.
14. These are the criteria to help identify the potential of conflicts in a model by R. Dahl (1967: 279-281).

Câmporeanu, Pavel, 1998, “Transition and Conflict,” *Public Lectures No. 43*, Collegium Budapest, January.
Cox, Terry, Bob Mason, 1999, *Social and Economic Transformation in East Central Europe. Institutions, Property Relations and Social Interests*, Edwar Elgar, Cheltenham.
Crawford, Beverly (ed.), 1995a, *Markets, States, and Democracy. The Political Economy of Post-Communist Transformation*, Westview Press, Boulder.
Crawford, Beverly, 1995b, “Post-communist Political Economy: A Framework for the

Analysis of Reform”, in Crawford (ed.), *Markets, States, and Democracy*, pp. 3-42.
Daalder, Ivo. H., 1991, “Polarized Pluralism,” in Vernon Bogdanor (ed.), *The Blackwell Encyclopaedia of Political Science*, Blackwell, pp. 428-429.
Dahl, Robert A., 1967, *Pluralist Democracy in The United States. Conflict and Consent*, Rand McNally&Co., Chicago.
Dahl, Robert A., 1971, *Polyarchy. Participation and Opposition*, New Haven and London, Yale University Press.

- Dubiel, Helmut, 1998, "Cultivated Conflicts," *Political Theory*, Vol. 26 (2), April, pp. 209-220.
- Elster, Jon, Claus Offe, Ulrich K. Preuss, with Frank Boenker, Ulrike Goetting, and Friedbert W. Rueb, 1998, *Institutional Design in Post-communist Societies. Rebuilding the Ship at Sea*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Friedheim, Daniel V., 1993, "Bringing the Society Back into Democratic Transition Theory after 1989: Pact Making and Regime Collapse", *East European Politics and Society*, Vol. 7 (3), Fall, pp. 482-512.
- Hall, John A., 1995, "After the Vacuum: Post-communism in the light of Tocqueville," in Crawford (ed.), *Markets, States, and Democracy*, pp. 82-100.
- Heinrich, Hans-Georg, 1999, "Towards a Cultural Theory of Transition: The Strange Architecture of Post-Communist Societies," in Hans-Georg Heinrich (ed.), *Institution Building in the New Democracies. Studies in Post-Post-Communism*, Collegium Budapest Workshop Series No. 7, pp. 121-165.
- Highley, John, and Michael Burton, 1997, "Types of political elites in postcommunist Eastern Europe," *International Politics*, Vol. 34, June, pp. 153-168.
- Highley, John, and Michael Burton, 1998, "Elite settlements and the taming of politics," *Government and Opposition*, Vol. 33 (1), Winter, pp. 98-115.
- Hirschmann, Albert, 1995, *A Propensity to Self-subversion*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., and London.
- Holmes, Stephen, 1995, "Conceptions of Democracy in the Draft Constitutions of Post-Communist Countries, in Crawford (ed.), *Markets, States, and Democracy*, pp. 71-81.
- Iankova, Elena, 1998, "The Transformative Corporatism of Eastern Europe," *East European Politics and Society*, Vol. 12 (2), Spring, pp. 222-264.
- Janos, Andrew, 1995, "Continuity and Change in Eastern Europe: Strategies of Post-Communist Politics", in Crawford (ed.), *Markets, States, and Democracy*, pp. 150-174.
- Lawson, Kay, 1999, "Cleavages, Parties, and Voters," in Kay Lawson, Andrea Römmel, Georgi Karasimeonov (eds.), *Cleavages, Parties and Voters*.
- Lawson, Kay, Andrea Römmel, Georgi Karasimeonov (eds.), 1999, *Cleavages, Parties and Voters. Studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Romania*, Praeger, Westport, Connecticut, London.
- Lipset, Seymour Martin, 1985, *Consensus and Conflict. Essays in Political Sociology*, Transaction Publishers, New Brunswick and London.
- Mokrzycki, Edmund, 1991, "The legacy of real socialism and Western democracy", *Studies in Comparative Communism* 24 (2), June, pp. 211-217.
- Mouffe, Chantal, 1999, "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism," *Social Research*, Vol. 66 (3), Fall, pp. 745-757.
- Ost, David, 1995, "Labor, Class, and Democracy: Shaping Political Antagonisms in Post-Communist Society," in Crawford (ed.), *Markets, States, and Democracy*, pp. 177-203.
- Pasti, Vladimir, 1997, *The Challenges of Transition: Romania in Transition*, Boulder, Colorado.
- Przeworski, Adam, 1988, "Democracy as a contingent outcome of conflicts," in Jon Elster, Rune Slagstad (eds.), *Constitutionalism and Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge UK, pp. 59-80.
- Smolar, Alexander, 1996, "Civil society after communism: from opposition to atomization," *Journal of Democracy* 7 (1), January, pp. 24-38.
- Szelenyi, Ivan, 1995, "The Rise of Managerialism: The 'New Class' after the Fall of Communism," Discussion Papers No. 16, Collegium Budapest, November.
- Tismaneanu, Vladimir, 1992, *Reinventing Politics. Eastern Europe from Stalin to Havel*, Free Press, New York.

Alexandru Radu

Radiografia primului deceniu pluri partidist

The author provides an analysis of the main characteristics of the post-communist political parties in Romania and points out some major deficiencies in their activity: excessive use of political myths and rituals, a failure to adapt to social interests, ideological confusion, the excessive influence of 'clientelary interests' etc.

Pe 6 ianuarie 1990, la puțină vreme după căderea lui Ceaușescu, Tribunalul Municipiului București a confirmat oficial existența primului partid politic postcomunist. Au urmat apoi altele într-un ritm galopant. Pe 1 februarie 1990, data constituției Consiliului Provizoriu de Uniune Națională (CPUN), erau deja înmatriculate 30 de formațiuni politice, ceea ce a însemnat practic ziua și partidul. Până la alegerile din 20 mai 1990, numărul lor a ajuns la 80 și el va crește în continuare. O uriașă energie politică încătușată ani de-a rîndul a debordat în acele luni. Încrezători în viitor, chiar euforici, români au intuit corect că pluralismul politic este bariera care-i desparte definitiv de totalitarism. Într-un fel, apariția multii partidismului a semnificat revanșa românilor față de deceniile de închisare politică.

Dar ca mai întotdeauna, viitorul nu este întocmai ca proiecția lui. Astăzi, la numai zece ani de la înlocuirea mono-

partidismului cu pluri partidismul, partidele, ca și celelalte instituții politice democratice, au o cotă de încredere populară periculos de redusă. Trei din patru români sunt nemulțumiți de activitatea parlamentului și a partidelor politice. Mai mult chiar, numărul celor care consideră că ar fi mai bine să existe un singur partid este similar cu cel al adeptilor unui sistem cu două sau trei partide. Ca să nu mai vorbim de letargia politică a cetățenilor, din ce în ce mai puțin dispuși să-și exercite dreptul constituțional de vot, sau de opinia cvasigenerală că politicienii sunt coruși. Cu siguranță, toate acestea sunt semne ale dezamăgirii populare și, totodată, un serios avertisment la adresa modelului în care partidele și-au îndeplinit funcțiile. Dar nu instituția partidului este pusă în cauză, ci formele în care ea a fost transpusă în viața politică românească. În fapt, opinia publică cere, prin mijloacele ei specifice, schimbarea actualului mod de a fi al partidelor politice, intuind corect sursa disfuncțiilor.

În cele ce urmează îmi propun o radiografie a fenomenului partidist postcomunist, ca posibilă explicație a actualei stări de lucruri în domeniu și totodată premisă a reformei partidiste.

Prima etapă – provizoratul

In general, există tendința de a identifica existența și funcționarea partidelor politice, a pluri-partidismului, cu însăși democrația. Opinia, chiar dacă poate părea excesivă – riguros vorbind, și este – are însă rostul unei judecăți de valoare: acela de a sublinia rolul și importanța deosebite ale partidelor politice în evoluția sistemului politic, a semnificației sale democratice. Așadar, este firesc a considera că, fie și numai în sens cronologic, instaurarea democrației începe cu apariția pluri-partidismului. Partidele politice sunt semnul acesteia și, totodată instrumentul ei modelator. Că lucrurile stau așa o dovedește chiar experiența partidistă a României după 1989. Nici un alt fenomen politic postcomunist nu a cunoscut o evoluție mai dinamică, nu a suscitat atâtea pasiuni și nu și-a pus amprenta asupra destinului societății românești cu atâtă pregnanță.

Dar dacă democrația începe cu apariția pluri-partidismului, nu-i mai puțin adevărat că edificiul democratic depinde hotărâtor de calitatea partidelor politice. Sub acest aspect, procesul genezei lor este definitoriu. Fiecare în parte, partidele au, s-ar putea spune, un arbore genealogic care însumează o anumită experiență istorică și care conține în nuce proiecția evoluției lor ulterioare.

Din acest punct de vedere România comunistă a avut o istorie atipică în raport cu celelalte țări comuniste est-eu-

ropene și chiar cu Rusia sovietică, iar calea violentă a rupturii cu regimul comunist a fost urmarea directă a acesteia. S-a spus de multe ori că societatea civilă românească a fost sleită de puteri, fragilizată timp de 50 de ani. Într-adevăr, în contextul unui regim politic mult mai închis, al paradoxului comunismului naționalist care a transformat independența față de Moscova în abandonarea măsurilor reformatoare, societatea civilă nu a mai avut forță de a juca rolul acesteia din țări precum Polonia sau Cehoslovacia¹. În timp ce în aceste țări, în care oricum exista un simulacru de pluripartidism, societatea civilă și-a asumat rolul “opozitionii” anticomuniste, în România o asemenea mișcare nu a existat. Și nici măcar un reformism de tip gorbaciovist în interiorul partidului comunist. Desigur, au existat grupuri și oameni care s-au opus regimului comunist, au existat disidențe personale atât în partidul comunist cât și în exteriorul lui, dar, fără a le minimaliza importanța, acestea nu au putut avea amploarea și nici urmările celor din Polonia sau Cehoslovacia. Prin urmare, partidele politice românești create după 1989 n-au beneficiat de o asemenea experiență pe care nici n-au putut-o suplini printr-o “ordonare” a sistemului astfel creat. Cea mai bună dovdă în acest sens o reprezintă chiar rezultatul primelor alegeri postcomuniste.

Dar fragilitatea societății civile nu a fost singura cauză a improvizării partidiste. La fel de importantă a fost și baza juridică a genezei partidelor politice – Decretul-lege nr. 8/31 decembrie 1989. Reglementarea, necesară și în acord cu nevoile societății, ea având ca prim rol confirmarea juridică a unui proces care oricum se declanșase, a stabilit, totodată, și condițiile în care trebuia să se înscrie acest proces. În esență, acestea se refereau

la obligativitatea unor documente politice – Statutul și Platforma-program – și la număr minim de membri al unui partid politic - 25¹. În special permisivitatea acestei ultime condiții dovedea că, la fel ca în alte domenii, psihologia a luat-o înaintea rațiunii. Principal, o normă juridică nu restricționează, ci, dimpotrivă, reglementează, pune ordine într-un domeniu. Or, reflex al experienței comuniste, norma de drept este echivalată atunci cu impunerea unor îngădiri, de unde și tendința de a restricționa cît mai puțin nașterea partidelor. În fapt, Decretul-lege nu a făcut decât să de-reglementeze procesul genezei partidismului, să contribuie la inducerea anomiei în sistemul de partide astfel creat. Cu un joc de cuvinte, se poate spune că normalitatea anormalității pluripartidismului post-decembrist s-a întemeiat formal pe Decretul-lege nr. 8/31 decembrie 1989³.

Într-un asemenea context istoric și juridic, formalismul, atomizarea, provizoratul, alterarea criteriului politic, preponderența cantitatii în detrimentul calitatii anomia procesul în sine, toate acestea au devenit trăsături genetice ale sistemului partidist postdecembrist.

Aproape toate partidele românești au fost creații ad-hoc, inconsistente politic, bazate pe anturajul liderilor politici și numai în mică măsură pe relația normală grup social-grup politic. În fapt, procesul a fost răsturnat, grupul politic devenind antecedent celui social. Nici chiar partidele istorice, cu o anume experiență politică, nu s-au putut sustrage anormalității procesului general de naștere a partidismului, urmând modelul FSN. Regula creației prin "decret", de sus în jos, a constituit baza disfuncțiilor ulterioare resemnante atât la nivelul individual al partidelor, cât și la cel general al

sistemului partidist. Astfel, încă din start, partidismul postdecembrist a luat forma unei varietăți speciale a tipului multi partidist, care a alimentat mozaicarea spectrului politic, instabilitatea partidelor și supra-politizarea societății. Într-un cuvînt, a contribuit la creșterea entropiei sistemului politic și social global.

O particularitate esențială a nașterii partidelor politice a reprezentat-o inegalitatea celor două laturi ale procesului: pe de-o parte evoluția cantitativă exponențială a partidismului, pe de alta de slaba calitate a partidelor politice. Obiectiv vorbind, dezechilibrul a fost provocat de condițiile specifice spargerii monolitismului ideologic comunist. Trebuie însă adăugată reacția de respingere nediferențiată a oricărei forme de ideologie odată cu refuzul aproape organic al celei comuniste.

În general, numărul mare al partidelor politice este un efect natural pentru etapa de început a partidismului postcomunist. Dar dacă în sine numărul mare al partidelor nu este o disfuncție a sistemului, el devine cu siguranță, atunci cînd se combină cu inconsistența lor axiologică și politică. Nu trebuie pierdut din vedere că numărul mare al partidelor s-a datorat în bună măsură unei emergențe artificiale a partidismului, prin proliferarea dizidențelor, a fragmentării partidelor deja existente. Iar acest fenomen al fărâmătării partidiste își avea originea tocmai în inconsistența partidelor politice și a calitatii leadership-ului acestora. De aceea, la rigoare, numărul excesiv al partidelor politice inconsistente reprezintă mai degrabă o frîñă în calea procesului de democratizare și, cu siguranță, un factor entropic al sistemului politic.

Confuzia dominantă la nivelul anului 1990 dintre pluralism și pluripar-

tidism ca și efervescență postrevoluționară, combinate cu aşa numita "moarte a ideologiei", au condus, în mod paradoxal, la aplicarea rețetei marxiste a ideologiei ca falsă conștiință și, ca atare, la minimalizarea importanței doctrinei politice⁴. Oricum, în prima fază cel puțin, esențial pentru partide și cetăteni a fost nu atât pozitivitatea clarificării doctrinare, cât necesitatea dezintoxicării ideologice. Procesul a evoluat însă în coordonatele unui nihilism politic, devenit un balast al vieții politice. Dominată de multiplacarea succesivă a partidelor politice, de aglutanarea lor ideologică, de intoleranță politică, ea se prezenta observeratorului asemenea unei mișcări brawniene.

Sub aspectul doctrinar, majoritatea partidelor, cu titulaturi adesea ridicolе, refuzau încadrarea într-o orientare politică sau alta, fiind fie lipsite de o concepție ideologică proprie, bine conturată, fie marcate de confuzii, contradicții, de eclectism doctrinar. Din lunga listă a partidelor existente în prima etapă se pot cita numeroase astfel de exemple: Partidul Orfanilor, Partidul Liber Schimbist, Partidul Particularilor din România, Partidul "Viitorul Democratic al Patriei", Organizația pentru Securitate și Ajutor Social, Partidul Democrat al Muncii Agricole, Industriale și Intelectuale, Liga Națională a Expropriațiilor, partidul Dreptății Sociale (Noua Democrație) de Nord-Vest din România, Partidul Antitotalitarist "Jos Nomenclatura", Partidul pentru Cinstirea Eroilor Revoluției și Salvare Națională, Mișcarea Alternativă pentru un nou Nou Model al Dezvoltării Naționale, Partidul Eroilor Căzuți pentru Libertatea Eroilor Rămași în Viață Afectați de Gloanțe le Barbare, Partidul Socialist Liberal, Partidul Radical Democrat, Uniunea Civică Radicală, Partidul Român Democrat Realist Revolu-

nar etc. Se observă că, în mod paradoxal, cel puțin în cazul "partidelor" citate, criteriul politico-doctrinar este nu numai secund, ci chiar eludat, fiind înlocuit cu criterii apolitice, precum cel economic, socio-profesional, ori comemorativ-aniversar. În mod firesc, asemenea însăilări politice nu vor putea juca nici un rol în viața politică, în afară de a contribui la accentuarea instabilității ei. Dar laxitatea organizațională și doctrinară a constituit un element structural al noului sistem de partide.

Totuși, fie și numai la nivelul autodefinirii, existau partide care puteau fi grupate pe orientări doctrinare, mai mult sau mai puțin conturate prin programele lor: social-democrație – FSN, PDSR, liberalismul – PNL, PR, naționalismul – PUNRT⁵, PNL, PNT-cd⁶, ecologismul – MER, agrarianismul – PDAR, PNT-cd și altele.⁷ Trebuie însă precizat că noile partide și-au făcut debutul într-un context politico-ideologic inedit, care a provocat un adevărat "ambuteaj" ideologic în zona centrală a eșichierului politic, toate partidele autodefinindu-se ca partide (și) de centru.

În fine, inconsistенța structural-doctrinară și presiunea scadentei electorale au plasat partidele politice sub zodia unui mercantilism politic. Într-o anume măsură, se poate spune că mercantilismul politic a răspuns condițiilor sociale din prima etapă: nevoie constituiri urgente a unei puteri legitime pe cu totul alte considerente politice decât cele existente pînă atunci în România. Cum principalele criterii de valorizare electorală le-au constituit acțiunile de stradă, mitingurile și demonstrațiile populare, formațiunile politice au lăsat pe un plat secund disputa doctrinară propriu-zisă, avînd tendința de a substitui viața politică printr-o piata politică. Mai mult chiar, unele dintre ele, aşa numitele partide fictive sau de

firmă, au și transformat activitatea politică partidistă într-o afacere profitabilă economic. Nu ar fi cazul să amintesc decât de adevăratale bătălii date pentru sedii de partid cît mai mari și mai bine situate, devenite ulterior locul unor activități aducătoare de profit bănesc, sau de sistemul clientelar ale cărui baze s-au pus în acele luni de debut partidist. Înutil să mai insist asupra faptului că mercantilismul politic, cu o oarecare justificare pe termen scurt, s-a transformat ulterior într-un alt element structural al sistemului partidist.

Cît privește procesul propriu-zis al apariției partidelor politice, el s-a caracterizat prin intersectarea a două direcții genetice distințe. Pe de o parte, o primă direcție de evoluție a fost cea pe care o putem numi coordonată discontinuității, marcată deopotrivă de dispariția PCR și de apariția partidelor postcomuniste. Spre deosebire de celealte țări foste socialiste, în care partidele comuniste și-au continuat activitatea fie sub o haină reformată, socialistă, fie sub vechea haină, PCR și-a încetat existența informal odată cu fuga lui Nicolae Ceaușescu și formal prin decretele emise de noua putere care au desființat vechea structură politică a statului. E drept, nu a fost elaborată lege specială care să confirme dizolvarea partidului comunist (deși au existat propunerî în acest sens și chiar un decret de interzicere a PCR, care a funcționat doar cîteva zile, în ianuarie 1990), dar ea era practic inutilă din moment ce un continuat declarat al PCR nu a existat. Oricum, deși probabil că un punct de vedere juridic chestiunea este încă controversată, din perspectivă politică ea a fost deja tranșată de istorie. Pentru noile partide, postcomuniste și în sens cronologic, legitimitatea revoluționară a devenit nu doar suportul existenței lor, ci și obiect al disputei politice. Cazul cel mai eloquent îl reprezintă "războiul

rozelor", FSN-Roman și FDSN contestindu-și reciproc, ulterior scindării FSN, dreptul de a revendica idealurile revoluției din decembrie.

Pe de altă parte, a existat o coordonată a continuității istorice, materializată prin reluarea activității partidelor politice antebelice – PNT, PNL și PSD – interzise în 1947-1948 de regimul communist. Reînnodind tradiția istorică, PNT-cd, PNL și PSDR au fost printre primele partide legalizate după 1989 (PNT-cd chiar primul), iar ulterior, o prezență activă în viața politică. Nu însemnat, fenomenul reapariției unor partide istorice s-a manifestat în special în România, adică în țara a cărei istorie comunistă a constituit excepția de care am vorbit. După cum aceeași specificitate istorică a făcut ca reactivarea partidelor istorice românești să se producă ulterior momentului prăbușirii regimului comunist și fără o contribuție directă la acesta. Pentru România, fenomenul reapariției partidelor istorice a avut un caracter particular, care, dincolo de distincția amintită, a marcat decisiv evoluția vieții politice românești.

Se mai poate adăuga și o a treia coordonată a procesului, anume cea reprezentată de partidele postelectorale și care nu-și revendică o legitimitate revoluționară. Este vorba în general de partidele-disidențe, formate prin fracționarea celor postcomuniste, dar mai ales de cele născute prin transformarea unor curente de opinie în vectori politici, precum PAC, PRM sau, mai tîrziu, PAR (UFD) ori ApR. În fapt, privită din această perspectivă, a normalizării procesului de formare a partidelor politice, o asemenea coordonată nu ar trebui luată în calcul pentru etapa inițială a partidismului, motiv pentru care am și amintit-o separat.

Așadar, în 1990 monolitismul ideologic a fost înlocuit cu spontaneitatea unui partidism postcomunist care a

determinat ca societatea să se comporte asemenea unui organism natural, dominat de mecanisme reglatorii spontane, aleatorii. Partidele noi create, confruntate ele însă cu dificultăți de maturizare, n-au avut capacitatea de a funcționa ca feed-back al sistemului global. Poate că o asemenea cerință era o exigență mult prea mare pentru partidismul incipient.

Pe de altă parte, trebuie subliniat că, indiferent de specificul său, procesului de naștere a pluri partidismului românesc este parte a mutațiilor ontologice produsă în sistemul politic european în 1989: ruptura cu regimul politic monopartidist și prăbușirea bipolarismului ideologic la nivel continental.

Sistemul multi-partidist

Perfigurate de cele din primăvara anului 1992, alegerile parlamentare din toamna același an au fost cele care au dat expresie clară sistemului de partide postcomunist. De astă dată, anomaliiile manifestate în legislatura precedentă, care practic făceau imposibilă catalogarea sistemului partidist, nu s-au mai reprodus. FDSN (PDSR), situat la jumătatea performanței electorale a fostului FSN, a cîștigat alegerile cu numai 28% din voturi, sub majoritatea simplă. El a fost secondat de CDR cu un scor electoral relativ apropiat – 20%. De la 10 procente în jos s-au plasat celelalte 6 partide parlamentare. O asemenea ordonare a partidelor politice s-a înscris în cerința primă a sistemului multi-partidist, anume poziționarea primelor două partide între 20 și 40%. Totodată, efect direct al acestei situații electorale, majoritatea parlamentară s-a

constituit prin însumarea mandatelor deținute de mai multe partide, în cazul nostru: FDSN (PDSR) + PUNR + PRM + PSM + PDAR. E drept, guvernul n-a urmat încă formulă coaliției parlamentare, dar acest fapt nu a modificat cu nimic regula sistemică. Dimpotrivă, chiar și într-o formulă atipică, guvernul Văcăroiu s-a aflat permanent sub zodia instabilității. În fine, și cerința echilibrului se poate spune că a fost îndeplinită. Pe de o parte, discrepanța anterioră dintre putere și opoziție s-a redus considerabil, fiind acum în limite normale, iar pe de alta, principalele două formațiuni politice s-au situat la stînga, respectiv la dreapta politică.

Prin urmare, se poate afirma că sistemul partidist instituit în România de alegerile din 1992 aparține tipului multipartidist în varianta sa integrală. Numai că, el este un multipartidism hipertrofiat sau "cu defect", cum îl numește George Voicu⁸. Iar defectele sau abaterile de la regulă sunt mai multe.

Mai întîi, se observă o plasare a primelor două partide în prima jumătate a segmentului electoral standard al multipartidismului integral – 20% - 40% din voturi. Mai mult, cel de-al doilea partid este situat chiar la imita inferioară. Apoi, acest al doilea partid nu este în realitate un partid, ci o coaliție de partide, fiecare din ele reprezentate separat în parlament. În forul legislativ nu există o formănumită CDR, ci partide ca PNȚCD, PNL-AT, PNL-CD, PAC, PSDR și PER. Judecînd după numărul mandatelor parlamentare adjudecate, cel mai important partid al Convenției este PNȚCD cu o medie de 12,9% din mandatelor parlamentare. Astfel că, deși ierarhia parlamentară nu se modifică, partidele din opoziție au alte cote de reprezentare:

PNTCD se plasează foarte aproape de FSN, adică puțin peste 10% din voturi, în timp de PNL-CD, PSDR și PER nici nu îndeplinesc baremul minim de acces în parlament (de 3%). Cu alte cuvinte, cerința sistemică nu este îndeplinită decât formal.

Pe de altă parte, nici distribuția stînga-dreapta a partidelor nu este satisfăcută tot din cauza naturii CDR. Presupusa orientare de dreapta a acesteia, cel puțin prin raportare la FDSN (PDSR), este alterată de prezența în coaliție a unor formațiuni diverse doctrinare, care include chiar și un partid tradițional de stînga (PSDR). Modesta clasare a partidelor liberale din CDR și plasarea PNTCD în proximitatea FSN, partid social-democrat, fac și mai accentuat dezechilibrul spre stînga al eșchierului politic. O defecțiune similară întîlnim și la nivelul majorității și minorității parlamentare. În timp ce prima s-a format prin asocierea FDSN (PDSR) cu partide atât de stînga (PSM sau PDAR), cât și de dreapta (PUNR sau PRM), minoritatea a inclus și partidul lui Petre Roman, componenta social-democrată crescînd în importanță. De altfel chiar evoluția ulterioară a partidelor parlamentare a confirmat acest dezechilibru: PAC și PNL-AT (ulterior PL 93), PDSR și UDMR s-au separat de restul CDR, iar PSDR a format împreună cu PD (FSN) Uniunea Social-Democrată.

Spre sfîrșitul mandatului parlamentar, sistemul partidist a cunoscut o anume dinamică ce poate fi apreciată ca avînd rol reglator. Atât la nivelul puterii, cât mai ales la cel al opoziției s-au produs o serie de schimbări care, pe ansamblu, au reconfigurat raporturile dintre partide. În primul rînd, pe fondul apropierii dintre PD și CDR, PDSR a devenit tot mai izolat pe scena politică, creîndu-se astfel

condițiile încrîngerei sale electorale. În al doilea rînd, orientarea de dreapta a CDR s-a întărit prin revenirea PNL. Celalalte partide liberale, mai radicale doctrinar decît național-liberalii, care părăsiseră CDR, au constituit o alianță de sine stătătoare (ANL). În fine, uniunea dintre PSDR și PD a tins să ia locul PDSR. Dar toată această dinamică nu a condus decît la corectarea într-o oarecare măsură a defectelor sistemului, și nicidecum la schimbarea sistemului partidist.

În 1996, chiar dacă locurile primelor două formațiuni politice au fost inversate, alegerile au avut ca rezultat conservarea multi-partidismului integral cu defect. Mai mult, răsturnarea ierarhiei electorale trebuie considerată un argument major pentru stabilizarea acestuia ca tip specific de organizare partidistă în România postcomunistă. De astă dată CDR a cîștigat scrutinul parlamentar cu circa 30% din voturi, în timp ce PDSR s-a clasat al doilea cu o medie de 22%. Se observă o ameliorare a gradului de satisfacere a condiției prime a multi-partidismului, dar nu și înlăturarea defectului principal, dat tot de natura CDR. În nou parlament, echilibrul dintre primele două partide – PDSR și PNTCD – s-a realizat la limita inferioară a intervalului caracteristic multi-partidismului, cu paradoxul că PNTCD deținea mai puține mandate parlamentare decît principalul partid de opoziție. Situația avea să se “repare” mai tîrziu, prin desprinderea din PDSR a parlamentarilor care vor reprezenta ApR.

Apoi, dacă echilibrul stînga-dreapta s-a realizat într-o anumită măsură la nivelul primelor două formațiuni parlamentare, nu aceeași a fost situația prin raportare la componența majorității și minorității parlamentare. Preponderenței de stînga a opoziției i s-a adăugat com-

ponenta social-democrată a puterii reprezentată de USD, care i-a moderat orientarea de centru-dreapta. De altfel, coaliția majoritară s-a situat permanent între intenționalitatea unei guvernări de dreapta și practica unei cu elemente de centru-stânga.

Prin combinarea naturii composite a coaliției majoritare, caracteristică a sistemului multipartidist, cu dezechilibrul de care am amintit, s-a împriimat un grad ridicat de instabilitate activității legislative și celei executive. Tensionarea relațiilor dintre cele trei componente ale coaliției, în special dintre CDR (PNȚCD) și USD (PD), mișcările centrifuge din interiorul CDR, obiectivele politice diferite ale partidelor aflate la putere, toate acestea au făcut ca lipsa consensului să fie regulă după care a funcționat noua putere. Pe perioada primilor trei ani ai mandatului legislativ, au funcționat trei guverne ale coaliției, schimbarea guvernamentală datorindu-se unor crize interioare coaliției și nu acțiunilor opoziției. Principalele obiective legislative declarate la începutul mandatului nu au putut fi atinse, iar măsurile asumate prin programele guvernamentale nu au fost nici ele puse în practică.

În fine, alegerile au adus și o anume simplificare a eșichierului politic, pe de-o parte, prin reducerea numărului de partide parlamentare, iar pe de alta prin eliminarea stângii socialiste și a dreptei liberale reprezentate de PAC și PL 93. Trebuie observat însă că, din nou, reducerea a fost relativă, în parlament fiind prezente de fapt 13 formațiuni politice (din care 6 ale CDR – PNȚCD, PNL, PNL-CD, PAR, PER, FER - și 2 ale USD – PD și PSDR), plus cele 15 ale minorităților naționale.

Așadar, sistemul multipartidist

integral "cu defect", conturat în 1992, s-a reprodus după alegerile din 1996, tendința stabilizării sale fiind întărită și de ameliorarea defectelor sale. Faptul în sine trebuie remarcat pentru că stabilitatea constituie unul dintre parametrii esențiali ai oricărui regim politic.

Fizionomia partidelor politice

Pentru a obține imaginea completă a partidismului românesc formula salistică necesită să întregită cu conținutul ei, adică cu fizionomia formațiunilor politice ce compun sistemul, știut fiind faptul că este vorba de cele două fațete ale același fenomen. Aparent, judecând după diversitatea și multiplicarea excesivă a partidelor, pare greu dacă nu imposibil a desena un "portret-robot" al acestora. Totuși, la o analiză atentă a realității partidiste și a dinamicii ei specifice se pot pune în evidență cîteva caracteristici comune partidelor politice românești.

Relevarea acestora este considerabil ușurată de faptul că suntem într-o din situațiile fericite pentru știința politică în care beneficiem de un instrument teoretic "omologat". El a fost furnizat de Maurice Duverger prin intermediul celor trei legi care sistematizează raporturile de condiționare dintre alegeri și partidism.⁹ În ce ne privește, România se încadrează în categoria țărilor cu scrutinul proporțional, căreia i se aplică prima lege a teoreticianului francez. Pornind de la această legitate, nuanțîndu-i și extinzîndu-i sfera de acțiune, aşa cum de altfel procedează chiar M. Duverger dar și alți teoreticieni de marcă, prin includerea altor condiționări – tradiția și

experiența politică, contextul istoric, nivelul de dezvoltare al societății, factorul ideologic – vom putea contura mai bine fizionomia partidelor politice.

În primul rînd, partidele din România postcomunistă sunt "multiple", adică ele coexistă într-un număr mare, chiar excesiv, sistemului fiindu-i caracteristică tendință sporirii cantitative. Fără a mă mai referi la prima etapă, din cele circa 50 de partide existente legal astăzi, 17 sunt parlamentare, din care 4 – ApR, UFD, ANCD și PNR – nu au participat la scrutinul parlamentar din 1996, fiind constituite ulterior prin fragmentarea partidelor deja existente și prin migrația parlamentară. În acest sens trebuie reamintit că Legea partidelor politice, deși a operat o reducere semnificativă a numărului componentelor sistemului, nu a schimbat cu nimic calitatea acestora. Totodată, dincolo de aspectul pur cantitatив, partidele sunt multiple și din punct de vedere ideologic, astăzi în sensul acoperirii cvasitotalității orientărilor doctrinare, cît și al grupării lor în categorii care multiplică o aceeași tendință doctrinară. O asemenea structură multiplă de partide plasează România la mare distanță de eficiența dualismului politic (de tip anglo-saxon) sau față de cea a pluripartidismului restrîns (de factură germană sau franceză).

În al doilea rînd, partidele sunt "rigide" și "independente", astfel spus, atomare și lipsite de cultura dialogului. Pe de o parte, partidele, în număr mare, nu au o identitate structural-doctrinară marcată, ele fiind construite ca unități politice de tip personal. Capacitatea lor redusă de a se adapta schimbărilor interioare și exterioare a făcut ca partidele să îndă să-și conserve astăzii liderii cît și toate celelalte caracteristici inițiale,

condiție a însăși existenței lor. Practic, într-un interval de zece ani, nu am putut consemna nici o schimbare majoră doctrinară și nici de leadership. Cu o expresie care a făcut vogă la începutul deceniului, partidele au rămas încremenite în proiect. Reversul acestei imobilități structural-doctrinare l-a constituit sporirea atomizării partidismului. Orice încercare de reformare a partidelor s-a soldat, în cele din urmă, cu despărțirea grupurilor reformatoare. Este regula ce a guvernat evoluția partidelor postcomuniste. Exemplul cel mai elocvent în acest sens îl reprezintă FSN, experiență imitată de partidele sale succesoare, dar și de celelalte partide, cazul cel mai recent constituindu-l PNȚCD. În aceste condiții, vocația integratoare a partidelor s-a alterat constant, tinzind către transformarea ei într-o divizoare. Politicul și societatea însăși au fost fracționate, iar fracțiunile s-au autonomizat unele în raport cu celelalte, astfel încât acțiunea politică consensuală, națională, a cărei lipsă o deplinește astăzi cu toții și, paradoxal, în primul rînd politicienii, a devenit utopică.

Pe de altă parte, comportamentul de tip conflictual, opus asocierii politice, dezvoltat de partidele atomare a făcut ca alianțele să capete caracter conjunctural, deși a depășit nivelul electoral al integrării politice, și, în general, să fie o altă formă fără fond a vieții politice. CDR, alianța cu cel mai mare succes politic și, totodată, principalul "defect" al sistemului partidist, a fost și a rămas o alianță electorală, care a reprodus în interiorul ei întreg modelul sistemic, cu toate caracteristicile amintite. Dar costurile cele mai mari ale comportamentului politic neasociativ au fost produse de guvernarea de coalitie. Rezultantă directă a alcăturirii

În concluzie, multiplicarea, atomizarea, comportamentul conflictual, autonomizarea (de tip partitocratic) și natura clientelară sunt caracteristicile care întregesc tabloul partidelor din România post-comunistă. În bună măsură, ele sunt expresia sistemului de tip multipartit integral, cu defect, și al proporționalității electorale. Pe de altă parte, o serie de factori sociali specifici și-au avut contribuția lor importantă, după cum, de la un moment dat, sistemul partidist în sine, a jucat un rol generator, prin tendința, firească pentru orice sistem, de a se reproduce.

Democrația dezorganizată

Cu o asemenea fizionomie și ordonare într-un sistem de tip multipartidist integral, partidele politice au îndeplinit, în mod paradoxal să-și spune, un rol entropic. Paradoxul poate fi însă înălăturat dacă facem necesara distincție între a funcționat și a funcționat bine sau, în limbajul sociologic de factură mertoniană, între *eufuncție* – acea funcție care asigură adaptarea sistemului la mediu – și *disfuncție* – acțiunea a cărei consecință este scăderea integralității sau adaptabilității sistemului. Așadar, din această perspectivă, partidele politice, deși au asigurat funcționarea regimului democratic pluralist, nu au contribuit la buna lui funcționare, la perfecționarea lui. Ele au fost ineficiente, adică entropice.

Pentru mai multă concrețețe, voi „traduce” tendința entropică a sistemului partidist în efecte asupra configurației regimului politic. Cum bine se știe, în general regimurile (sistemele) politice democratice se clasifică în regimuri prezidențiale și parlamentare (inclusiv aici și

monarhiile constituționale), având drept criteriu raporturile dintre puterile statului, în special dintre puterea executivă și cea legislativă. Totodată, complementar acestei tipologii de natură juridică, se are în vedere analiza regimurilor politice pe baza criteriului eficienței funcționale a instituțiilor politice. Din această perspectivă, tendința entropică proprie sistemului muti partidist include regimul politic românesc în categoria democrațiilor dezorganizate, adică a regimurilor politice democratice în care instabilitatea este excesivă. Factorul generator al instabilității este chiar sistemul partidist. și aceasta pentru că în organizarea de tip partitocratic puterea este concentrată exclusiv la nivelul partidelor politice, și nu al instituțiilor politice reprezentative.

Concret, partidele politice au jucat și joacă rolul unor factori destabilizaitori, materializat în instabilitatea excesivă a ansamblului politic și a instituțiilor politice reprezentative. Fenomene precum migrația parlamentară, crizele guvernamentale, dar și bascularea opțiunilor electorale ori neîncrederea tot mai accentuată a cetățenilor în clasa politică reprezintă dovezi certe ale acesteia. Totodată, ele dău măsura adevărată regimului politic din România, ale cărui caracteristici îl descriu ca o democrație dezorganizată. Trebuie însă precizat că regimul de democrație dezorganizată nu este propriu doar României, ci tuturor acelor regimuri politice bazate pe transformarea partidelor politice din mijloace ale detinerii puterii în titulari absoluci ai acesteia, precum în cazul celei de a IV-a republici franceze (1946-1958) sau al Italiei postbelice. Specific României sunt doar formulele utilizate, în special de mass-media, pentru a descrie o asemenea situație – democrație originală sau democrație de vitrină.

– care nu sunt decât expresii comune ale noțiunii de democrație dezorganizată, consacrată în științele politice. În paranteză fie spus, disputa privind natura prezențială sau parlamentară a regimului politic românesc are un caracter pus schematic atât vreme cât partitocrația îl defnește esențial.

Pe de altă parte, poate mai important, efectele entropicile ale sistemului partidist se proiectează și asupra configurației viitoare a ansamblului politic. Astfel, remediu "natural" al democrației dezorganizate îl reprezintă soluție "rationalizării" parlamentului, a limitării prerogativelor acestora, ceea ce echivalăză cu instituirea unui președinte puternic. De remarcat că o asemenea soluție este agreată de o importantă parte a cetățenilor, aşa cum rezultă din sondajele ce consemnează tot mai multe opinii în favoarea ordinii și a autorității. În plus, se pot invoca și argumente istorice, ea fiind practicată, spre exemplu, de Franța lui De Gaulle. Totuși, trebuie spus că există și alternativa, anume soluția restructurării sistemului partidist și a reformei politice în general. E drept, pe lîngă faptul că nu pare a avea prea mulți adepti sinceri, o asemenea soluție se dovedește cu atât mai dificilă cu cât explicația principala, dacă nu singura, pentru defecțiunile sistemului, fie el politic, economic ori social, este cantonată în zona mentalităților. Dincolo de faptul că un asemenea mod de a gîndi este de sorginte marxist-comunistă – teoria materialismului marxist este cea care susține defazarea dintre infrastructura și suprastructura socială, de unde și necesitatea de a acționa asupra conștiinței pentru a o aduce la nivelul economicului – invocarea mentalităților nici nu aduce rezolvarea așteptată. Nu educația comună, pe care o cer noi

marxiști, este soluția reformei politice, ci construcția instituțional-juridică. Niște germanii, imediat după al doilea război mondial, și nici italienii, în 1993, nu au acuzat mentalitățile atunci cînd au decis schimbarea sistemului electoral. Ei au privit pragmatic lucrurile, procedînd la reforma instituțională.

Către un nou sistem partidist

La începutul anului 1997, CDR a urcat vertiginos în topul preferințelor politice atingînd cota record de 51% din intențiile de vot ale cetățenilor. Pentru prima oară după 1990 o formă politică depășea pragul majorității simple. La momentul respectiv o serie de sociologic au sugerat liderilor Convenției organizarea alegerilor anticipate care ar fi permis acesteia să guverneze singură. Obiectivul vizat de sociologi era înlăturarea disfuncțiilor care deja se făceau simțite în interiorul coaliției CDR-USD-UDMR. Totodată, alegerile anticipate au confirmat tendința arătată de sondaje, anume transformarea sistemului partidist într-unul multi-partidist cu sistem dominant (fără însă a fi înlăturat "defectul" dat de natura CDR). Căzînd în propria capcană – politicienii și-au manifestat permanent neîncrederea în sondajele de opinie – liderii Convenției au refuzat să dea curs acestei sugestii, temîndu-se că ar putea pierde poziția pe care o deținea deja CDR. Că temerea lor era neîndreptățită, au dovedit-o sondajele ulterioare: la mijlocul anului 1997 CDR ar fi fost votată de 47% dintre cetățenii și chiar la sfîrșitul anului, cînd criza relațiilor PD-PNTCD devine evidentă, Convenția se bucura încă de sprijinul a 42% dintre votanți. Dar șansa

reconfigurării sistemului partidist fusese ratată.

Ulterior, ca urmare a cronicizării tensiunilor din coaliție și a eșecului politicilor guvernamentale, popularitatea coaliției majoritare, a CDR în mod special, s-a înscris pe o curbă constantă descendente amenințând să rupă echilibrul politic instituit de alegerile din 1996. Acest lucru s-a produs în 1999.

Barometrul de opinie publică MMT din mai 1999, confirmat de cel din luna octombrie a aceluiași an și de celelalte sondaje de opinie, arătată lăptind tendința inversării pozițiilor deținute de primele două formațiuni politice. În mai CDR era cotată cu doar 22% din intențiile de vot (scorul electoral al PDSR în alegeri din noiembrie 1996), în timp ce PDSR atrăgea 39% dintre votanți. În septembrie, conform unui sondaj MMT realizat la cererea PDSR, CDR și-a menținut cota de 22% iar PDSR a înregistrat o ușoară depreciere de 2 procente. Un sondaj CURS, efectuat tot în luna septembrie, menținea ierarhia, acordând PDSR 40% din intenții de vot, iar CDR 22%. În fine, barometrul CURS din luna noiembrie a marcat depășirea de către PDSR a pragului de 40%. Conform acestui sondaj, PDSR ar atrage 46% din voturile cetățenilor, în timp ce CDR ar fi votată doar într-un procent de 17%. În același timp, noua apărutul partid Alianța pentru România a urcat pe locul al treilea în preferințele oamenilor detronând astfel PD. În mai ApR avea 11 procente (față de PD – 7%), iar în noiembrie 13 procente (față de PD – 6%). Situația este similară și în cazul prezidențialibilor cu mențiunea că, la sfîrșitul anului, Emil Constantinescu a căzut pe locul al treilea, după Ion Iliescu și Teodor Meleşcanu. Barometrul CURS din noiembrie 1999 i-a acordat

numai 17 procente, în timp ce pentru Ion Iliescu ar vota 34% iar pentru Teodor Meleşcanu 18% din cei intervievați.

La începutul anului 2000 tendințele amintite s-au menținut sau chiar s-au întărit. Astfel, raportându-ne la seria sondajelor IMAS, realizate pentru Antena 1, PDSR se plasează în continuare peste limita a 40% din intențiile de vot, atingând în martie cota record de 47%. De remarcat că, de la începutul anului PDSR a urmat o traiectorie constantă ascendentă. Totodată, celealte locuri ale ierarhiei au rămas neschimbate. CDR, pe o traiectorie ușor descendente, și ApR, relativ constantă, își dispută pozițiile a două și a treia, la distanță mare plasându-se celealte partide cotate sub 10% din intențiile de vot. De remarcat că ierarhia partidelor este confirmată și de cea a candidaților pentru prezidențiale, cu singura deosebire că T. Meleşcanu deține poziția a două, în dauna actualului președinte. O excepție de la tendința generală este consemnată de sondajul IMAS din luna mai, explicabilă probabil prin influența electorală a afacerii Costea: PDSR a pierdut circa trei procente (de la 47% la 43,2%).¹¹ El a rămas însă în cadrul aceluiași palier electoral în care s-a plasat începând cu primăvara anului trecut. Totodată, pierderea PDSR nu s-a regăsit în sporuri electorale la principalii săi contracandidați, CDR continuând traiectoria descendente (de la 19% la 16,6%), iar ApR rămânind practic constantă (16%). Deși barometrul politic pe luna mai, realizat de MMT, răstoarnă ierarhia pentru locurile doi și trei, astăzi în cazul intențiilor de vot pentru parlament, cît și pentru președinție, el întărește tendința dominantă pentru PDSR.

Așadar, datele oferite de anechetele sociologice prefigurează ca rezultat al alegerilor din toamna acestui an o nouă

“dublă răsturnare”. Dar mai important, cel puțin din punctul de vedere al sistemului partidist, sondajele de opinie anunță modificări de substanță la nivelul configurației acestuia în sensul trecerii la un multipartidism cu partid dominant. Să vedem care ar fi caracteristicile acestuia.

În primul rînd, prin depășirea pragului de 40% de către un partid, este satisfăcută principala condiție sistemică a multipartidismul cu partid dominant. Astfel, partidul dominant electoral devine și partid dominant de guvernare. Mai mult chiar, prin cele 47% din intențiile de vot deținute de PDSR, care, datorită redistribuirii procentelor aferente partidelor ce nu ating pragul electoral, îi acordă peste 50% din mandatele parlamentare, noua configurație partidistă se apropiе de varianta sistemului cu două partide și jumătate. Lipsește însă celălalt partid mare.

În al doilea rînd, prin natura sa, acest tip de organizare partidistă este un sistem relativ dezechilibrat datorită dominației relative a primului partid, prețul plătit pentru asigurarea stabilității guvernamentale. Totuși, în cazul nostru, tendința PDSR de a atinge majoritatea simplă este o abatere de la regula sistemică, amintind de dezechilibrul major ce a caracterizat sistemul de partide după alegerile din 1990. Desigur, rămîne ca viitoarele alegeri să confirme sau să infirme această tendință. Totodată, după o relativă balansare spre dreapta sau centru-dreapta, ascensiunea ApR, posibil al doilea partid al ierarhiei, generează o situație inedită prin predominanța orientării de stînga sau centru-stînga. Sub aspectul guvernării, acest dezechilibru poate constitui însă un fapt pozitiv prin constituirea unei majorități mai coerente ideologic și mai stabile funcțional. În acest sens, este interesant de remarcat și

faptul că, aşa cum arată sondajul MMT, din cei 21% indeciși sau nonvotanți procentul cel mai mare, respectiv 18%, își exprimă simpatia pentru ApR (10%) și PDSR (8), după cum, răspunzînd la o altă întrebare, aceștia resping CDR în proporția cea mai mare.

Noua organizare partidistă confirmă simplificarea spectrului politic operată de alegerile din 1996, tot șase partide fiind creditate cu procente superioare pragului electoral – PDSR, CDR, ApR, PRM, USD și UDMR. E drept, comparativ cu 1996, PUNR și-a pierdut calitatea de partid parlamentar, în schimb, este consemnată apariția ApR. Totuși, ca și în cazurile precedente, numărul real al partidelor parlamentare este mai ridicat având în vedere compoziția USD și a CDR. Aici este posibilă chiar o schimbare radicală, dacă luăm în considerare tendința PNL de a candida ca partid independent.

Rezumînd, se poate afirma că probabilitatea formulă de ordinare a partidelor se va înscrie în categoria sistemelor multipartidiste cu partid dominant, dar va fi tot una “cu defect”. Iar principalul său defect îl constituie, aşa cum confirmă sondajul MMT din luna mai a acestui an, discrepanța substanțială dintre partidul dominant, respectiv PDSR, și restul partidelor, în condițiile în care cel mai important dintre acestea (alianța CDR) nu ar depăși 15 procente.

În fine, este de semnalat că bascularea opțiunilor electoratului de la PDSR la CDR și înapoi la PDSR reprezintă o premisă a inconsistenței viitoarei formule sistemicice a partidismului, cu atât mai mult cu cât sursa ei este votul negativ. Cu alte cuvinte, este încă dificil a da un verdict cu privire la configurația sistemului pe termen mediu sau lung. Ceea ce

însă putem evidenția este tendința schimbării sale în sensul amintit.

În loc de concluzii

Stabilizat în 1992, sistemul partidist s-a structurat în forma multi partidismului integral, cu toate avantajele și mai ales dezavantajele ce au decurs de aici. În esență, conduita partidelor politice, adevăratale detinătoare ale puterii, s-a răsfrînt direct asupra eficienței regimului politic devenit o democrație dezorganizată. Extrapolind tendința evidențiată de sondaje, ce contabilizează nemulțumirile cetățenilor față de calitatea actului politic, alegerile parlamentare din acest an pot confirma anunțata schimbare la nivelul sistemului de partide. Așadar, anul 2000 ar putea constitui un punct nodal pentru formula sistemică a partidismului postcomunist.

Dincolo de orice considerente de natură strict electorală, trebuie spus că,

în termenii avantajelor comparate, sistemul cu partid dominant este mai eficient politic. El are ca efect principal diminuarea considerabilă a instabilității guvernamentale – boala cronică a regimului politic postcomunist – și în general exercită o influență stabilizatoare asupra ansamblului politic. Cu alte cuvinte, se poate aprecia că este vorba de o schimbare utilă și necesară, cu corecțiile impuse de abaterile amintite de la regulile standard ale sistemului. E drept, eficiența unei asemenea schimbări depinde de competența guvernamentală a partidului dominant, de calitatea politiciei acestuia. După cum, pentru maximizarea efectelor pozitive, ea trebuie însotită de un proces la amplu de reformă politică, care include modificarea sistemului electoral și a regimului parlamentar, proces dependent în primul rând de voința politicienilor. Deocamdată, nu putem decât să constatăm că inițiativa aparține cetățenilor și nu clasei politice.

NOTE

1. Vezi Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului*, 1997, Editura Polirom, Iași, George Voicu, *Pluripartidismul. O teorie a democrației*, 1998, Editura All, București.
2. Art. 3: "În vederea înregistrării, fiecare partid și organizație obștească trebuie să-și prezinte statutele de organizare și funcționare, programul politic, să-și declare sediul și mijloacele financiare de care dispune și să facă dovadă că are cel puțin 251 membri" – Decret-lege nr. 8/31.12.1989.
3. Abia în 1996, după o întârziere considerabilă, a fost adoptată o adevărată lege a partidelor politice – Legea nr. 27/26 aprilie 1996. Totuși, această lege, cu toate meritele ei incontestabile, nu a putut modifica esențial configurația partidismului. Practic, principalul ei merit poate fi considerat acela de a fi realizat un recensămînt al partidelor politice, constăndu-se că există un număr de partide care funcționează legal – circa 50 – și un alt număr de partide, neprecizat, care continuă să existe pur și simplu (sau *alegal*).
4. În plan general, teoria "mortii ideologiei" a fost reactualizată în pragul anilor '90, în mod deosebit de către politologul american Francis Fukuyama în celebra sau lucrare *Sfîrșitul istoriei și ultimul om*, traducere în limba română, 1994, Editura Paideia, București, dezvoltare a unui articol redactat încă în 1989.
5. Denumirea inițială a PUNR.
6. Denumirea actuală, PNCD, a fost adoptată la congresul partidului din septembrie 1991.
7. Pentru analiza documentelor politice ale acestor partide, vezi lucrarea mea *Sistemul politic românesc, un sistem entropic?*, pp. 29-55, 118-137.
8. George Voicu, *Pluripartidismul. O teorie a de-*

- mocrașei*, 1998, Editura All, București, p. 226.
9. Legile formulate de politologul francez sună în felul următor: " 1) reprezentarea proporțională tinde spre un sistem de partide multiple, rigide, independente și stabile; 2) scrutinul majoritar cu două tururi tinde spre un sistem de partide multiple, suple, dependente, și relativ stabile; 3) scrutinul majoritar cu tur unic tinde spre un sistem dualist, cu alternanța la putere a marilor partide independente" – Maurice Duverger, *Les partis politiques*, Librairie Armand Colin, Paris, 1973, p. 235.
 10. Vezi studiul cu același nume, prezentat de Vladimir Pasti în cadrul seminariilor *Politica și economie*, organizate de Fundația "Un viitor pentru România", București, 1998.
 11. Dincolo de speculațiile și scenariile țesute în jurul ei, afacerea Costea a adus în atenția opiniei publice o problemă pe căt de importantă, pe astă de puțin dezbatută. Este vorba de finanțarea partidelor politice, un fel de tabu al politiciei românești respectat pînă și de Curtea de Conturi, instituție care ar fi trebuit, conform legii partidelor politice, să controleze acest domeniu. În fapt, ar fi fost anormal pentru un regim partitocratic ca această instanță să fi controlat activitatea financiară a partidelor politice.

economic, ci și moralmente justificabile.

Să ne întoarcem acum la libertarianul provocat de criticul binevoitor. Este rezonabil să ne aşteptăm ca o teorie normativă a tranziției către o ordine a proprietății private să fie implicată direct de o teorie libertariană a proprietății private (sau cel puțin să poată fi identificată, *in nuce*, într-o astfel de teorie). Prin urmare, răspunsul la obiecția (1) ar trebui căutat prin examinarea atență a teoriilor proprietății private. Pe de altă parte, dacă analogia dintre problema libertarianului și cea a societăților europene post-comuniste este corectă, soluția primeia dintre ele ar putea să ne indice și soluția celei de a doua.

În acest eseu, justificabilitatea morală și instrumentală (economică) a unei ordini a proprietății private este asumată. Cred că există bune temeiuri pentru a susține această justificabilitate, dar nu voi discuta aici aceste temeiuri. De asemenea, voi ignora întru totul obiecția (2). Tema largă pe care o voi aborda este dacă teoriile filosofice (etice) ale proprietății private implică în mod univoc un set de politici de de-socializare. Îmi iau însă precauția de a preciza, încă de la început, că nu voi analiza toate tipurile de teorii ale proprietății individuale, ci doar ceea ce voi numi aici "teoria Mises-Hoppe". A legerea, deși susținută și de o preferință personală, nu este una arbitrară, și voi explica la timpul potrivit de ce. Tonalitatea discuției va fi însă mai degrabă critică. Voi argumenta, în primul rînd, că această teorie, dincolo de meritele ei indubitate, este departe de a-și atinge scopul de a construi o etică constrângătoare a proprietății private, pentru că nu poate explica în ce condiții proprietatea individualui X asupra resursei *a* este una legitimă. Mai mult, voi arăta că este compatibilă cu orice normă privitoare la proprietate care presupune că cineva trebuie să dețină

controlul asupra resurselor. În fine, voi argumenta că, dacă încearcă să ofere un set de norme privitoare la de-socializare, un adept al teoriei Mises-Hoppe va fi nevoie să apeleze la asumții suplimentare, din afara teoriei (ceea ce, în fapt, este o consecință directă a afirmației anterioare) și că exact acest lucru îl face profesorul Hoppe în discuția sa asupra de-socializării.

Înainte de a-mi detalia obiecțiile la adresa teoriei Mises-Hoppe, ar fi însă utilă o scurtă investigare a genezei filosofice a problemei generale, precum și o foarte succintă prezentare a altor două tipuri foarte importante de teorii ale proprietății private (speranța mea fiind că din acest scurt excurs să reiasă de ce nu cred că opțiunea mea de a analiza aici *această* teorie și, nu o alta, este una arbitrară).

2. *Producție, distribuție și proprietate*

Până pe la mijlocul secolului al XIX-lea, filosofii și economistii nu-și puneau problema unei distincții nete între producerea și distribuția avuției. Chiar dacă toți liberalii clasici acceptau legitimitatea unui oarecare grad de impozitare a avuției, teoria dominată, de la John Locke pînă la David Ricardo, era aceea că producția și distribuția sunt inseparabile, ca două faze ale unui proces unic, producătorul fiind proprietarul "natural" al lucrurilor pe care le produce. Această perspectivă s-a modificat radical o dată cu apariția, în 1851, a monumentalului tratat al lui John Stuart Mill, "Principiile economiei politice".

Legile producerii avuției, după Mill, "împărtășesc caracterul legilor naturale. Nu există în ceea ce le privește nimic arbitrar. Orice ar produce oamenii,

ei trebuie să producă în acele moduri și în acele condiții impuse de constituția lucrurilor exterioare, precum și de proprietățile inerente propriei lor structuri fizice și mentale. (...) Oricât de mult am reușisă să largim aria dintre granițele impuse de constituția (naturală) a lucrurilor, știm că aceste granițe trebuie să existe. Nu putem modifica proprietățile ultime ale materiei sau ale minții umane, ci doar să ne folosim cu mai mult sau mai puțin succes de aceste proprietăți, pentru a provoca obținerea celor rezultate pe care le dorim".³

Distribuția avuției, pe de altă parte, „ține doar de ordinea stabilită de oameni. O dată ce lucrurile există, oamenii pot, în mod individual sau colectiv, să facă ceea ce doresc cu ele. Pot să le pună la dispoziția oricui și în orice termeni. Mai mult, în starea socială (în orice stare, cu excepția celei a totaliei singurătăți), orice atribuire a lor poate avea loc doar cu consimțământul societății ori, mai curând, al acelora care dispun de forță ei activă. Nici măcar ceea ce a produs cineva prin propriile strădanii, neajutat de nimeni, nu poate păstra fără a avea permisiunea societății”⁴.

Modificarea perspectivei este una substanțială și decisivă. Dacă legile distribuției sunt independente de cele ale producției și nu împărtășesc caracterul legilor „naturale”, ci sunt rezultatul unor decizii umane, atunci și atitudinea teoretică față de acestea trebuie să fie una diferită de atitudinea față de legile naturii. Sarcina cercetătorului care acceptă distincția trasată de Mill nu mai este de a identifica (descoperi) legile distribuției, ci aceea mai ingrată (și poate adesea mai plăcută din punct de vedere ideologic) de a le evalua și de a le justifica adekvarea. Dar consecințele noii viziuni nu afectează doar economia (deși, desigur, această disci-

plină are în continuare un cuvînt greu de spus deoarece, prin apelul la instrumentele specifice ei, putem evalua consecințele de ordin economic ale fiecăruia tip de distribuție în parte), ci și filosofia socială. Oricât de greu ar atîrna în balanță, în favoarea unor tipuri particulare de distribuții, faptul că ele tind să maximizeze nivelul total al avuției din societate, ori bunăstarea individuală a fiecărui membru al societății, decizia pentru sau împotriva lor va fi luată ținând seama și de criterii de natură etică (în ce măsură respectivele distribuții sunt drepte, ori în ce măsură promovează libertatea, egalitatea sau coeziunea socială).

Nu întîmplător, în textul lui Mill formularea acestei distincții este urmată de o discuție detaliată a celor două mari tipuri de „principii ale proprietății”: principiul proprietății individuale și cel al proprietății „socialiste”. Acceptarea distincției dintre producție și distribuție, în termenii propuși de autorul britanic, este echivalentă cu atribuirea unei importanțe decisive concepțiilor privitoare la proprietate. Practic, orice decizie în favoarea unui set de reguli ale distribuției sau al altuia se sprijină pe o teorie subiacentă a proprietății. „Producătorul este proprietarul legitim a ceea ce produce” sau „Societatea în întregul ei este proprietara legitimă a ceea ce se produce” sau „Bărbații albi cu ochi negri sunt proprietarii legitimi ai ceea ce se produce” sunt trei reguli ale distribuției care reprezintă, în același timp, norme privind proprietatea. În funcție de norma pe care o găsim a fi cea mai dreaptă sau cea mai conformă unor standarde morale, vom accepta că „producătorii”, „societatea” sau „bărbații albi cu ochi negri” sunt beneficiarii legitimi ai procesului „natural” al producției.

Dar poate cea mai importantă modificare provocată de acceptarea distincției formulate de Mill a avut loc la

nivelul viziunii generale împărtășite de cea mai mare parte a teoreticienilor, și la cel al mentalității "omului de pe stradă"⁵. Resursele produse într-o societate (și se poate argumenta că, într-un sens tehnic, toate resursele dintr-o societate, dacă au fost percepute ca resurse, au fost "produse"⁶) au ajuns să fie private ca un "dat" care poate fi distribuit după voie sau, pentru a folosi o bine-cunoscută metaforă, ca o uriașă plăcintă socială pe care cineva (cine?!) o împarte conform unor reguli sau din care fiecare este liber să se înfrunte după puteri. Exact această viziune generală este ținta predilectă și comună tuturor teoriilor libertariene. "Teoreticienii libertarieni resping ideea, comună la toți colectiviștii, fie ei socialiști, liberali în stil american sau conservatori, conform căreia lucrurile produse într-un sistem social reprezintă un "dat" care poate fi distribuit după principii diferite de cele care îl explică producția: de obicei, aceste principii sunt principii morale externe care pot fi utilizate pentru a controla și a reglementa distribuția produsului rezultat dintr-o practică. Libertarienii, fie că sunt în primul rând consecinționiști economici, teoreticieni ai drepturilor naturale sau că reprezintă o combinație anume din amândouă, resping această dihotomie artificială. Într-un sens economic, distribuția veniturilor în funcție de factorii de producție este pur și simplu menită să asigure participarea acestora la procesul productiv, iar într-un sens moral principiile morale externe care sunt utilizate pentru a valida redistribuirea veniturilor de la cei care le creează nu fac, pur și simplu, decât să valideze confiscarea imorală a proprietății dobândite în mod legitim."⁷

Teoriile libertariene ale proprietății sunt menite să susțină aceste ultime două idei expuse de Norman Barry. Dar

situată dificilă în care se găsesc teoreticienii proprietății private este aceea de a încerca respingerea "dihotomiei artificiale" în cadrele teoretice fixate tocmai de această dihotomie și într-un mediu intelectual iremediabil modelat de acceptarea ei. Teoriile libertariene ale proprietății încearcă de obicei să demonstreze că principiile morale "interne" procesului de producție sunt superioare celor "externe", ori că sunt moralmente întemeiate, spre deosebire de acestea din urmă; dar arareori găsesc îndrăzneala (sau, pur și simplu, ocazia) necesară pentru a susține că sunt singurele principii morale privitoare la proprietate care pot fi propuse rațional.

3. Teorii deontologiste și teorii instrumentale ale proprietății

In acest capitol, voi întreprinde o scurtă prezentare critică a celor mai des întâlnite tipuri de teorii ale proprietății: teoriile deontologiste și cele instrumentale. Scopul meu aici nu este de a realiza o analiză minuțioasă, ci mai curînd acela de a evidenția liniile de forță ale acestor teorii, precum și principalelor slăbiciuni. De asemenea, pornind de la această cartografiere schematică, sper să pot arăta mai tîrziu de ce teoria Mises-Hoppe se bucură de un statut cu totul special printre teoriile proprietății, și care este acest statut.

Teoriile deontologiste (într-un sens mai larg, putem include în această categorie și teoriile de tipul "legii naturale") ale proprietății private își iau ca punct de plecare o etică obiectivistă și cognitivistă. Teza lor de bază este că există drepturi morale de proprietate, individuale și absolute, și că aceste drepturi pot

fi identificate prin apel la un standard moral obiectiv. În ultimă instanță, drepturile de proprietate sunt justificate pornind fie de la "legea naturală" sau de la "natura umană" (aceasta este, de exemplu, metoda aleasă de Murray Rothbard⁸, în pură tradiție lockeană), fie de la un alt principiu moral obiectiv (în cazul lui Nozick, este vorba despre principiul kantian conform căruia oamenii trebuie tratați întotdeauna ca scopuri, și niciodată ca mijloace⁹).

Omul, susține Rothbard, are o natură proprie, deoarece el există, și toate lucrurile care există au o natură a lor. Natura umană, ca și natura oricărui alt lucru, este deschisă examinării raționale. Rațunea¹⁰ poate descoperi ce este și ce nu este compatibil cu natura umană, precum și modul în care ar trebui să fie tratați oamenii, în virtutea naturii lor. Prin această procedură, Rothbard crede că a descoperit o modalitate prin care să poată fi construită o punte peste prăpastia dintre "este" și "trebuie". Ceea ce spune el de fapt este că dacă natura omului este X, iar acțiunea sau regula Y este cea mai potrivită naturii umane (atât X, cât și Y, pușind fi determinate în mod obiectiv, prin intermediul rațiunii), atunci oamenii ar trebui să facă Y. În mod evident, punctul slab al raționamentului îl constituie absența unui răspuns suficient de tare la întrebarea "de ce ar trebui să fac Y?"¹¹. Tot ceea ce ar putea replica Rothbard este "Deoarece ești om", dar este puțin probabil ca o astfel de replică să-l convingă în vreun fel pe un amoralist sau pe un sceptic. Pentru a identifica, însă, și celelalte slăbiciuni, să încercăm să reconstruim, pas cu pas, argumentul lui Rothbard:

- 1) Tot ceea ce există are o natură.
- 2) Omul există.
- 3) Prin urmare, omul are o natură.

- 4) Omul trebuie să acționeze conform naturii lui.
- 5) Drepturile absolute de proprietate sunt conforme naturii umane.
- 6) Limitarea drepturilor de proprietate este împotriva naturii umane.
- 7) Ordinea libertariană este singura care respectă întru totul drepturile de proprietate.
- 8) Prin urmare, din 4), 5), 6) și 7), omul trebuie să trăiască într-o ordine libertariană.

Este ușor de observat că, în afara intemeierii insuficiente a afirmației 4), și asumând că natura metafizică a propozițiilor 1) și 2) ar fi neproblematică, 5) și 6) sunt încă chestionabile în cel mai înalt grad. Chiar dacă am descoperit care sunt datele naturii umane, să stabili ce este și ce nu este conform acestei naturi se reduce la o problemă empirică. Uneori, respectarea drepturilor de proprietate poate constitui o amenințare la adresa vieții celui care le respectă (de exemplu, dacă A este pe patul morții, iar B deține singura doză de medicamente care l-ar putea salva pe A, dar nu vrea să cedeze această doză cu nici un chip, atunci respectarea drepturilor absolute de proprietate a lui B ar duce la moartea lui A), ceea ce pare inimaginabil să fie conform naturii umane. Nu ne putem închi pui o natură umană care să nu cuprindă și efortul indivizilor de a-și conserva propriile vieți¹².

Un al doilea tip comun de teorii ale proprietății private este reprezentat de teoriile instrumentale (economice, utilitariste). Aceste teorii nu mai privesc drepturile de proprietate ca pe niște drepturi morale obiective. Singura justificare ce poate fi dată proprietății private este că ea constituie cel mai eficient mod de alocare a resurselor. Paradigmatic, în primul rînd prin extremismul concluziilor

la care ajung (datorate unei remarcabile, de altfel, consecvențe metodologice) sunt pozițiile economiștilor membri ai școlii de la Chicago (printre ei, Ronald Coase, Harold Demsetz, Richard Posner sau David Friedman).

Walter Block descrie cu o acuratețe aproape picturală răsturnarea de perspectivă datorată teoreticienilor instrumentaliști. În viziunea tradițională, deontologică, "maximizarea avuției era un produs secundar al drepturilor individuale de proprietate, mai curind decât temeiul lor. Cu alte cuvinte, considerațiile de ordin economic reprezentau coadă, iar drepturile de proprietate cîinele. Locke, de exemplu, nu s-a întrebat dacă primul utilizator (*the homesteader*) este cel mai eficient utilizator al unui teritoriu virgin. Pentru acest filosof, era suficient ca o persoană să fie prima care să-și "amestece munca cu pămîntul"; aceasta, și nimic altceva, era destul pentru a face din acea persoană un proprietar legitim".¹³ Drepturile de proprietate, în viziunea tradițională, sunt exogene științei economice.

După apariția celebrului articol al lui Ronald Coase¹⁴, "însăși determinarea proprietății private a devenit dependentă de considerații legate de cost"¹⁵, iar drepturile de proprietate au ajuns să fie endogene științei economice (să reprezinte "coada cîinelui"). Metodologia pozitivistă adoptată în economie de Coase sau Demsetz nu îi împiedică însă pe aceștia să ofere recomandări normative care țin mai curind de filosofia socială. Astfel, proprietarul "legitim" (dacă acest termen mai are vreun sens la autorii menționați) al unei resurse este "cel mai eficient utilizator" al acelei resurse. Pentru a face mai clare implicațiile acestei poziții, să luăm în considerare cazul unui judecător care trebuie să decidă într-un conflict privitor la atribuirea drept-

tului de proprietate asupra unui bun. Dacă acest judecător ar trăi într-o lume libertariană guvernată de principii deontologiste, el ar trebui să decidă pe baza drepturilor anterioare de proprietate asupra acelui bun, a eventualei existențe a unor contracte voluntare privitoare la el sau prin identificarea persoanei care a realizat aproprietarea originară (*Homesteading*) a bunului în cauză. Într-o lume coasiană, însă, judecătorul ar trebui să decidă astfel încît să maximizeze valoarea activității economice. Mai mult, dacă costul tranzacțiilor este zero¹⁶, nici măcar nu contează, în privința alocării generale a resurselor¹⁷, în favoarea cui ar decide judecătorul. Dacă bunul respectiv nu este atribuit persoanei care și-l dorește cel mai mult, atunci ea poate pur și simplu să-l cumpere de la cealaltă (să o "mituiască") pe cealaltă.

Trecînd cu vederea faptul că latura normativă a teoriei Coase-Demsetz este cu totul constraintuitivă și constituie o ofensă la adresa bunului simț, cred că i se pot aduce cel puțin două obiecții mai precise, care i-ar putea pune pe susținătorii acesteia într-o poziție delicată¹⁸:

(i) "Sfatul coasian dat judecătorului este arbitrar și contraproductiv. Datorită subiectivității costurilor și evaluărilor și a imposibilității unei comparații interpersonale a utilităților, este de neconceput ca cineva, fie și un magistrat, să poată cunoaște cine este cel mai eficient utilizator, sau măcar cine ar minimiza cel mai mult costurile."

(ii) Ideea unor norme juridice care să promoveze nu dreptatea, ci maximizarea avuției, este moralmente îndoiefulnică. De fapt, dacă am duce raționamentul la limită, însăși ideea de normă morală și-ar pierde orice semnificație, iar distincția dintre "hot" și "omul cinstit" ar fi fondată pe cele mai mișcătoare nisi pur pe

care le putem imagina. Dacă tu îmi furi racheta de tenis, și poți demonstra că ai utilizat-o mai eficient decât mine (eu, din lipsă de timp, joc foarte rar), totul ar fi, pentru judecătorul coasian, cît se poate de O.K.. Dacă eu îți-o iau înapoi prin forță, și dovedesc că mi-am făcut timp pentru a o utiliza mai eficient decât tine, e din nou O.K.. Și tot așa, *ad infinitum*, spre bucuria judecătorului care nu s-ar mai plăcisi. Cu siguranță, ordinea propusă de Coase, Demsetz și ceilalți este una în care nu ne-am dori să trăim.

Raționamentul *a fost* dus la limită, de către David Friedman. Propunerea sa este ca legile și drepturile să fie "produse" de companii private, pe o piață liberă a legilor, unde clienții să poată cumpăra, fiecare, un anumit cod de legi conform căruia să trăiască. În chiar formularea sa, "sistemele de legi ar fi produse pe piață liberă, după criteriul profitului, la fel cum sunt produse azi cărțile și sutienile. Ar putea exista competiție între diferitele mărci de legi, la fel cum există competiție între diferitele mărci de mașini"¹⁹. Este puțin probabil să existe o cerere semnificativă pentru sisteme de legi care să admită crima, jaful sau furtul. Cu toate acestea, în mod paradoxal, "o societate libertariană nu ar apărea în mod necesar de pe o piață concurențială a legilor, deoarece ar putea exista o cerere mare, să spunem, pentru aplicarea unor legi împotriva infracțiunilor 'fără victime'. Aceasta este un rezultat al consecinționismului lui Friedman și al refuzului său de a evalua legea prin referire la moralitate. Este o poziție foarte diferită de cea a lui Rothbard, care ar spune că legile nu ar fi valide dacă ar intra în conflict cu Codul Legal libertarian fundamental; și că ar fi imoral să impui costuri externe acelora care, ca în cazul drogaților sau al pornografilor,

nu au violat drepturile nimănui²⁰". Observația lui Norman Barry este chiar îngăduitoare; de ce să nu ne imaginăm că pe piață legilor n-ar putea exista o cerere enormă pentru socializarea proprietății sub controlul coercitiv al unui stat?²¹

În finalul acestei secțiuni, să rezumăm concluziile la care am ajuns. Ambele mari tipuri de teorii ale proprietății s-au dovedit a fi dezamăgitoare. Drepturile de proprietate, în varianta deontologică, se intemeiază pe asumții metafizice chestionabile, sau pe principii morale a căror postulare este insuficient justificată. Teoriile utilitariste, pe de altă parte, nu reușesc să atribuie proprietății private decât o valoare instrumentală, a cărei fundație este construită pe teren ne-sigur și se poate prăbuși oricând. Ele nu doar că sunt contraintuitive și videază de sens ideea de "justificare morală" a drepturilor individuale, ci, la limită, sunt auto-ruinătoare, în brațele lor primitoare găsindu-și loc oricând, și nici măcar pe ușa din dos, posibilitatea socializării proprietății.

Atunci cînd o teorie a proprietății private nu reușește să justifice nici măcar proprietatea privată, este greu de crezut că ea ar putea da naștere unei "teorii normative a tranziției" care să ofere un răspuns convingător primei obiecții a "criticului binevoitor". A sosit momentul ca libertarianul nostru imaginar să recurgă la unul dintre acesti pe care-i ține în mînecă: un al treilea tip de teorie a proprietății, nici deontologică, nici instrumentală. Replica sa ar putea fi: "de ce să vedem totul în alb și negru atunci cînd există, de exemplu, astătea nuanțe de roz?". Poate că el ar putea afla aici răspunsul pe care îl caută. Dar "nici alb, nici negru" înseamnă oare "roz"?

4. Mises

Această a treia clasă de teorii ale proprietății, care promite să ofere o ieșire din dilema nesatisfăcătoare “deontologism vs. instrumentalism” include acele teorii pe care le voi numi aici *aprioriste*.²² Specificul acestor abordări rezidă în încercarea de a argumenta că normele libertariene privitoare la proprietate sunt singurele care pot fi rațional justificate. În mod tipic, ele pornesc de la identificarea presupozitiei implicite (*a condițiilor de posibilitate*) ale acțiunii umane sau ale discursului. De la aceste axiome *a priori* se ajunge, în manieră deductivă, la stabilirea unor concluzii (teoreme) *apodictic adevărate* (aceste teoreme fiind aceleași cu normele libertariene ale proprietății private). Dacă omul este o ființă care acționează și se folosește de mijloace argumentative, atunci, susțin autorii acestor teorii (printre care, pentru a da doar câteva nume, se numără Hans-Hermann Hoppe, Stephan Kinsella sau Alan Gewirth), existența drepturilor individuale de proprietate este *necesară*; orice încercare de a o nega nu poate fi decât auto-contradictorie.

Unui cititor avizat îi va părea stranie menționarea numelui lui Ludwig von Mises într-un astfel de context. A devenit un loc comun al criticilor faptul că metaetica sa este una *subiectivistă* și *non-cognitivistă* (care presupune că “enunțurile morale nu exprimă informații despre lume, ci exprimă doar preferințele personale ale celui care le formulează”²³ și că, în ceea ce privește valorile, nu poate exista nici un fel de argument rațional). Mises este un critic acid al oricărei etici obiective, cum ar fi eticile bazate pe legea naturală sau pe dreptul natural și se declară adesea adeptul unei doctrine utilita-

riste, având în centrul său ideea de “utilitate socială”.

Voi aduce două serii de argumente prin care sper să atenuez această impresie de stranietate (primul pas), iar apoi să arăt în ce fel teoriile aprioriste ale proprietății sunt “misesiene”. Voi susține întâi că interpretarea “ortodoxă” dată eticii misesiene este super-simplificatoare și că ea scapă din vedere nuanțe extrem de importante ale acestei etici; nuanțe care, o dată recunoscute, pot modifica în mod substanțial imaginea lui von Mises de etician subiectivist și non-cognitivist radical. Mai important însă este cea de-al doilea lanț argumentativ, a cărui formulare detaliată va începe în această secțiune și va continua în următoarea. Teza mea principală este că, indiferent dacă interpretarea “ortodoxă” dată eticii sale este sau nu corectă, apriorismul metodologic al lui von Mises (epistemologie subiacentă științei acțiunii umane, sau *praxeologiei*) este cel care face posibilă formularea unor teorii etice aprioriste ale proprietății private. Ceea ce face, de fapt, un autor ca Hoppe (în mod mult mai evident decât Gewirth sau Kinsella, de exemplu), este să aplique metoda praxeologiei (sau una foarte asemănătoare ei) la domeniul eticii normative (ceea ce poate fi justificat prin faptul că formularea, argumentarea și selectarea normelor, precum și comportamentul moral al oamenilor, în întregul său, nu sunt decât forme ale acțiunii, care au propriile lor legi *a priori*.)

În mare măsură, obiecțiile mele la adresa interpretării ortodoxe a eticii lui von Mises sunt o reluare, într-o formă prescurtată și simplificată, a celor formulate de Larry Eshelman²⁴. Putem identifica două probleme cărora trebuie să le răspundă o critică a interpretării ortodoxe: vehemența cu care Mises se proclamă a

fi un gînditor utilitarist, pe de o parte, și “insistență nefericită a lui Mises asupra faptului că toate valorile sunt arbitrar”²⁵, pe de alta.

În ceea ce privește prima problemă, Eshelman observă că a lă spusele lui Mises *a la lettre* înseamnă a cădea pradă aceleiași confuzii terminologice pe care a făcut-o și autorul “Acțiunii umane”. Pentru Mises, alternativa față de utilitarism o reprezintă apelul la instanțe neclare, de tipul “intuiției”, al unei “voci interioare” sau al “simțului moral”. Astfel, orice etică ne-utilitaristă este trecută în tabără intuiționismului (ceea ce înseamnă că Mises nu ar avea nici un fel de obiecție de principiu față de o etică ne-utilitaristă care nu ar apela la intuiție). Mai mult, argumentează Eshelman, utilitarismul lui Mises nu este unul centrat pe ideea maximizării utilității, ci este mai degrabă o formă de funcționalism, fondat pe credința că moralitatea îndeplinește o funcție socială determinabilă, care poate fi înțeleasă cu ajutorul rațiunii, și nu este impusă omenirii din afară, prin intermediul unor “puteri misterioase”. “Funcționalistul judecă acțiunile (sau politicile) în termenii adevării (sau eficienței) lor ca mijloace pentru atingerea unui scop dat.”²⁶ Cu alte cuvinte, toate imperativele sunt ipotetice sau condiționale, și nu categorice. Abordarea funcționalistă a normelor morale pornește de la identificarea funcției sau scopului moralității, pentru a evalua apoi diferențele reguli morale concurente în funcție de modul în care reușesc să îndeplinească această funcție.

După Mises, funcția moralității este aceea de a conserva ordinea (armonia) socială. Etică sa, aşa cum o interpretează Eshelman, este conseciționistă, dar nu utilitaristă în sensul în care vorbim, de exemplu, despre doctrinele lui Bentham

sau J.S. Mill. Diferența fundamentală este aceea că Mises nu presupune, aşa cum fac utilitaristii, că pot fi făcute comparații interpersonale ale utilității, și că aceasta poate fi măsurată (nu există utilități cardinale, ci doar ordinale). Pentru el, “măsura ultimă a dreptății este puterea ei de a conduce la conservarea cooperării sociale. Comportamentul adecvat pentru conservarea cooperării sociale este drept, iar cel care se opune acestui este nedrept.”²⁷ “Acet tip de abordare îi permite lui von Mises o apărare categorică a libertății umane și a proprietății private (apropiată mai degrabă concepțiilor deontologiste sau ale legii naturale), și nu una comparativă (cum, să ne aducem aminte, era cea oferită de teoreticienii instrumentaliști, pentru care specificarea drepturilor individuale de proprietate nu este decât *preferabilă* din perspectiva eficienței alocării resurselor.). Normele liberale se justifică prin faptul că sunt, din două motive, singurele care pot asigura păstrarea armoniei sociale. În primul rînd, orice alt tip de norme presupune agresiunea împotriva proprietății private, iar indivizi nu pot coexista armonios într-o societate care permite agresiunile. În al doilea rînd, orice etică “praxeo-logic operațională”²⁸ trebuie să țină seama de doi factori care, în bună măsură, definesc cadrele comportamentului uman: raritatea resurselor disponibile și diversitatea indivizilor. Ori, cum un control consensual comun asupra resurselor este imposibil (datorită diversității valorilor și preferințelor oamenilor), “singura alternativă pașnică o reprezintă controlul divizat, adică drepturile individuale de proprietate.”²⁹

Prin urmare, “programul liberal constituie un întreg indivizibil și indisolubil, și nu un mecanism asamblat arbitrar din diferite componente. Diversele sale părți se condiționează reciproc. Ideea că

libertatea politică ar putea fi conservată în lipsa libertății economice, și invers, este o iluzie.³⁰

Subiectivismul lui von Mises, concentrat în teza că toate valorile sunt arbitrale, trebuie și el privit nuanțat, la fel ca și apartenența sa la utilitarism. „Premisa fundamentală nu este aceea că scopurile ultime, spre deosebire de mijloace, sunt arbitrale și nu pot constitui obiectul unui argument rațional. Punctul de pornire al filosofiei sociale este mai curind acela că oamenii se găsesc în dezacord atât cu privire la scopuri, cât și la mijloace. Chiar dacă scopurile ultime ar fi cu totul arbitrale, acest lucru nu ar constitui o problemă în cazul în care s-ar întâmpla că toți să fie de acord asupra acestora.”³¹ Ceea ce respinge de fapt von Mises, atunci cînd atacă valorile absolute, este concepția potrivit căreia aceste valori sunt determinate de „Providență” sau de vreo „putere misterioasă” și sunt independente de interacțiunile dintre oameni. Enunțul său că „valorile umane sunt arbitrale” nu este logic echivalent cu „valorile sunt o problemă de gust”, ci mai degrabă cu „valorile umane nu sunt impuse omenirii din afară”.³²

Dacă înțelegem astfel teza arbitrariei valorilor, avem la dispoziție o cheie mai potrivită pentru înțelegerea unor pasaje extrem de problematice din opera lui von Mises. Voi da aici doar două dintre exemplele semnalate de Eshelman: (1) Proprietatea privată nu este „sacră”, ci reprezintă un simplu „instrument uman”.³³ (2) Dacă liberalii „ar considera că abolirea instituției proprietății private ar fi în interesul general, ei ar susține că ea trebuie abolită, indiferent ce prejudicii le-ar aduce o astfel de politică deținătorilor de proprietăți”.³⁴

Sensul acestor pasaje, dacă interpretarea lui Eshelman este corectă, nu mai este acela că drepturile de proprietate ar reprezenta convenții arbitrale. Mai curind, putem spune că în primul pasaj Mises nu face nimic altceva decît să reformuleze teza că acestea nu sunt determinate prin voință divină, și nici „naturale”, ci o inventie umană care are o istorie a ei, bine definită. În ceea ce privește al doilea pasaj, o simplă înlocuire a sintagmei „interes general” cu cea de „armonie socială” poate arunca o nouă lumină asupra sa. Este adevarat, drepturile de proprietate nu au o valoare autonomă. Dar atât timp cîntrenunțarea la armonia socială (cu care ele au o legătură intrinsecă) este irațională, justificarea lor este suficientă și categorică.

Însă, chiar dacă reconstrucția oferită de Larry Eshelman este cea corectă³⁵ (ea, oricum, pare destul de plauzibilă), nu funcționalismul etic al lui von Mises este acel segment din gîndirea sa care să intemeieze aserțiunea că autorul austriac a pregătit în mod decisiv terenul pentru eticile aprioriste ale proprietății private. Acest rol îi revine apriorismului metodologic, subiacent la Mises științei acțiunii umane.³⁶

A priori-ul „se referă la caracterul esențial și necesar al structurii logice a minții umane. Relațiile logice fundamentale nu pot constitui subiectul demonstrației sau infirmării. Orice încercare de a le dovedi trebuie să le presupună validitatea. Este imposibil ca cineva să le explice unei ființe care nu le posedă deja. Eforturile de a le defini în conformitate cu regulile definiției sunt sortite eșecului. Ele sunt propoziții prime, antecedente oricărei definiții reale sau nominale. Sunt categorii ultime și neanalizabile”³⁷ Mințea umană are acces la realitate doar prin

intermediul categoriilor sale. Dar, spre deosebire de Kant, Mises nu pretinde că un set anume de categorii este o presupozitie necesară a experienței. Categoriile pe care le are în vedere Mises sunt acelea pe care le utilizează de fapt azi oamenii. Derivarea lor nu se produce ca urmare a unui argument transcendental, de tipul celui pe care îl putem întâlni în *Critica rațiunii pure*.

“În locul unei derivări logice a categoriilor, Mises oferă o poveste evoluționistă de tipul ‘pur și simplu’. Ființele umane care nu s-ar folosi de asumpția regularității ar fi incapabile să supraviețuască. (...) Printr-un proces analog selecției biologice, un set de categorii comune ajunge în mod gradual să se înrădăcineze în mintea umană.”³⁸ Cea mai bună explicație a succesului instrumental al categoriilor noastre, observă Gordon, este aceea că ele descriu cu acuratețe lumea reală; dar acest lucru nu este o dovedă că o fac cu adevărat. “Mai mult, după cum știa foarte bine von Mises, întreaga schemă evoluționistă este speculativă.”³⁹

Oricum, pentru discuția de față are mai puțină importanță cum descrie Mises mecanismul de selecție al schemei categoriale. Ceea de contează este că existența categoriilor și “faptul că omul nu are puterea creativă de a-și imagina categorii incompatibile cu relațiile logice fundamentale și cu principiile cauzalității și teleologiei”⁴⁰ fac posibil apriorismul metodologic. Pur și simplu, nu putem concepe că A poate fi în același timp și non-A.

A fi om, însă, înseamnă a acționa. Nu ne putem imagina o ființă umană care să nu acționeze (chiar decizia de a renunța la acțiune, fiind o decizie, adică o alegere între diferite alternative, este o acțiune). Mai mult, “acțiunea și rațiunea

sunt congenere și omogene; ele pot fi chiar considerate două aspecte diferite ale aceluiași lucru.”⁴¹ *Homo sapiens* este și *homo agens*. Această propoziție a priori (axioma acțiunii) constituie punctul de pornire al *praxeologiei*.

În cele ce urmează, voi reconstrui pe scurt analiza pe care o întreprinde von Mises conceptului de acțiune și categoriilor sale a priori, și voi da un exemplu de argument a priori în economie.

Acțiunea reprezintă acea parte a comportamentului uman orientată către un scop. Pentru a elibera orice neînțelegeri, să spunem că Mises nu pretinde că întregul comportament uman este alcătuit din acțiuni; ci doar că acțiunea este, *prin definiție*, orientată către un scop⁴². Ca atare, putem identifica trei precondiții a priori ale acțiunii. În primul rând, “motivația care îl face pe un om să acționeze este întotdeauna o nemulțumire.”⁴³ Un om perfect mulțumit de starea de lucruri în care se găsește nu ar avea nici o motivație să o modifice, pentru că nu ar avea nici un fel de dorințe. Dar omul care acționează dorește să înlocuiască o stare mai puțin satisfăcătoare cu una mai satisfăcătoare. Mintea sa imaginează această stare preferabilă, iar acțiunea este menită să realizeze acea stare. Dar nemulțumirea și imaginea unei stări mai bune nu sunt suficiente pentru a-l împinge pe individ către acțiune. Este nevoie ca o trei precondiție să fie îndeplinită: omul trebuie să se aștepte ca acțiunea să fie capabilă a îndepărta sau a atenua nemulțumirea. Altfel, nu ar avea nici un sens să acționeze.

În afara acestor precondiții prime, există și categorii ale acțiunii. “Deducția” lor este transcendentală, deoarece toate sunt cuprinse în conceptul de acțiune și reprezintă condiții de posibilitate ale științei acțiunii umane. Orice acțiune poate fi analizată în termenii acestor cate-

gorii; iar oricare dintre categorii este prezentă în cazul fiecărei acțiuni.

Prima categorie a acțiunii este aceea de *cauzalitate*. Oricine acțiune care are loc într-o lume trebuie să presupună existența cauzalității în acea lume. Cineva care acționează pentru a produce un rezultat dorit, presupune existența cauzalității (presupune că acțiunea sa poate cauza respectivul rezultat); altminteri nu ar acționa. Acest principiu nu poate fi falsificat, deoarece orice încercare de falsificare este la rîndul ei o acțiune și, ca atare, ar trebui să îl presupună. Implicită în categoria cauzalității este și aceea a *timpului*. Cauzalitatea (distincția între cauze și efecte) presupune o succesiune temporală a evenimentelor.

Acțiunile presupun și existența *valorilor*. Oricare ar fi scopul unei acțiuni, faptul că el este urmărit de un actor înseamnă că acel actor îi atașează o valoare. Pentru atingerea scopului, individul care acționează trebuie să se folosească de *mijloace*. Iar cum nu toate acțiunile pot fi îndeplinite concomitent, fiecare acțiune echivalează cu operarea unei *alegeri* între scopuri și mijloace concurente. Alegera presupune *costuri*. Costul unei acțiuni este prețul plătit de fiecare actor pentru alegerea sa, și este egal cu valoarea atașată celui mai dorit scop care nu poate fi realizat, deoarece mijloacele necesare realizării lui sunt blocate în obținerea unui alt scop, căruia îi este atașată o valoare chiar mai mare. Aceasta înseamnă că, *ex ante*, fiecărei acțiuni îi este atașată o valoare mai mare decât costurile presupuse de performarea ei; prin urmare, fiecare acțiune vizează un *profit*. Profitul așteptat *ex ante* se poate transforma însă, *ex post*, într-o pierdere (atunci cind rezultatul acțiunii se dovedește a avea o valoare mai mică decât cea a alternațivelor la care s-a renunțat).

Nici una dintre aceste categorii nu este cunoscută din experiență. Mai degrabă, ele sunt "date": oricine este capabil să structureze experiența în termenii acestor categorii știe deja ce înseamnă "a acționa". Iar cum acțiunile sunt lucruri reale, cunoașterea a priori despre acțiuni reprezintă cunoaștere a priori despre realitate.⁴⁴

Praxeologia este, după Mises, o știință deductivă. Toate propozițiile sale sunt teoreme care pot fi obținute printr-un lanț deductiv, pornind de la axioma acțiunii și prin aplicarea categoriilor. Economia, ca ramură specială a praxeologiei care are ca obiect acțiunea economică, este la rîndul ei deductivă și are un caracter a priori. Ea este limitată la studiul acțiunii avînd în vedere un anumit set de condiții care sunt date în realitate. Prin urmare, axiomei acțiunii trebuie să i se adauge un set de postulate subsidiare (raritatea resurselor, utilitatea negativă a muncii, existența banilor ca mediu al schimbului etc.). Dar aceste postulate nu sunt a priori. După cum explică Mises, "utilitatea negativă a muncii nu are un caracter categoric și aprioric. Ne putem imagina, fără contradicție, o lume în care muncii nu i se atașează o utilitate negativă, și putem descrie stările de lucruri care ar predomina într-o astfel de lume."⁴⁵ Prin contrast, "este imposibil să imaginăm o alternativă la o presupușie a priori".⁴⁶ Dar postulatele subsidiare nu sunt alese arbitrar: lumea în care trăim este o lume a rarității, a utilitatii negative atașate muncii, este o lume în care utilizăm banii ca mediu al schimburilor etc. Dacă această lume s-ar modifica, ar fi suficientă înlocuirea postulatelor devenite inadecvate, iar nouă lanț de deducții, care ține seama de noile postulate, ne-ar oferi o cunoaștere la fel de certă despre acțiunea economică din noua lume. Astfel, știința

economică nu este un simplu lanț de raționamente a priori, fără legătură cu realitatea.⁴⁷

Este acum momentul de a oferi un exemplu de analiză economică deducțivă a unei politici. Unii adepti ai interventionismului statului în economie suțin, între altele, ideea fixării legale a unor salarii minime. Problema pe care vor ei să o rezolve prin această politică este aceea a veniturilor mici pe care le obțin pe piața muncii, la un moment dat, o parte a celor care își vînd munca antreprenorilor. Dacă salariile minime stipulate legal sunt mai mici decât cele de pe piață, atunci măsura este inutilă și redundantă. Ce se întimplă însă dacă ele sunt mai mari? În acest caz, *caeteris paribus*, ceea ce se întimplă de fapt este că antreprenorilor li se cere să plătească acelei categorii de angajați o sumă mai mare decât valoarea marginală a muncii acestora. Pentru a o putea face pentru unii, antreprenorul va fi nevoie să renunțe la serviciile altora.⁴⁸ Efectul stabilirii salariilor minime este, astfel, apariția sau sporirea șomajului, care va afecta exact acele categorii de angajați a căror protecție era urmărită prin politica inițială de intervenție pe piața muncii (care intervenție, să precizăm, echivalează cu o abandonare a normelor libertariene privitoare la proprietate). Intervenția este, prin urmare, auto-anulantă.

Acest exemplu ne permite să înțelegem natura concluziilor unei analize economice. În termenii lui Mises, "economia nu ne spune (...) că intervenția guvernamentală asupra prețurilor unei mărfuri⁴⁹ (...) este inechitabilă, rea, sau că ea nu este fezabilă. Ea ne spune (...) că (intervenția) înrăutățește lucrurile, nu le îmbunătățește, *din punctul de vedere al guvernămintului și al celor care îi sprijină*

intervenția".^{50, 51}

Cam atât despre apriorismul metodologic și modul său de aplicare în praxeologie și economie. Pasul următor, acela de a construi o etică aprioristă a proprietății private, a fost făcut de Hans-Hermann Hoppe. Iar încercarea sa este, din acest punct de vedere, paradigmatică.

5. Hoppe

Proiectul lui Hoppe este ambicios pînă la a atinge limita indecenței; și, ca aproape orice lucru indecent, exercită o atracție căreia cu greu î se poate rezista. El urmărește o intemeiere a priori, apodictic adevărată, a normelor libertariene privitoare la proprietate; și chiar dacă, după mai bine de două milenii de exercițiu filosofic, am învățat să privim cu neîncredere pretențiile de certitudine în filosofie, este greu de crezut că vom învăța vreodată să rezistăm straniei fascinației pe care aceste pretenții o răspindesc. În această secțiune voi prezenta construcția argumentativă elaborată de profesorul Hoppe⁵², iar în urmatoarea voi explica de ce rezultatele la care ea ajunge sunt departe de a se ridica la nivelul proclamațiilor inițiale.

Intemeierea a priori a drepturilor absolute de proprietate ia, la Hoppe, forma unei demonstrații de imposibilitate. Normele libertariene ale proprietății private sunt singurele valide deoarece nici un alt set de norme nu poate fi formulat fără contradicție (după cum se va vedea mai jos, este vorba de o contradicție performativă). Ele sunt implicate în logica discursului și argumentării, exact la fel cum categoriile acțiunii sunt implicate în logica acțiunii. Să procedăm, însă, la o reconstrucție pas cu pas.

Argumentația elaborată de Hoppe se dezvoltă în două etape. Prima, fără pretenții de normativitate, vizează o fixare a cadrului conceptual al proprietății și o primă formulare a normelor libertariene privitoare la aceasta. A doua este reprezentată de *etica normativă a argumentației*.

Pentru a putea purcede la o analiză a conceptului de proprietate, este nevoie să identificăm în prealabil precondiția necesară pentru apariția proprietății. Această precondiție este, după Hoppe (și urmând venerabila tradiție inaugurată de Hume⁵³) aceea a *rarietàții* bunurilor. „Dacă, să spunem, datorită unei superabundențe paraziștice a bananelor, consumul meu actual nu reduce în nici un fel stocul meu viitor (consumul posibil) de banane, și nici stocul actual sau viitor al unei alte persoane, atunci atribuirea de drepturi de proprietate, în acest caz în privința bananelor, ar fi superfluă. Pentru dezvoltarea conceptului de proprietate, este necesar ca bunurile să fie rare, astfel încât să existe posibilitatea apariției unor conflicte asupra utilizării acestor bunuri.”⁵⁴ Funcția proprietății este, prin urmare, aceea de a evita aceste posibile conflicte, prin atribuirea unor *drepturi de posesiune exclusivă*.

Pentru a argumenta că orice interacțiune dintre oameni, în orice condiții, presupune existența unor norme privitoare la proprietate, Hoppe ne propune un experiment mental. Să presupunem că trăim într-o lume a superabundenței paraziștice, într-o Grădină a Edenului. Chiar și într-o astfel de lume ideală, argumentează Hoppe, raritatea este prezentă. În primul rînd, corpul fizic al fiecărei persoane ar fi în continuare o resursă rară, deoarece, astăzi timp cît îmi folosesc corpul pentru a acționa, nu pot evita *costurile* (nu pot evita renunțarea la unele alternative

posibile de a acționa, atunci cînd mă decid în favoarea altora). „Nici măcar în Grădina Edenului nu aş putea în mod *simultan* să mă îninc un măr, să fumez o țigără, să beau un pahar, să ma cățăr într-un copac, să citeșc o carte, să construiesc o casă, să ma joc cu pisica, să conduc o mașină etc. Aș fi nevoie să aleg și să fac lucrurile doar pe rînd. Iar lucrurile stau aşa deoarece există un singur corp pe care îl pot utiliza pentru a realiza aceste lucruri și pentru a mă bucură de satisfacția derivată din acțiunile mele. Nu am la dispoziție o superabundență de corperi care să-mi permită să mă bucur simultan de toate satisfacțiile posibile”.⁵⁵

În Grădina Edenului, o resursă rară ar fi și timpul. Timpul utilizat pentru atingerea unui scop reduce timpul rămas pentru a urmări alte scopuri. Chiar dacă viața ar fi veșnică, timpul ar fi în continuare, într-un anumit sens, o resursă rară: în următoarea oră, nu pot să duc la îndeplinire decât un număr finit de acțiuni.

Acolo unde există resurse rare, există și posibilitatea unor conflicte asupra utilizării lor. Eu pot dori să-mi folosesc corpul pentru a scrie un eseu despre teoriile libertariene ale proprietății, iar tu poți dori să-l folosești pentru a-l tortura. Pentru a evita aceste conflicte, este necesară stabilirea unor reguli de proprietate. Putem propune diferite seturi de reguli dar, susține Hoppe, nici măcar în Grădina Edenului nu ar avea toate aceleași șanse de a fi adoptate. Iar cele mai multe șanse le-ar avea “poziția naturală” privitoare la proprietate.

Conform “poziției naturale”, fiecare om are dreptul de posesiune exclusivă asupra propriului corp. El poate să și folosească corpul aşa cum dorește, astăzi vreme cît nu limitează dreptul altor persoane de a-și folosi corpul propriu. Dreptul meu de posesiune exclusivă asupra

propriului corp include și dreptul de a încheia *contracte voluntare* privitoare la acel corp, bazate pe respectarea mutuală a drepturilor de proprietate. Cu alte cuvinte, eu pot invita orice altă persoană să-mi utilizeze corpul, aşa cum doresc. Orice relație non-contractuală și non-voluntară constituie, prin definiție, *agresiune*. Există, conform lui Hoppe, un temei special care face ca poziția naturală să poată fi susținută: faptul că drepturile de proprietate sunt stabilite prin referire la o legătură obiectivă între posesor și obiectul posedat (în acest caz, este vorba despre corpul fiecărui). Eu pot pretinde proprietatea asupra propriului corp pentru că eu am fost cel care a *produs* acest corp (a produce = "a modifica un lucru natural dat conform unui plan, a transforma natura"⁵⁶) și tot eu am fost *primul lui ocupant*.

Spre deosebire de corpuri, care au întotdeauna un proprietar natural, toate celelalte resurse pot, la un moment determinat, să nu fie deținute de nimeni. Ele devin proprietatea cuiva prin "apropiere originară" (*homesteading*), adică atunci cînd sunt tratate ca resurse rare (cînd li se dă pentru însfăt oară o utilizare). După apropierea originară, oricine ar încerca să le utilizeze fără acordul celui care le-a apropiat (*homesteader*) ar comite o agresiune.

Pozitia naturală este cea care conținează normele libertariene privitoare la proprietate. Pentru a rezuma, "acest sistem se bazează pe ideea că, pentru a fi non-agresive, revendicările privitoare la proprietate trebuie să fie susținute de faptul 'obiectiv' al apropiariei originare, al posesiunii anterioare, sau al unei relații contractuale mutual avantajoase".⁵⁷

Această primă analiză nu este însă normativă. Pentru a putea constitui

o înțemeiere a concepției libertariene privitoare la proprietate, ea trebuie să fie dublată de un argument moral.

În primul rînd, observă Hoppe, problema dreptății poate să apară doar în măsura în care cei care și-o pun sunt capabili de "schimburi propoziționale"⁵⁸, adică sunt capabili să poarte o discuție cu mijloace argumentative. Ar fi inadecvat să spun că un mistreț care-mi distrug cultura de porumb comite o nedreptate, și inutil să încerc să-l conving, prin mijloace argumentative, că aşa este. Mistrețul, spre deosebire de oameni, este incapabil să se angajeze în schimburi propoziționale. Astfel, a propune o normă etică înseamnă implicit a pretinde că norma pe care o propui poate fi justificată prin mijloace propoziționale sau argumentative. Iar a încerca să-l convingi pe cineva într-o manieră argumentativă de validitatea unei norme înseamnă a accepta că interacțiunea dintre tîne și acel cineva este guvernată de o normă a non-agresiunii (altfel, ai putea pur și simplu să-l lovești pînă cînd s-ar declara "convins"). Dar argumentația mai presupune și alte norme; iar dacă am putea demonstra că o propunere etică formulată de cineva intră în contradicție cu aceste norme (pe care respectiva persoană le acceptă implicit atunci cînd se angajează în argumentație), atunci această demonstrație ar fi echivalentă cu invalidarea acelei propunerii etice (ar fi o "demonstrație de imposibilitate"⁵⁹ a ei). Teza lui Hoppe este că oricine încearcă să justifice argumentativ o normă non-libertariană a proprietății cade pradă unei astfel de contradicții.

Argumentația înseamnă mai mult decît seturi de propoziții plutind în vid. Ca formă de acțiune, ea presupune utilizarea unor resurse rare; iar mijloacele folosite pentru realizarea scopului acțiunii sunt cele

ale proprietății private, în primul rând asupra propriului corp fizic. „În mod evident, nimeni nu ar putea propune nimic, și nimeni nu ar putea fi convins de ceva prin mijloace argumentative, dacă dreptul său de utilizare exclusivă a propriului corp fizic nu ar fi deja presupus”.⁶⁰ Pentru a produce *eu* un argument, trebuie să am *eu* controlul asupra corzilor vocale sau asupra mîinii mele (dacă este scris); pentru a putea fi convins de argumentul altuia, trebuie să am controlul asupra propriei mîini. Dreptul de posesiune exclusivă a propriului corp este prin urmare justificat a priori, deoarece oricine ar dori să justifice argumentativ orice normă imaginabilă, ar trebui să-l presupună. El este o categorie a priori a argumentației. Oricine ar încerca să-l nege ar comite o *contradicție performativă*, căci încercarea de a-l nega presupune acceptarea sa prealabilă.

Dar argumentația presupune mai mult decât proprietatea exclusivă asupra propriilor corpuși. Ea presupune și dreptul de apropiere originară a unor resurse (dreptul de proprietate asupra acelor resurse, stabilit prin prima lor utilizare). „Căci dacă nimeni nu ar avea dreptul de a controla nîmic altceva decât propriul corp, atunci am început cu toții să mai existăm, iar problema justificării normelor - la fel ca și toate celelalte probleme umane - pur și simplu nu s-ar mai pune. Astfel, în virtutea faptului că suntem în viață, drepturile de proprietate asupra altor lucruri trebuie să fie și ele presupuse ca fiind valide. Nicăieri o persoană vie nu ar putea argumenta altfel (fără a comite o *contradicție performativă*)”.⁶¹ Iar acceptarea unei alte norme decât cea libertariană “primul utilizator = primul proprietar” ar fi și ea contradictione.

“Prin faptul de a fi vii și de a formula propoziții, deci, noi demonstrăm că

nici o etică, cu excepția eticii libertariene a proprietății private nu este validă. Deoarece, dacă lucrurile nu ar sta așa și am presupune că ultimii veniți pot emite revendicări legitime asupra lucrurilor, sau că lucrurile deținute ar putea fi definite în termeni subiectivi, nimeni nu ar putea supraviețui ca unitate fizic independentă de luare a deciziilor (*decisionmaking unit*) la nici un moment temporal determinat și prin urmare nimeni nu ar putea ridică vreo pretenție privitoare la validitatea unei propoziții.”⁶²

Pentru a evita o clasă de neînțeligeri des întâlnite, trebuie să lămurim de ce conceptul de “argumentație” și nu cel mai general de “acțiune” constituie punctul de pornire adecvat al unei astfel de etici aprioriste (misesiene în sensul apriorismului metodologic discutat în secțiunea anterioară). Întrebarea este importantă, mai ales că o astfel de încercare a fost în fapt întreprinsă de Alan Gewirth⁶³, ale căruia argumente au fost dezvoltate de Roger Pilon⁶⁴. Explică Hoppe: “din faptul corect exprimat că, în acțiune, un agent trebuie cu necesitate să presupună existența anumitor valori sau bunuri nu rezultă că astfel de bunuri sunt universalizabile, și că prin urmare ar trebui să fie respectate de alții ca fiind de drept bunurile agențului. (...) Mai curînd, ideea de adevăr, sau aceea de drepturi ori bunuri universalizabile apare doar o dată cu argumentația că o subclasă specială a acțiunii, și nu cu acțiunea ca atare, lucru arătat clar de faptul că Gewirth însuși nu este pur și simplu angajat într-o acțiune, ci, mai specific, în argumentație, atunci cînd încearcă să ne convingă de adevărul necesar al sistemului său etic.”⁶⁵

Aceasta ar fi structura argumentativă a promițătoarei teorii Mises-Hoppe. Se pare că libertarianul nostru imaginar poate spera să găsească aici armele cu care

să țină piept criticului binevoitor. Dar și mulți libertarieni reali au avut impresia că o astfel de etică aprioristă oferă acea fundație a teoriei libertariene care să reziste oricărora cutremure critice. A demonstrat că oricine ar dori să combată etica libertariană trebuie în fapt să o presupună, iată victoria supremă! Astfel, Kinsella numește argumentele lui Hoppe "deschizătoare de drumuri", iar Block le îmbrățișază fără rezerve⁶⁶. Cuvintele admirative ale lui Rothbard sunt însă cele mai elocvente: "Prinț-o realizare uimitoare pentru filosofia politică, în general, și pentru libertarianism, în particular, el (Hoppe) a reușit să depășească faimoasele dihotomii dintre 'este' și 'trebuie' și dintre 'fapt' și 'valoare' care au infestat filosofia încă din zilele scolasticii, și care au adus libertarianismul într-un obositor punct mort. Ba mai mult, Hoppe a reușit să stabilească validitatea drepturilor lockeene anarho-capitaliste, într-o manieră fără precedent, una care face ca propria mea poziție de tipul legii naturale/drepturilor naturale să pară, prin comparație, o încercare aproape timidă."⁶⁷ Dar este oare justificat entuziasmul lui Rothbard? Voi argumenta că nu.

6. Proprietatea economică și drepturile morale

Obiecțiile pe care le voi aduce în această secțiune nu au în vedere prima etapă a construcției teoretice realizate de Hoppe, cea care conține analiza conceptuală a proprietății. Oricum, ar fi destul de greu să formulăm critici "interne" ale acestei analize, iar majoritatea celor externe (de tipul "utilizarea experimentelor mentale este epistemologic greșită" sau "imaginarea unei astfel de Grădini

a Edenului este blasfematoare") par mai curind irelevante. Voi susține în schimb că "etică argumentației" nu justifică nici o concluzie normativă; cu alte cuvinte, că nu este de fapt o etică.

O etică a proprietății private trebuie să specifiche două lucruri:

1. De ce "proprietate privată" și nu "proprietate socială".
2. În ce condiții putem spune că individul X este proprietarul *legitim* al resursei a (care sunt *criteriile* legitimității)⁶⁸.

Mai specific, obiecția mea principală este aceea că teoria Mises-Hoppe nu reușește să dea un răspuns la 2.

Primul pas al eticiei argumentației constă în încercarea de stabilire a deputurilor de proprietate asupra proprietului corp fizic. Argumentația nu este posibilă, susține Hoppe, dacă cei care sunt angajați în acest proces nu sunt proprietarii resurselor rare pe care le utilizează, și în primul rând dacă nu sunt proprietarii proprietelor corpori. A susține argumentativ altceva este contradictoriu. Dar ce înseamnă aici "a fi proprietar" (mai precis, ce tip de proprietate este presupus de activitatea argumentativă)? Este momentul să introducem o distincție între proprietatea văzută ca o categorie economică și proprietate în sens moral (distincție analoagă celei formulate de Mises între proprietatea economică sau sociologică și cea juridică).

După Mises, "văzută ca o categorie sociologică, proprietatea ne apare ca putere de a utiliza bunurile economice"⁶⁹. Proprietarul este cel care dispune de un bun economic. (...) Din punct de vedere economic și sociologic, proprietatea este *posesia (the having)* acelor bunuri cerute de scopurile economice ale oamenilor"⁷⁰. Această posesie poate fi numită "naturală" sau "originată", ea

fiind o relație "pur fizică" între un proprietar și un bun, independentă de relațiile sociale, de normele morale sau de ordinea legală. Pe de altă parte, "semnificația conceptului juridic al proprietății constă tocmai în aceasta - că diferențiază între un *a avea* fizic și un *ar trebui să aibă* legal. Legea recunoaște proprietării și posesorii cărora le lipsește *posesiunea* naturală; proprietari care ar trebui să aibă, dar nu au"⁷¹. Astfel, din punct de vedere legal, eu rămân proprietarul unui bun care mi-a fost furat, chiar dacă nu mai dețin controlul fizic asupra aceluia bun. Din punct de vedere economic, însă, singurul relevant este controlul fizic: hoțul *este* proprietarul economic al bunului pe care mi l-a furat.⁷² La fel ca și conceptul juridic al proprietății analizat de von Mises, conceptul moral este normativ (cu deosebirea că norma nu mai este juridică, ci, evident, morală), trimițând tot la cine *ar trebui să fie* proprietar.

Reîntorcîndu-ne acum la primul pas al eticii argumentației, este destul de clar că proprietatea asupra propriului corp justificată de Hoppe este o proprietate în sens *economic*, și nu una în sens moral. Tot ceea ce trebuie să presupunem atunci cînd ne angajăm într-o discuție purtată cu mijloace argumentative este că tu deții controlul asupra corpului de care te folosești, iar eu dețin controlul asupra corpului de care mă folosesc. Nu suntem nici unul din noi nevoiți vreo clipă să acceptăm faptul că acest control este legitim sau că respectivul corp *ar trebui*, în sens moral, să fie al meu sau al tău. Este evident că, pentru ca laringele să emită sunete, iar mîna să picteze semne pe hîrtie, iar aceste sunete și semne să se lege laolaltă pentru a forma propoziții cu sens în limba în care se vorbește sau se scrie, iar aceste propoziții, împreună, să for-

meze lanțuri argumentative, cineva trebuie să dețină controlul asupra acelui laringe sau asupra acelei mîini. Este adevarat că, de cele mai multe ori, eu sunt acela care controlează laringele ori mîna corpului pe care "îl locuiesc", dar aceasta doar pentru că, înșimplător, eu sunt cel care îl "locuiesc". Nu există nimic a priori și nimic necesar aici.

Pentru a face lucrurile și mai clare, să ne imaginăm o lume în care ne-am putea muta din corp în corp, aşa cum ne putem muta din casă în casă. În această lume, tu și cu mine ne-am angajat într-o discuție argumentativă. N-am fi putut să facem acest lucru dacă n-am fi dispus de niște resurse (corpuri) pe care să le utilizăm în procesul argumentației. Dar faptul că eu l-am dat afară cu forța pe fostul locuitor al corpului meu actual, sau că tu l-ai dat afară cu forța pe fostul locuitor al corpului tău actual, sau pur și simplu că unul dintre noi (sau amîndoi) a furat corpul pe care îl utilizează, nu împiedică cu nimic desfășurarea discuției noastre. Desigur, dacă cineva îmi ocupă corpul în timpul discuției, aceasta se va sfîrși *ex abrupto*, mai ales dacă nu găsesc un alt corp disponibil în care să mă adăpostesc. Dar tu ai putea să discuți foarte bine în continuare cu nouul ocupant. Pentru a evita un astfel de final mai degrabă nefericit, am putea concede că discuția dintre noi este posibilă doar dacă fiecare deține controlul asupra resurselor pe care le utilizează, pînă cînd ea se va sfîrși în mod "natural", printr-un acord (fie el și un acord asupra faptului că dezacordul dintre noi este ireductibil). Chiar dacă acest final natural va fi amînat *ad infinitum*, tot nu este nevoie să presupunem că vreunul dintre noi trebuie să fie, în timpul procesului argumentativ, pentru ca acesta să fie posibil, proprietarul *legitim* al resurselor

(corpurilor) pe care le utilizează.

La fel, să spunem că în mine a "intrat" un demon, care nu poate fi exorcizat, și că acest demon s-a înstăpînit asupra corpului și asupra minții mele, dobândind controlul exclusiv al acestora. Nu mai sunt eu cel care gîndește, vorbește sau scrie cu ajutorul corpului pe care, într-un sens fizic, încă îl locuiesc. Tu poți, totuși, să angajezi un dialog cu cel care controlează acest corp. S-ar putea să știi că nu mai sunt eu acela, aşa cum s-ar putea să nu știi, dar acest lucru contează foarte puțin. Oricum, dialogul cu entitatea care mă controlează este mai mult decât posibil. Si, foarte probabil, chiar mai interesant decât ar fi un dialog cu mine.

Lucrurile nu s-ar modifica nici dacă am presupune că "societatea" este cea care deține controlul consensual asupra corpului meu⁷³. Te-ai afla chiar într-o poziție privilegiată, deoarece ai putea afla chiar din gura "societății" lucruri pe care, dintotdeauna, teoreticienii ce îmbrățișează colectivismul metodologic încearcă cu disperare să și le imagineze.

Prin urmare, etica argumentației nu susține nici o concluzie normativă, de ordin moral, privitoare la corpuși. Cine încearcă să justifice argumentativ o normă non-libertariană despre proprietatea asupra corpurilor poate comite tot soiul de erori. Poate că o astfel de normă nici nu poate fi justificată. Dar încercarea de a o justifica nu implică nici un fel de contradicție performativă. Nu există nici o contradicție între a argumenta, de exemplu, că "alțineva este proprietarul (*legitim*) al corpului meu" și a admite că, atât timp cât durează procesul argumentativ, "eu sunt proprietarul (*economic*) ce deține controlul fizic asupra acelui corp." Singura propoziție a priori pe care o putem deduce corect din

argumentul lui Hoppe este ca un bun (corp) care este utilizat are un utilizator⁷⁴ (cu alte cuvinte că orice bun economic are un proprietar în sens economic - dar acest fapt este cuprins în chiar definiția "bunului economic"). Cu greu putem vedea ce ajutor ne oferă acest truism de-a dreptul trivial (gramatica, în sens wittgensteinian, a verbului "a utiliza" conține și ideea "agentului care utilizează"). Contra promisiunilor, profesorul Hoppe nu demonstrează că utilizatorul este cel legitim și nu specifică în ce condiții ar putea fi el astfel. Cea de-a doua condiție pe care trebuie să o îndeplinească o etică a proprietății private este, deci, departe de a fi satisfăcută. Mai mult, aşa cum am sugerat prin ultimul exemplu dat, nu este satisfăcută nici măcar prima.

Validitatea celui de-al doilea pas al "eticii argumentației", care cuprinde încercarea de justificare a principiului *homesteading*-ului, este în mod vâdit dependentă de cea a primului. Dacă nu este a priori necesar ca eu să fiu proprietarul legitim al resursei corp pe care o folosesc în argumentație, nu există nici un motiv pentru care ar trebui să fiu proprietarul legitim al resurselor pe care le folosesc pentru a menține în viață acel corp (poate că eu scriu aceste lucruri, acum, folosind un calculator pe care l-am furat; există vreo justificare a priori pentru ideea că e imposibil să argumentez dacă nu sunt proprietarul legitim al acestui computer? Dacă da, care poate fi ea?).

Să presupunem însă că primul pas al "eticii argumentației" ar fi corect și că Hoppe reușește într-adevăr să justifice normele libertariene ale proprietății asupra corpurilor. Chiar dacă lucrurile ar sta așa, nu putem infera, pornind de aici, o normă libertariană a apropierii originare de tipul "primul utilizator- primul proprietar".

Nu voi chestiona aserțiunea lui Hoppe că ține de “a prioriul argumentației” faptul că cineva, pentru a putea formula argumente, trebuie întâi să fie o persoană în viață. Dacă “a fi un om viu” înseamnă “a fi capabil să acționezi”, iar formularea argumentelor este o formă de acțiune, atunci această teză se reduce la o tautologie de tipul “nu poți lua parte la un proces argumentativ dacă nu poți lua parte la un proces argumentativ”. Este indubitabil și faptul că nu poți rămâne în viață dacă nu ai controlul asupra unor resurse necesare pentru a o face. Dar nu rezultă de aici că acest control trebuie dobândit prin apropiere originară sau printr-o relație contractuală voluntară cu alții indivizi umani vii. Argumentul prin care Hoppe urmărește să justifice principiul moral al *homesteading*-ului poate fi reconstruit în felul următor:

1. Pentru a putea lua parte la un proces argumentativ, trebuie să fii proprietarul legitim al corpului tău viu pe care îl folosești.
2. Nu poți rămâne în viață atât timp cât nu ai controlul asupra resurselor necesare pentru a rămâne în viață.
3. Orice alt mod de a dobândi controlul asupra acestor resurse, în afara apropierei originare și a contractului voluntar, este incompatibil cu conservarea vieții.
4. *Ergo*, principiul apărării originare este acceptat a priori de orice ființă umană vie care ia parte la un proces argumentativ.

Am admis, de dragul argumentului, valabilitatea premisei (1), iar (2) pare necheltioanbilă. Premisa (3), în schimb, este problematică în cel mai înalt grad.

De ce să fie oare toate celelalte norme, în afara celor libertariene, incompatibile cu conservarea vieții? Este adevărat, o normă privitoare la proprietate care

acceptă agresiunea ar putea duce la dispariția fizică a celor incapabili să se apere. Dar faptul că *eu* particip la un proces argumentativ nu presupune că toți indivizii umani care s-au născut vreodată sunt în viață (dacă ar fi așa, orice conversație purtată cu mijloace argumentative ar fi imposibilă). Nu presupune nici măcar că, pe timpul desfășurării acestui proces, nici un individ uman, oriunde s-ar afla el, nu este depozitat prin agresiune de mijloacele necesare subzistenței. Tot ceea ce presupune este că *eu* sunt, astăzi vreme cît argumentez, o ființă umană vie. și cu toate că, pentru a fi o astfel de ființă umană, trebuie să dețin într-adevăr controlul asupra unor resurse, nu pot infera de aici nimic a priori cu privire la maniera în care pot dobândi acest control în mod legitim. Mai mult, urmînd chiar logica teoriei lui Hoppe, pot justifica norme care să permită agresiunea asupra proprietății. Să ne imaginăm situația în care sunt implicat într-un proces argumentativ, dar nu există nici un fel de resurse pe care să le pot aprobia prin *homesteading*, și nimeni nu dorește să intre cu mine într-o relație de schimb voluntar (poate că nici măcar nu am ce oferi). În acest caz, premisa (3) este în mod manifest falsă: singurul mod de a rămâne în viață ar fi să obțin, prin agresiune, controlul asupra resurselor necesare. Prin urmare, chiar și acceptînd (1), tot nu putem formula o justificare constrîngătoare pentru concluzia (4). Spre deosebire de categoria costului, spre exemplu, care este cuprinsă a priori în conceptul de acțiune, principiul apropierei originare nu ține de partea a priori a argumentației.

Critica noastră poate însă să nu se opreasca aici. Putem accepta (deși o astfel de acceptare are deja statutul unui simplu exercițiu euristic) și faptul că

teoria Mises-Hoppe ar justifica un principiu moral al *homesteading*-ului, de tipul "Fiecare om are dreptul moral de proprietate exclusivă asupra acestor resurse pe care le-a dobîndit prin apropiere originară sau printr-un contract voluntar cu un proprietar anterior legitim, și care îi sunt necesare menținerii vieții". Totuși, este greu văzut cum am putea trece de la această normă la una de tipul "Fiecare om are dreptul moral de proprietate exclusivă asupra tuturor resurselor pe care le-a dobîndit prin apropiere originară sau contract voluntar de la un proprietar anterior legitim". Este evident că nu toate bunurile asupra cărora deținem (sau putem deține) controlul ne sunt necesare conservării vieții. Dacă o trecere de la prima normă la cea de a doua nu poate fi făcută, atunci depoziarea cuiva prin agresiune de acele bunuri care nu-i sunt necesare menținerii vieții devine moralmente justificabilă, indiferent că această depozitare ar fi făcută de un individ, de un grup de indivizi sau de stat, în numele "societății". Ori cu această concluzie nici un teoretician libertarian (și cu atât mai puțin profesorul Hoppe însuși) nu poate fi de acord⁷⁵.

7. *Din nou despre libertarieni, critici binevoitori și "tranzitie"*

Dacă obiecțiile pe care le-am adus în secțiunea anterioară sunt întemeiate, atunci programul teoretic Mises-Hoppe, care vizează justificarea a priori a unei etici libertariene a proprietății private, a dat naștere, în realizarea sa, unui eșec. Deficiența lui centrală este

aceea că nu poate specifica în ce condiții cineva este proprietarul legitim al unei resurse date. Cu alte cuvinte, el nu poate da seama de un concept central pentru orice teorie morală a proprietății, acela de legitimitate (sau, în termenii lui Nozick, de "îndreptățire").

Să ne întoarcem puțin în punctul din care am pornit la drum. Prima obiecție a imaginariului nostru "critic binevoitor" era aceea a imposibilității de a justifica un set de norme morale care să guverneze trecerea înspre o ordine socială libertariană. Strategia cea mai plauzibilă prin care un libertarian ar putea să răspundă acestei obiecții este aceea de a căuta să întemeieze astfel de norme pornind de la teoriile libertariene ale proprietății private. Am ajuns destul de repede la concluzia că teoriile deontologiste și cele instrumentale nu par capabile să întemeieze aceste norme. În ultimele trei secțiuni, am analizat o teorie aprioristă, și anume teoria Mises-Hoppe, și am aflat că ea, la rîndu-i, manifestă grave deficiențe de construcție.

Problema morală a trecerii către o ordine libertariană, la fel ca și problema morală a tranzitiei din Europa de Est, în ceea ce privește regimul proprietății, poate fi formulată sub forma următoarei întrebări "Cum poate deveni cineva (sau cine este) proprietarul legitim al mijloacelor de producție socializate?". Dar teoria Mises-Hoppe nu este capabilă să ofere un răspuns la întrebarea mai generală "ce condiții trebuie să îndeplinească cineva pentru a fi proprietarul legitim al unei resurse rare oarecare?". Cum mijloacele de producție socializate sunt o subclasa a mulțimii mai largi "resurse rare", este destul de clar că, din păcate, ea nu ne poate fi de ajutor la construcția unei "etici a tranzitiei".

Profesorul Hoppe încearcă însă să prezinte schematic o astfel de etică⁷⁶, bazată pe o interpretare specială a principiului apropierii originare. Pornind de la presupozitia că proprietatea socială (controlul consensual) este o imposibilitate conceptuală, Hoppe propune tratarea resurselor socializate ca resurse rare care nu se află în proprietatea nimănui, și care pot fi apropriate prin *homesteading*. Astfel, soluția pe care o susține este aceea a "privatizării sindicale", și anume atribuirea de titluri de proprietate asupra mijloacelor de producție celor care le utilizează efectiv în momentul în care se decide privatizarea acestora, și anume muncitorilor din acele fabrici, uzine, etc., care sunt un tip de "primi utilizatori" ai respectivelor resurse. Să trecem din nou cu vederea faptul că teoria Mises-Hoppe nu oferă o justificare de tip moral a *homesteading*-ului. Chiar și așa, presupozitia pe care se sprijină norma tranziției enunțată de Hoppe este problematică.⁷⁷

Nici unul dintre aceste mijloace de producție nu a apărut din neant. Ele au fost la rîndul lor "produse" și, într-un sens relevant, se poate spune că fiecare locuitor din ultimele cinci decenii (sau opt, în cazul Rusiei) al țării respective a contribuit la producerea lor. Conform normei enunțate chiar de Hoppe, ("producătorul este proprietarul"), fiecare dintre acești indivizi este proprietar asupra unei părți infime din fiecare resursă produsă. Chiar dacă proprietatea consensuală comună este o imposibilitate conceptuală (vezi argumentul lui Mises reconstruit în secțiunea 3), modelul cel mai potrivit de reprezentare a acestor resurse nu pare a fi acela al unor bunuri care nu se află în proprietatea nimănui, ci mai curând acela al societăților pe acțiuni, în care fiecare acționar deține în proprietate o parte a fir-

mei în cauză (parte pe care o poate înstrâna după voie, și în virutea căreia are dreptul să se bucure de profitul aferent ei).

Soluția compatibilă cu presupozitia adoptată de Hoppe (care, să mai precizăm o dată, este o presupozitie externă propriei sale teorii a proprietății) ar fi deci soluția unei "țări pe acțiuni", în care guvernământul să acționeze ca un consiliu de administrație (și aceasta deoarece majoritatea covîrșitoare a resurselor a fost, în perioada comunistă, socializată). Cu alte cuvinte, și făcînd apel la folclorul post-comunist din România, soluția este aceea a "cuponiadei generalizate". Această soluție nu este însă satisfăcătoare, din două motive. În primul rînd, dintr-o perspectivă libertariană, ea este cu totul inacceptabilă, deoarece ar conserva predominanța socială a relațiilor de tip politic, în dauna celor de tip economic. În al doilea rînd, experiența cuponiadelor a arătat că această politică este contraproductivă. Ele favorizează o formă foarte stranie de proprietate, în care proprietarul nu are nici un fel de control asupra resurilor pe care se presupune că le-ar deține.

A sosit momentul unei concluzii finale a acestui eseu. Ea cuprinde o undă de tristețe și o nuanță de scepticism. Dar această tristețe nu primește conotații tragicе, așa cum nici scepticismul nu este unul radical. Ca persoană care și-a declarat, încă din start, convingerile libertariene, nu pot fi decât trist că cele mai promițătoare teorii libertariene ale proprietății private nu ne pot spune mare lucru, din punct de vedere moral, despre trecerea către o ordine socială bazată de acest tip de proprietate. Si sunt sceptic asupra faptului că s-ar putea justifica vreodată o etică completă și constrîngătoare a acestei treceri.

Situată însă, deși să admitem că nu este cea mai fericită, nu este nici dramatică. Mă voi doar mulțumi să sugerez aici de ce nu cred că este dramatică, urmând a dezvolta argumentul cu altă ocazie. Cel puțin în privința unora dintre resursele socializate (și anume acelea care au avut un proprietar anterior cunoscut) avem la dispoziție un principiu care poate funcționa ca ghid moral al politicilor de de-socializare: este vorba despre principiul nozickian al rectificării dreptății. În privința celorlalte tipuri de resurse aflate în proprietatea socială, poate că este cazul să dăm cuvântul economiștilor⁷⁸. Pentru multe dintre politicile sugerate de aceștia, cred că se pot găsi justificări morale satisfăcătoare.

NOTE

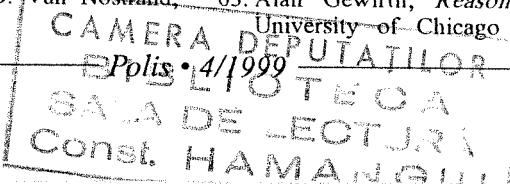
1. În contextul de față, clasa "criticilor binevoitori" este inclusă în cea a "criticilor raționali" (a criticilor care se folosesc de argumente pentru a respinge o poziție, și nu de reacții emoționale). Un critic binevoitor al filosofiei libertariene nu este unul care o acceptă ca urmare a unui impuls estetic (așa cum fac, din păcate, destui libertarieni "convinși", care și ridică doctrina aproape la rangul unei experiențe mistice), pentru a se lamenta apoi că ea nu poate constitui o descriere a realității, ci este unul care spune "Sunt gata să admit că voi, libertarienii, ați putea avea dreptate. Dar, înainte de a decide asupra acestui lucru, să vedem dacă el are vreo însemnatate. Căci, dacă nu are, discuția nu este decât o pierdere de timp".
2. Voi folosi termenul "de-socializare", și nu pe cel de "privatizare". Rațiunea alegeriei este mai degrabă una de ordin stilistic decât de ordin conceptual. "De-socializarea" lasă mai ușor să se întrevadă faptul că ordinea proprietății private este cea originară, firească și legitimă, pe cind "privatizarea" poate să trimită la ideea că o astfel de ordine ar fi un fenomen de rang secund.
3. John Stuart Mill, *Principiile economiei politice*, în A.P. Iliescu și E.M. Socaciu (eds.), *Fundamentele gîndirii politice moderne*, Polirom, Iași, 1999, p.242.
4. *Idem*, pp.242-243
5. Această asemănatie nu trebuie citită ca atribuindu-i lui Mill responsabilitatea pentru litanile redistribuționiste sau chiar comuniste luate în brațe de muncitorul X sau de teoreticianul Y. Este probabil că primul dintre ei să nu fi citit nici măcar un rînd din opera lui Mill, și n-ar fi imposibil ca lucrurile să stea aşijderea și în cazul celuilalt. Tot ceea ce vreau să spun este că acei oameni care împărtășesc o vizionare generală de tipul celei pe care o descriu mai jos trebuie să accepte, dacă vor să fie consecvenți, distincția formulată de autorul "Principiilor".
6. Vezi Hans-Hermann Hoppe, *A Theory of Socialism and Capitalism*, Kluwer Academic Publishers, Boston, 1989, cap.1.
7. Norman P. Barry, *Classical Liberals and Libertarians*, Macmillan, London, 1986, p.5.
8. Murray Rothbard, *The Ethics of Liberty*, New York University Press, 1998, 2nd edition.
9. Robert Nozick, *Anarhie, stat și utopie*, Humanitas, București, 1997. Nu voi insista aici asupra teoriei lui Nozick, deoarece literatura ei este suficient de cunoscută, iar literatura care i-a fost consacrată a atins

Poate că, la urma urmei, eroarea constă în a căuta un tratament global, nediferențiat și justificabil într-o manieră constrîngătoare, pentru toate tipurile de resurse socializate, în detrimentul unei abordări contextualiste. Așa cum poate că, și mai la urma urmei, tranziția (în tările ex-comuniste la fel ca oriunde altundeva) este un fenomen uman pentru care posibila existență a unui set complet de norme morale nu este decât o amăgire. Avem de ales între a alerga după un miraj și a căuta, înarmați cu o hartă și o busolă, oaza. Dar și această alegere, ca orice acțiune, presupune (a priori!) costuri pe care trebuie să fim dispuși a le plăti.

Soluții liberale pentru economiile în tranziție

- deja proporții enorme. Mai mult, cred că o parte dintre criticele care i-au fost aduse sunt într-o total destructive, demonstrându-i în mod clar inconsistenta. Contra-argumente extrem de "tari" împotriva teoriei nozickiene a dreptății ca îndreptățire pot fi găsite în Will Kymlicka, *Contemporary Political Philosophy*, Oxford University Press, 1990, sau în articolele semnate de Thomas Nagel, Cheyney Ryan sau Onora O'Neill din Jeffrey Paul (ed), *Reading Nozick*, Rowman and Littlefield, Totowa, New Jersey, 1981.
10. Pentru Rothbard, rațiunea este o facultate privilegiată. Ea nu poate fi redusă la rolul de "simplă sclavă a pasiunilor, limitată la strădaniile de a descoperi mijloacele de a atinge scopuri fixate arbitrar. Căci chiar și scopurile sunt selectate prin utilizarea rațiunii; iar 'dreapta rațiune' îi dictează omului atât scopurile adecvate, cît și mijloacele de a le atinge." (*op.cit.*, p.6)
11. În treacăt fie spus, este o întrebare pe care i-ar adresa-o lui Rothbard un "critic binevoitor", pregătit să accepte, măcar de dragul argumentului, ideea că oamenii au o natură obiectivă și cognoscibilă.
12. În această privință, varianta hobbesiană a naturii umane este, de departe, mult mai convingătoare. Din păcate pentru teoreticenii libertarieni, este greu de văzut cum s-ar putea justifica, pe baza ei și printr-un argument de tipul celui construit de Rothbard, o etică libertariană a proprietății.
13. Walter Block, *Ethics, Efficiency, Coasian Property Rights and Psychic Income: A Reply to Demsetz*, Review of Austrian Economics, vol.8, no.2, 1995, p.62.
14. Ronald Coase, *The Problem of Social Cost*, Journal of Law and Economics, 3, 1960.
15. Block, *op.cit.*, p. 62
16. Același lucru este valabil și în cazul în care costurile relative ale tranzacțiilor nu ar fi zero, dar ar putea fi determinate cu precizie de către judecător. Pentru acest punct, îi sunt recunosător Danie Lazăr, cea care mi-a atras atenția asupra lui.
17. Evident, decizia ar putea afecta însă pozițiile relative ale celor două părți în ceea ce privește avuția fiecăreia.
18. Block enumera, în articolul citat (p.65), patru astfel de obiecții. Prima dintre ele ("problema venitului psihic") mi se pare a fi prea tehnică pentru a-și găsi locul într-o prezentare generală cum este cea de aici. A doua am preluat-o ca atare (și
- apare în text ca (i)), iar ultimele două nu sunt logic independente, ci se presupun reciproc. Ele apar în textul meu, într-o formă comprimată și cu cîteva modificări minore, ca (ii).
19. David Friedman, *The Machinery of Freedom*, Open Court, Illinois, 1989, p.116
20. Norman Barry, *op.cit.*, p.188.
21. Ca structură, acest paradox este asemănător paradoxurilor suveranității, discutate de Karl Popper în volumul I al "Societății deschise".
22. Stephan Kinsella utilizează denumirea, cu totul nefericită după părerea mea, de teorii "raționaliste". Acest termen ar putea foarte ușor să ducă la confuzii, datorită varietății de sensuri pe care le poate primi "rațiunea". Fiecare dintre celelalte clase de teorii ale proprietății operează, la rîndul lor, cu un sens particular al "rațiunii" (este vorba despre facultatea metafizică a rațiunii umane, în cazul teoriilor legii naturale, și despre raționalitatea economică a indivizilor, în cazul conceptiilor de tip instrumentalist). Mai mult, în ambele variante, avem de-a face cu o abordare teoretică a proprietății private (cu o argumentare rațională în favoarea ei) și nu, pur și simplu, cu exprimarea unor atașamente personale iraționale. Dincolo de opțiunile terminologice diferite, trebuie însă să precizez că am aici în vedere exact același tip de argumente pe care le analizează Kinsella în altfel excelentul său articol *New Rationalist Directions in Libertarian Rights Theory*, The Journal of Libertarian Studies, vol.12, nr.2, 1996.
23. Norman Barry, *op.cit.*, p.9
24. Larry J. Eshelman, *Ludwig von Mises on Principle*, The Review of Austrian Economics, vol.6, no.2, 1993.
25. Eshelman, *op.cit.*, p.31
26. *Idem.*, p.6
27. Ludwig von Mises, *Theory and History*, Yale University Press, New Haven, 1957, p.54
28. Conceptul "operaționalității praxeologice" a normelor morale a fost lansat și analizat de Hans-Hermann Hoppe; vezi *The Economics and Ethics of Private Property: Studies in Political Economy and Philosophy*, Kluwer Academic Publishers, Boston, 1993.
29. Eshelman, *op.cit.*, p.36
30. Ludwig von Mises, *Planning for Freedom*, Libertarian Press, South Holland, 1980, p.38
31. Eshelman, *op.cit.*, pp.31-32.
32. Desigur, această interpretare alternativă

- se bazează pe imprecizia terminologică a lui von Mises. Acest lucru nu cred însă că ar constitui o problemă, atât timp cât modul adesea "relaxat" al acestuia de a utiliza limbajul filosofic a fost remarcat de toți comentatorii, indiferent de orientarea lor.
33. Ludwig von Mises, *Human Action*, Contemporary Books, Chicago, 1966, p.683.
34. Ludwig von Mises, *Liberalism: In the Classical Tradition*, Foundation for Economic Education, Irvington-on-Hudson, 1985, p.30.
35. Problema corectitudinii reconstrucției unei poziții teoretice este cu totul diferită de cea a evaluării teoriei ca atare. O reconstrucție este preferabilă alteia dacă reușește să clarifice mai elegant, mai simplu și în mai mare măsură ambiguitățile din formularea inițială a argumentelor reconstruite. Dar poziția rezultată în urma reconstrucției poate la rîndul ei să fie inconsistentă, ori argumentele care o susțin să nu fie valide. E foarte probabil ca Mises să fi susținut într-adevăr o concepție funcționalistă, aşa cum argumentează Eshelman; dar aceasta nu înseanță că intemeierea care poate fi dată funcționalismului etic este în vreun fel constrângătoare. Dimpotrivă, cred mai curind că acest tip de funcționalism preia o parte semnificativă atât din deficiențele deontologismului, cât și din cele ale instrumentalismului. Nu voi intra însă aici într-o analiză mai detaliată, ci mă voi mulțumi cu semnalarea problemei.
36. Pentru problema apriorismului metodologic misesian, vezi, de exemplu, David Gordon, *The Philosophical Contributions of Ludwig von Mises*, The Review of Austrian Economics, vol.7, no.1, 1994 și *The Philosophical Origins of Austrian Economics*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, 1993.
37. Ludwig von Mises, *Human Action*, ed.cit., p.34
38. Gordon, *op.cit.*, 97
39. *Idem.*, p.97
40. Mises, *Human Action*, ed.cit., p. 35
41. *Idem.*, p.39
42. cf., de exemplu, J. Patrick Gunning, *Professor Caldwell on Ludwig von Mises' Methodology*, The Review of Austrian Economics, vol. 3, 1989., p.170
43. Mises, *Human Action*, p.13
44. Pentru analiza detaliată a conceptualui de acțiune, vezi von Mises, *Human Action*, ed.cit., partea I; *The Ultimate Foundation of Economic Science*, D. Van Nostrand, Princeton, 1962; de asemenea, H.H. Hoppe, *A Theory of Socialism and Capitalism*, Kluwer Academic Publishers, Princeton, 1989, cap. 6
45. von Mises, *Human Action*, pp.64-65
46. Gunning, *op.cit.*, p.168.
47. Mulți critici contestă valoarea epistemologică a apriorismului misesian, precum și analiza conceptului de acțiune. Pentru argumentul meu, nu contează dacă ei au dreptate sau nu. Intenția mea aici este doar aceea de a reconstrui cît mai simplu această analiză, și nu de a o evalua sau critica.
48. În acest punct intervine teorema echimarginalității, care spune că un actor va continua să performeze o acțiune pînă cînd utilitatea marginală asteptată a acelei acțiuni va fi egală cu costul său marginal. În cazul de față, antreprenorul va continua să angajeze muncitori sau să crească salariile pînă cînd utilitatea marginală a acestor măsuri va scădea pînă la nivelul costului lor marginal. Salariile minime nu fac decît să crească costurile marginale. Caeteris paribus, pentru a reveni la punctul de echimarginalitate, antreprenorul va trebui să concedieze o parte a angajaților.
49. În exemplul de mai sus, munca.
50. Sublinierea îi aparține lui von Mises.
51. Von Mises, *Human Action*, ed.cit., p. 764
52. În *The Economics and Ethics of Private Property: Studies in Political Economy and Philosophy*, ed.cit., și *A Theory of Socialism and Capitalism*, ed.cit.
53. Vezi David Hume, *A Treatise of Human Nature*, Oxford University Press, 1968, în special pp. 484 și.u.
54. Hoppe, *A Theory of Socialism and Capitalism*, ed.cit., p.8
55. *Idem.*, p.9
56. *Ibid.*, p.13
57. *Ibid.*, p.18
58. Hoppe, *The Economics and Ethics of Private Property*, p.204
59. *Idem.*, p.204
60. *Ibid.*, p.205
61. *Ibid.*, p.205
62. *Ibid.*, p.206. Este interesant de notat faptul că acest argument demonstrează și "imposibilitatea praxeologică" a oricărei etici consecinționiste a proprietății. Drepturile de proprietate trebuie să existe anterior oricărei acțiuni. Teza că ele pot fi atribuite doar în urma evaluării consecințelor acțiunilor este, din această perspectivă, absurdă.
63. Alan Gewirth, *Reason and Morality*, University of Chicago Press, Chicago,

Soluții liberale pentru economiile în tranziție

1978

64. Roger A. Pilon, *Ordering Rights Consistently: Or What We Do and Do Not Have Rights To*, "Georgia Law Review", 13, 1979. Apud Kinsella, *op.cit.*, nota 29
65. Hoppe, *The Economics and Ethics of Private Property*, ed.cit., p.181, nota 18.
66. Kinsella, *op.cit.*, p.314, și Block, *op.cit.*
67. Rothbard, *Beyond Is and Ought*, "Liberty", nov.1988, pp.44-45; apud Kinsella, *op.cit.*, nota 7. Kinsella menționează și faptul, susținut de Leland Yeager, că Rothbard și-ar fi modificat radical opinia înainte de a mori. Importanța acestor bîrse academice despre "viețile și doctrinele libertarienilor" este însă cu totul incesizibilă. Putem doar, în trecere, să le notăm ca atare și să dăm din umeri. Validitatea teoriei lui Hoppe nu depinde, desigur, de entuziasmul lui Rothbard (așa cum nu depinde de cel al lui Block, al lui Kinsella sau al oricui altcuvâta). Dar faptul că acești autori, care au o influență covîrșitoare asupra libertarianismului contemporan, au (sau au avut) la un moment dat cuvinte atât de laudative despre teoria lui Hoppe, este relevant pentru a vedea cît de promițătoare pare cu adevărăt această teorie.
68. Nu voi mai argumenta aici *de ce* o etică a proprietății private trebuie să soluționeze cele două probleme. Cred că motivele sunt destul de evidente. Cititorii cărora li se pare că lucrurile nu stau așa sunt rugați să considere această aserțiune a mea ca un postulat.
69. Mises acceptă o distincție des întîlnită în știința economică, între bunurile "economice" (care sunt "rare") și bunurile "libere" (care sunt superabundante). După cum argumentează și Hoppe (vezi secțiunea anterioară), nu are sens să vorbim despre proprietate în cazul bunurilor "libere".
70. Ludwig von Mises, *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*, Liberty Classics, Indianapolis, 1981, p.27
71. *Idem.*, p.27.
72. Un alt exemplu edificator pentru importanța distincției este cel al proprietății asupra bunurilor de capital. Dacă, din punct de vedere juridic, producătorul (utilizatorul acestor bunuri) este proprietar, din punct de vedere economic, proprietarii sunt mai degrabă consumatorii (la limită, ei sunt cei care decid *cum* vor fi utilizate bunurile de capital, prin intermediul cererii). Vezi *ibid.*, pp.28-29.
73. Presupunerea nu este a priori imposibilă. În termenii lui Mises, diversitatea valorilor

și preferințelor oamenilor (care ar face imposibil controlul comun și consensual asupra resurselor) nu este o asumție a priori ci este, la fel ca și raritatea universală a bunurilor, sau ca utilitatea negativă a muncii, un postulat subsidiar al teoriei.

74. Un apărător al teoriei Mises-Hoppe ar putea obiecta contraexemplelor pe care le-am dat, replicând că în lumea reală nu ne putem muta din corp în corp. Obiecția nu este însă în nici un fel decisivă, fiind una empirică. Dacă justificarea drepturilor morale de proprietate asupra proprietelor corpori este a priori, atunci trebuie să fie validă în orice fel de lume pe care o putem imagina fără contradicție (așa cum este și o lume care admite transmigrația). Cine ar formula o astfel de obiecție ar renunța implicit la pretenția de aprioricitate, adică exact la "nucleul tare" al teoriei Mises-Hoppe. Dar nici măcar această repliere nu este suficientă pentru a oferi o portată de salvare. Putem avea, în lumea reală, o conversație cu cineva aflat sub hipnoză, sau vom putea probabil avea în curînd cu un computer (cu o mașină Tûring). Este greu de imaginat că hipnoticul sau computerul dețin controlul asupra resurselor utilizate în conversație, în sensul dorit de Hoppe. Si totuși, procesul argumentativ este, în practică, posibil.
75. În vara lui 1998 am avut onoarea de a-l întîlni personal, pentru a doua oară, pe profesorul Hoppe. Conferințele domniei sale, pe care le-am audiat timp de o săptămână, precum și discuțiile informale pe care le-am avut, mi-au fost extrem de utile în a-i înțelege corect argumentele. În să-i mulțumesc și aici pentru nesfîrșita răbdare cu care mi-a explicat acele puncte ce nu-mi erau clare din teoria sa și cu care a răspuns la obiecțiile mele de atunci, unele fiind întru totul rudimentare. Totuși, în cursul unei astfel de discuții informale, domnul Hoppe a admis că observațiile mele cu privire la faptul că teoria proprietății pe care a elaborat-o nu este normativă sunt corecte, adăugînd că această teorie ar trebui privită mai curînd ca o metaetică decît ca o etică normativă. Dacă, la momentul respectiv, acest răspuns mi s-a părut cu totul satisfăcător, astăzi cred că există bune argumente împotriva acestei poziții. Totuși, nu voi dezvolta aici aceste contra-argumente, deoarece nu cunosc încă vreun text în care profesorul Hoppe să fi explicat în ce constă natura metaetică a teoriei sale. În aceste condiții, a formula aici astfel de obiecții ar indica, cred, o

- lipsă regretabilă de onestitate intelectuală și de eleganță academică.
76. Hans-Hermann Hoppe, *De-Socialization in a United Germany*, The Review of Austrian Economics, vol. 4, 1991.
77. Oricum, privatizarea sindicală conduce la rezultate constraintuite din punct de vedere moral. Ea ar presupune, de exemplu, ca luxoasele vile de protocol să treacă de drept în proprietatea demnitarilor care le locuiesc (care sunt un fel de "primi utilizatori"). Intuitiv, o astfel de propunere este în mod evident nedreaptă.
78. Între articolele extrem de interesante pe această temă, le semnalez pe cel al lui Murray Rothbard (*How and How Not to Desocialize*, The Review of Austrian Economics, vol.6, no.1, 1992) și Jeffrey M. Herbener (*The Role of Entrepreneurship in Desocialization*, The Review of Austrian Economics, vol.6, no.1, 1992). De asemenea, articolul lui lui Hoppe citat la nota anterioară poate fi, din acest punct de vedere, mai mult decât util.

Ionela Mînzu

Desocializarea, indivizii și statul

The author analyzes the conditions in which a "normal" economic free market can be born in post-communist countries, by using the libertarian principle of "desocialization".

I

Sensul profund al ideii de desocializare ține, în contextul de față, de o opțiune metodologică: anume respingerea vizionii colectiviste sau holiste asupra societății¹. Asumptia explicită care va fi susținută aici este aceea că indivizii, scopurile și preferințele lor contează; că indivizii unei comunități și nu comunitatea în sine acționează sau nu (; că) tot ei sunt cei care posedă sau nu ceva; că binele social nu poate fi altul decât binele fiecărui individ în parte și că din această perspectivă, sacrificiul binelui individual în favoarea unui "bine comunitar" îndepărtat și abstract este lipsit de sens. Altfel ar trebui să presupunem că societatea este o entitate abstractă, dincolo de indivizi, care, prin ea însăși, acționează sau nu, posedă sau nu ceva și are preferințe proprii. Individualismul va reprezenta opțiunea metodologică a demersului de față și, în mod special, în

continuare se va urmări aplicarea consecventă a acestui principiu metodologic² și justificarea lui.

Acest mod de a privi societatea nu este cîtuși de puțin în contradicție cu ideea cooperării³ indivizilor într-o comunitate și nici nu exclude importanța unor trăsături morale în realizarea și menținerea cooperării între indivizi. Dimpotrivă: unul din scopurile esențiale avute în vedere aici, este acela de a arăta că indivizii pot coopera, și încă în modul cel mai acceptabil cu putință, de pe poziții în care voința și preferințele lor să conteze în mod egal și în condițiile în care își urmăresc propriile interese și scopuri⁴; altruismul, dragostea, prietenia, pot fi un liant excelent în relațiile dintre indivizi, însă chiar și scopurile altruiste pot intra în conflict la un moment dat, unele cu altele. Ideea este de a armoniza această diversitate de interese și scopuri altruiste sau nu. Cel mai potrivit mod prin care acest lucru este posibil, se va argumenta, este

de a lăsa indivizilor dreptul de posesiune asupra resurselor și bunurilor, precum și dreptul de a schimba aceste resurse și bunuri și a încheia contracte pe baza lor, în mod liber - cu alte cuvinte, se va argumenta, că piața⁵, ca ordine socială⁶, este cel mai potrivit cadru în care cooperarea poate avea loc.

Din această perspectivă, conceputul desocializării⁷ va desemna aici, apariția și funcționarea acelei ordini în care indivizi, scopurile și preferințele lor contează. Conceptul opus, acela al socializării, va desemna, dimpotrivă, apariția acelei ordini în care se presupune că societatea sau comunitatea depășesc în importanță individul și interesele sale, și în care indivizi s-ar supune unei autorități care ar decide în numele binelui comunitar (presupunând că ar și cunoaște care ar fi acest bine comunitar). Ambele concepte vor prinde mult mai bine contur pe măsură ce problema desocializării va fi analizată⁸.

Problema desocializării va fi certată în principal din perspectiva căilor politice de soluționare. Se va porni de la o idee extrem de simplă, care, pe de o parte, ar putea constitui cheia problemei, și care, pe de altă parte, poate pune, la rîndul său, sub semnul întrebării, multe din încercările actuale de desocializare: este realmente posibil ca întregul proces al desocializării să fie organizat și planificat de la nivelul unei autorități centrale? Cu alte cuvinte, care ar fi rolul statului în procesul desocializării?

Ideea de a organiza și planifica desocializarea ține de un context mai larg, acela al concepției conform căreia, fără planificare sau organizare indivizi nu pot coopera, fie în nici o privință, fie cel puțin în unele situații⁹. Potrivit acestei concepții, statul joacă un rol considerabil în reali-

zarea și menținerea cooperării între indivizi. Unul dintre obiectivele prezentei lucrări este de a releva că, deși ideea aceasta este adesea acceptată ca fiind neproblematică, nu există o justificare acceptabilă în acest sens, afară de prezumția că statul poate și trebuie să reglementeze toate problemele care apar pe parcursul cooperării. Se va argumenta că, în fapt, subordonarea indivizilor unei comunități față de o autoritate centrală, nu constituie o soluție necesară pentru dificultățile care apar pe parcursul cooperării. Există o modalitate prin care indivizi pot coopera de pe poziții simetrice astfel încât voința lor să conteze în mod egal¹⁰. De asemenea, se va argumenta că acest mod de cooperare este singurul compatibil cu condițiile de posibilitate ale cunoașterii la nivel social și că, astfel, pot fi soluționate orice probleme sau dificultăți care apar pe parcursul interacțiunii între indivizi.

Ipoteza care va fi susținută în continuare este aceea că ingineria socială¹¹ și orice încercare de a dirija și a planifica în procesul desocializării vor conduce în mod necesar la eșec. Se va argumenta că: (1) ideea de a implementa planuri de reformare a societății stă pe asumții care vin în contradicție cu condițiile de posibilitate ale cooperării și cunoașterii la nivel social; (2) metoda pozitivist-falsificaționistă, ca mod de abordare a problemelor apărute pe parcursul interacțiunii indivizilor, nu poate fi decât inadecvată și sterilă; (3) ordinea pieței este singura compatibilă cu posibilitatea cooperării și limitele cunoașterii de care dispunem în domeniul acțiunilor și interacțiunilor indivizilor; principiile funcționării piețelor pot fi chiar deduse pornind de la condițiile de posibilitate ale cunoașterii în domeniul social; (4) de recunoașterea și respectarea principiilor de funcționare a

piețelor depinde apariția și punerea în funcțiune a acestora, cu alte cuvinte, realizarea desocializării. Analiza realizată aici va fi în esență una formală, utilizând instrumentele teoretice specifice logicii, filozofiei politice și științei economice.

Primele trei puncte (1), (2), (3), vor face obiectul celei de a doua secțiuni a demersului, în timp ce ultimul punct, (4), va sta în atenția celei de a treia secțiuni.

II

Oricare ar fi scopul planificării ideea de a planifica la nivelul întregii societăți se bazează pe asumptii extrem de problematice.

Există vreun adevăr sau criteriu definitiv în funcție de care cineva să poată decide în chi pul cel mai potrivit pentru toți indivizii dintr-o societate? Anumite doctrine istoriciste¹² susțin existența unor legi istorice de evoluție a societății. Importantă ar fi, din acest punct de vedere, încercarea de a descoperi asemenea legi istorice care oricum vor determina cursul evoluției societății. „Binele comun” care se presupune că trebuie să stea în atenția planificatorului sau reformatorului social, ar fi astfel, echivalent cu marea adevăr descoperit în legătură cu evoluția societății. Suferința ar veni din împotrivirea în fața legilor necesare de evoluție a societății. Însă, chiar dacă există asemenea legi, pot fi ele cunoscute *a priori* astfel încât să stea drept criterii ale acțiunilor? A vorbi despre legi ale evoluției societății înseamnă a cunoaște deja modul în care va evolua societatea, cu alte cuvinte, înseamnă, fie a admite posibilitatea cunoașterii absolut certe, fie a cunoașterii miraculoase prin revelație, a evenimentelor ce vor avea loc¹³. A susține teza cunoașterii absolut certe implică însă faptul

că oricine cunoaște totul despre oricine - pe scurt, că indivizii posedă cunoaștere identică. Spre exemplu, eu, individul i_1 , ar însemna că știu ceea ce cunosc indivizii, i_2 , i_3 , i_4 , etc. și că, aceștia, la rîndul lor, știu tot ceea ce cunosc eu. Acest lucru ar însemna însă că oricine cunoaște deja ceea ce susține acela care afirmează teza cunoașterii absolut certe. Susținătorul unei asemenea teze se află prins într-o contradicție logico-practică prin însăși faptul că se află în poziția de a comunica ceva. Într-o lume în care cunoașterea ar fi absolută, comunicarea, procesul de învățare și dorința de a cunoaște nu ar mai avea sens¹⁴. În ceea ce privește posibilitatea cunoașterii prin revelații sau viziuni, chiar dacă admitem că este posibilă, cum am putea ști care sunt adevăratai profeti?

La cealaltă extremă, s-ar putea susține că societatea ar putea fi transformată pur și simplu după bunul plac al planificatorului¹⁵. Singura problemă, ar fi să existe o autoritate binevoitoare și un proiect de reformare socială. Dar și această poziție este de nesușinut. Considerind că societatea ar putea fi reformată în orice chip, se admite că nu există nici o regularitate și nici o invarianță în privința acțiunilor indivizilor. Dar dacă nu există nici o regularitate la nivelul acțiunilor umane, atunci nimic nu poate fi spus în mod constant despre acestea, nici măcar faptul că nu se conformează nici unei regularități. În mod similar, dacă se susține că există totuși legi sau regularități la nivel social dar că acestea n-ar putea fi cunoscute cu nici un chip și că orice cunoaștere cu privire la acțiunile și interacțiunile indivizilor este incertă, atunci și teza incertitudinii absolute cu privire la aceste acțiuni și interacțiuni este incertă. Ambele poziții se dovedesc astfel a fi autocontradictorii¹⁶.

Prin urmare nu se poate susține nici că nu există regularități în domeniul acțiunilor și interacțiunilor indivizilor, nici că ne este refuzată în mod absolut posibilitatea cunoașterii unor asemenea regularități. Important este să știm care sunt limitele cunoașterii noastre în această privință. Deci, dacă se admite că există niște regularități în modul de a acționa al indivizilor și că aceste regularități pot fi cunoscute, atunci cum ar putea fi ele descoperite?

Evidența empirică ar putea fi utilă în acest sens. Inducția¹⁷ este însă un procedeu problematic atunci când vrem să formulăm legi, bazându-ne pe ea. Oricind pot apărea excepții de la regulile formulate pe baza faptelor cercetate. Nu există certitudinea că regulile formulate într-un anume caz vor funcționa în orice alt caz viitor. Pasul următor ar fi să reformulăm regula astfel încât ea să răspundă noii experiențe¹⁸. Metoda pozitivist-falsificăriștă este însă absolut problematică dacă vrem să formulăm predicții pe baza ei, în privința acțiunilor umane. În domeniul fenomenelor naturii, prin această metodă putem obține aşa numita cunoaștere tehnologică¹⁹. La nivel social însă, atâtă vreme cît indivizii sunt asumați ca subiecți care învață și pentru care comunicarea are sens, situația se schimbă permanent. Eșecul regulii r în situația s₁ poate să nu aibă nici o relevanță în situația s₂, pentru indivizi diferenți, aflați în același context al acțiunii, sau pentru același individ aflat în momente diferite de timp. Din faptul că un individ sau un grup de indivizi au acționat într-un fel la un moment dat nu se poate susține că acțiunea lor va fi identică la un moment viitor, în același fel în care s-ar putea susține că de cîte ori amestec zahăr într-o ceașcă de cafea, acesta se va dizolva. Din această

perspectivă, în cîmpul acțiunilor umane existența legilor sau criteriilor definitive cu privire la clase de indivizi, acțiuni etc., nu ar fi posibilă²⁰. Este adevărat, între cazurile particulare se pot stabili asemănări, dar nu orice caz seamănă cu un altul. Asemănarea nu este întotdeauna o relație tranzitivă. Un prim caz poate semăna cu al doilea, în anumite privințe; un al doilea caz poate fi asemănător cu al treilea dar în alte privințe; astfel că între primul caz și al treilea caz este posibil să nu existe nici o asemănare în privința conținutului lor. În aceste condiții, cazurile sunt extrem de importante în formularea regulilor. Instituțiile construite pe baza unor asemenea reguli, valabile doar în cazuri particulare, nu vor putea fi definitive, ci va trebui să existe continuu, un proces de reconstruire și de reformare a lor, așa cum va exista și un continuu proces de reformulare a regulilor²¹.

Dată fiind această stare de lucruri, cum ar putea propune un planificator un proiect coerent care să răspundă tuturor situațiilor concrete? A testa la infinit planuri și proiecte de reformare socială sau a planifica utilizarea resurselor și mijloacelor de producție printr-un proces de încercare și eroare, nu doar că poate produce multă suferință subiecților unui astfel de experiment, dar, în plus, ar putea să nu ducă nicăieri. Chiar dacă ar fi posibilă adunarea informației relevante, cu privire la preferințele tuturor indivizilor, astfel încât să se poată spune care este raportul cerere-ofertă la un moment dat, aceste informații nu pot avea utilitate pentru un moment viitor - preferințele indivizilor se pot schimba înainte ca planificatorul sau comisia de planificare să realizeze alocarea resurselor și mijloacelor de producție²².

Nu este posibilă, aşadar, desco-

perirea unor legi *a priori* valabile pentru toate cazurile particulare? Se pare că, în anumite limite, s-ar putea formula asemenea legi cu privire la acțiunile umane. Ludwig von Mises, în tratatul său de economie *Human Action*, argumentează că ar fi posibilă o cunoaștere *a priori* cu privire la acțiunile umane; doar că această cunoaștere are un caracter formal - se referă la structura logică a unei acțiuni. Orice acțiune implică scopuri, mijloace, alegeri, costuri. Acest fapt îl putem cunoaște independent de experiență. Atâtă vreme cât acționează, fiecare individ angajează anumite mijloace pe care le posede, face o alegere între diverse scopuri pe care le-ar putea urma și suportă un cost al alegerii²³. Orice încercare de a argumenta împotriva posibilității cunoașterii *a priori* cu privire la acțiunile umane va fi autocontradictorie întrucât argumentarea este la rîndul ei o acțiune și se bazează, în fapt, pe legile pe care încearcă să le respingă²⁴.

Pe baza acestui tip de cunoaștere *a priori* cu privire la acțiunile umane s-au formulat și argumentele anterioare. Acestea sunt acceptabile în măsura în care este acceptabilă fundamentarea praxiologică a cunoașterii, care pornește de la ideea că acțiunea impune constrângeri structurale cunoașterii și face posibilă cunoașterea, în sensul că cineva nu ar putea gîndi decît în limita acestor constrângeri structurale manifeste în orice acțiune²⁵. Pornind de la această cunoaștere *a priori* cu privire la acțiunile umane suntem capabili să distingem evenimente și să le legăm între ele; putem scrie istoria unui lucru, putem vorbi de un curs al evenimentelor și nu vedem doar schimbări caleidoscopice privind modul în care un individ intră în relație cu ceilalți²⁶. Am putea face

însă predicții cu privire la acțiunile indivizilor, pe baza acestui tip de cunoaștere *a priori*? A face asemenea predicții ar însemna să presupunem mai mult decît comportamentul intențional al indivizilor; ar fi necesară, în plus, cunoașterea scopurilor concrete pe care le urmăresc indivizii, în condițiile în care circumstanțele în care au loc acțiunile diferă de la caz la caz. Predicțiile cu privire la clase de indivizi, scopuri, mijloace, acțiuni ar fi extrem de problematice în cazul în care generalizările în privința acțiunilor umane sunt în aceeași măsură problematice²⁷.

Tocmai această cunoaștere particulară cu privire la substanța sau conținutul fiecărui caz în parte, nu este accesibilă planificatorului. Prin urmare, dacă se admite că din punct de vedere al conținutului lor particular situațiile pot dифeri în mod substanțial, atunci este foarte problematică formula în mod valid judecăți universale cu privire la conținutul acestora, întrucât nu există certitudinea că toate instanțele particulare ale respectivei judecăți sunt sau vor fi adevărate. Pentru planificator, importante nu sunt cazurile, ci clasele de evenimente, valori, indivizi. Important din această perspectivă, nu ar fi fiecare individ în parte, ci comunitatea, națiunea, etc. Ideea planificării presupune aşadar ca poziție metodologică universalismul și o vizion holistă asupra societății.

În condițiile în care cineva se angajează să ia decizii pentru toți membrii comunității, cu deplină încredere că o face spre binele tuturor, atunci va trebui să se bazeze pe o lege valabilă în privința conținutului, în fiecare situație particulară. Fie va trebui să presupună, de exemplu, că lucrul X este întotdeauna mai valoros decît lucrul Y și că, în consecință,

lucrurile au valoare intrinsecă; fie că lucrurile au o valoare inter-subiectiv valabilă; că există clase de valori prestabilită astfel încât indivizii preferă întotdeauna lucruri dintr-o clasă de valori considerată superioară, celor dintr-o clasă de valori considerată inferioară²⁸. Cu alte cuvinte s-ar presupune că valorile lucrurilor s-ar stabili în mod obiectiv.

Aflați în situații particulare, se pare însă că oamenii nu aleg, în general între un lucru X și un lucru Y, ci ținând seama de particularitățile situației în care se află²⁹. Dacă se admite însă că situațiile particulare sunt diferite prin conținutul lor, deciziile indivizilor vor trebui să țină seama de aceste diferențe. Valorile lucrurilor pot varia în funcție de situațiile particulare și de alegerile indivizilor făcute în asemenea situații. În acest caz lucrurile ar avea valoare subiectivă, iar poziția universalistă ar fi de nesușinut³⁰. Dar dacă lucrurile nu au o valoare constantă, atunci calculul cardinal al valorilor în sensul benthamist al calculului utilitarilor³¹, ar fi imposibil. Compararea, măsurarea și împărțirea lor ar fi imposibilă. Ideea/planificării se bazează pe punerea lucrurilor în comun și reîmpărțirea lor; acest fapt ar presupune un asemenea calcul cardinal și implicit obiectivismul valorilor. Dacă lucrurile nu au valoare intrinsecă sau inter-subiectiv valabilă, atunci se poate vorbi doar de stabilirea unor ierarhii de valori³², valabile însă doar în situații particulare.

Planificatorul nu ar putea decide în cunoștință de cauză decât dacă ar cunoaște ce valori iau lucrurile în fiecare situație particulară. Dar acest fapt s-ar putea întâmpla doar dacă planificatorul ar fi omniscient³³. Atunci nimenei n-ar putea decide pentru fiecare individ în parte, atât de bine, cum o poate face individul

însuși, aflat în situația particulară în care acționează³⁴; deciziile planificatorului nu ar putea fi decât arbitrale. Astfel, binele fiecărui individ ajunge să difere în mod substanțial de binele comunitar, în numele căruia planificatorul acționează.

Dacă în schimb se acordă importanță cazurilor și indivizilor care acționează în cazuri particulare este presupus singularismul și individualismul metodologic³⁵. O asemenea poziție va fi asumată și în demersul de față.

În ce condiții și în ce limite ar fi atunci accesibilă această cunoaștere cu privire la conținutul particular ar diverselor cazuri? Scopurile, mijloacele și costurile sunt implicate în orice acțiune. Scopurile, mijloacele, alegerile și costurile concrete sunt evidente în momentul în care indivizii acționează. În acțiune este posibilă identificarea valorii marginale a diverselor lucruri într-o conjunctură dată. Acționând, indivizii nu aleg între diverse lucruri la modul general, ci între cantități definite de resurse sau bunuri. Pus în situația să aleagă între o unitate din bunul X și o unitate din bunul Y evaluarea sa va depinde de situația concretă în care se află. Opinia individului cu privire la valoarea în general a unui anumit lucru poate să nu aibă nici o relevanță în momentul acțiunii. Actul alegerii într-o situație dată poate răsturna criteriile filozofice sau academice de evaluare a lucrurilor. Valoarea marginală a unui lucru este strâns legată de scopurile indivizilor dar și de resursele pe care aceștia le posedă, de întregul complex al situației. Cunoașterea valorii marginale evidentă în acțiune este o cunoaștere *a posteriori*. Ea este cunoscută după ce acțiunea a avut loc, însă ar putea fi dedusă cu mai multă sau mai puțină siguranță pornind de la legile *a priori* ale acțiunii umane și de la unele

Soluții liberale pentru economiile în tranziție

opțiuni ale indivizilor. Decizia unui planificator ignoră opțiunile reale ale indivizilor pentru simplul motiv ca nu stă în puterea lui să afle care sunt realmente aceste opțiuni. Într-o economie planificată opțiunile sunt ale planificatorului. Pentru realizarea scopurilor impuse de planificator trebuie să fie sacrificiate scopurile dorite de ceilalți indivizi. Acțiunea planificatorului nu face altceva decât să impună costuri asupra celorlalți indivizi ai societății.

Planificarea economică nu poate fi o soluție a problemei cooperării, căci mai degrabă tăie "nodul Gordian" decât îl descurcă. Problema se punea tocmai pentru că opțiunile indivizilor erau în conflict; ea n-ar putea fi soluționată decât dacă rezolvarea dată ia în considerare opțiunile reale ale indivizilor. Dar dacă planificatorul ia decizii ignorând opțiunile și scopurile reale ale indivizilor, impunând anumite criterii este posibil ca reglementările impuse de planificator nici să nu privească lucrurile care fac obiectul conflictului ci cu totul alte chestiuni care nu sunt obiect de dispută.

Singura modalitate prin care problema cooperării ar putea să-și găsească o rezolvare este ca indivizii și scopurile lor reale să conteze. Indivizii se află întotdeauna în situații particulare și urmărind anumite scopuri. În astfel de situații raționamentul lor nu este unul academic sau filozofic; nu au de făcut alegeri între bunuri la modul general. Întotdeauna au de ales între o cantitate definită din bunul X și o cantitate definită din bunul Y. Dacă un individ se confruntă cu situația de a alege între o unitate din bunul X și o unitate din bunul Y, nu va alege comparând valoarea totală a unităților bunului X cu valoarea totală a unităților bunului Y, și valoarea lor marginală⁴⁸. Cu

100 de bușteni un om ar putea, de exemplu, construi o cabană la munte. Dacă, se presupunem, ar deține 99 de bușteni și un cort, ar renunța la cort în schimbul unui buștean. Dar dacă deține doar 10 bușteni nu ar dori să renunțe la cort nici în schimbul a 5 bușteni⁴⁹. Exemplul utilizat anterior este folosit doar ca instrument teoretic cu scopul de a ilustra chestiunea discutată. Rolul pe care l-ar putea juca banii ca mijloc de măsurare este împarțezat aici, tocmai pentru că valoarea în bani a lucrurilor aflate în discuție apare ulterior alegerilor pe care le fac indivizii în situații particulare date și depinde de aceste alegeri.

Dacă valoarea lucrurilor nu se poate stabili în mod obiectiv, atunci profitul care rezultă dintr-un asemenea schimb, pentru fiecare dintre indivizii implicați în actul schimbului, reprezintă o chestiune pur subiectivă. De asemenea, lucrurile schimbate între doi indivizi nu au aceeași valoare și pentru cel de-al treilea. Un al treilea individ nu ar putea decide pentru nici unul dintre doi indivizi care se angajează într-o tranzacție, la fel de bine cum ar putea să o facă fiecare individ în parte. Singur individul poate face alegera cea mai potrivită în ceea ce-l privește. Numai în cazul în care cineva cunoaște suficient de bine scopurile unui alt individ și particularitățile situației în care se află ar putea decide, în anumite privințe, în chip acceptabil. Nici unul dintre oameni nu se găsește în situația de a cunoaște scopurile tuturor indivizilor și nici varietatea și specificul situațiilor în care se poate găsi fiecare individ, altfel încât să poată lua deciziile potrivite pentru fiecare individ în parte.

Rămîne că singura modalitate prin care indivizii și preferințele lor nu sunt ignorate este atunci cînd alegerile

fapt ar putea fi descurajant pentru cineva care caută soluții definitive, care să evite orice probleme. Se pare însă că apariția problemelor nu este o chestiune ce poate fi ocolită. Unele probleme pot fi soluționate, dar altele pot apărea într-un moment ulterior. Pot apărea, astfel, probleme legate de delimitarea clară și de respectarea drepturilor de proprietate - problema efectelor externe, problema asigurării ordinii și protecției indivizilor și proprietăților lor. De existența acestor probleme, sunt legate cele mai multe din argumentele arhiștilor care consideră necesară existența și intervenția statului⁵². Nu este momentul a argumenta acum asupra modului concret în care rezolvarea acestor probleme ar fi posibilă pe piață; în orice caz, există autori care au adus argumente serioase în acest sens⁵³, dar analiza acestor argumente ar putea face obiectul altui studiu. Ceea ce s-a încercat să se argumenteze aici este că întotdeauna se vor găsi resorturi de soluționare a acestor probleme din interiorul pieței, că acceptând piața ca ordine socială se creează o bază de soluționare reală a dificultăților care apar pe parcursul cooperării. Nu înseamnă că este evitată apariția oricărei probleme, ci doar că piața reprezintă cadrul adecvat pentru soluționarea problemelor care apar - oricare ar fi acestea - pe parcursul interacțiunii dintre indivizi. Este posibil ca apariția problemelor să fie inevitabilă, să fie însăși un dat al vieții și în special al vieții sociale.

III

Tot acest excurs teoretic, realizat pînă în acest punct, constituie o justificare a pieței ca ordine socială, a principiilor ei de funcționare, dar nu numai; analiza anterioară cu privire la

condițiile cooperării și cunoașterii la nivel social, precum și evidențierea celor două tipuri de ordine socială, ordinea deliberată și ordinea spontană, au implicații importante, în privința problemei care ne preocupa aici - problema desocializării. Fără proprietate privată, fără libertatea schimbului și fără libertatea întreprinzătorilor de a decide ce să producă și cît să producă, piețele nu pot fi puse în funcție. În continuare se va arăta în ce fel cele mai multe dintre dificultățile apărute pe parcursul desocializării provin tocmai din nerespectarea, în fapt, a acestor principii - deși este posibil ca unele dintre ele să fi fost recunoscute, cel puțin nominal⁵⁴.

Apariția și dezvoltarea activității antreprenoriale, în locul alocării și producerii planificate a resurselor și bunurilor, prin intermediul aparatului burocratic al statului, depinde, în principal, de formarea capitalului privat⁵⁵. Capitalul privat se poate forma atât prin dezvoltarea activității de economisire, cît și prin trecerea în proprietate privată a proprietăților statului. Pentru a începe o afacere, orice întreprinzător are nevoie de capital pentru a-l investi și în plus are nevoie de libertatea totală de a decide în privința modului de utilizare a capitalului. Modul în care întreprinzătorul va utiliza capitalul pe care îl deține, fiind lăsat liber să hotărască în această privință, va fi cel mai eficient mod, în concordanță cu preferințele consumatorilor, dat fiind faptul că el este stimulat de dorința de a-și maximiza profitul și de a evita pierderile. Se va arăta că atât formarea capitalului, cît și libertatea de a decide în privința utilizării lui, sunt sistematic subminate de înseși politicile guvernamentale prin care se presupune că trebuie realizată desocializarea.

Una dintre condițiile formării capitalului este dezvoltarea activității de

Soluții liberale pentru economiile în tranziție

sunt lăsate în seama indivizilor. S-ar putea imagina că ceea ce ar rezulta nu ar fi decât un haos general. Nu este însă necesar ca orice ordine să aibă și un spirit cooperator. *Catallactica* urmează principiile unei ordini netrasate de cineva anume și care rezultă pur și simplu prin coordonare reciprocă a acțiunilor indivizilor⁵⁰. Cum se poate însă produce ceea ce trebuie și în cantitatea care trebuie, dacă nu decide nimeni asupra acestui lucru?

Însăși pornirea fiecărui individ de a-și maximiza avantajele sugerează soluția. Un agent economic care va dori să obțină profit, va trebui să se angajeze într-o activitate care să producă bunuri cerute pe piață. Astfel agentul economic își va maximiza avantajele pentru că își va vinde produsele, iar consumatorii de asemenea, întrucât vor găsi pe piață produsele dorite. Atunci cînd sistemul de prețuri funcționează liber, prețurile încapsulează informația privitoare la cererea și oferta care există pe piață pentru diferite produse. Un agent economic va decide ce anume să producă și cît anume să producă cercetînd prețurile pieței pentru anumite produse. În acest mod, indivizii raționali cu scopuri diferite urmărind să-și maximizeze avantajele, pot coopera și pot găsi avantajos acest lucru.

Ordinea pieței nu este doar posibil de aplicat în toate domeniile vieții sociale, dar este singura ordine compatibilă cu condițiile de posibilitate a cooperării și cunoașterii la nivel social. Argumentul potrivit căruia în societate este posibilă, totuși, în anumite limite, cooperarea prin subordonare și planificare nu contrazice prin nimic această concluzie. Cooperarea prin subordonare nu este absolut imposibilă ci poate avea loc în anumite limite, limitele cunoașterii relevante la nivel social și limitele posibilității

existenței unui acord al indivizilor pentru un astfel de tip de cooperare. Acordul indivizilor de a recurge la un asemenea mod de a coopera depinde de faptul dacă fiecare individ implicat găsește avantajos acest lucru⁵¹. Oricare ar fi scopul deciziilor emise de o autoritate centrală, acestea nu au justificare în condițiile în care acordul tuturor indivizilor unei comunități asupra acestor decizii nu este posibil. De asemenea, în condițiile în care există chestiuni în privința cărora acordul indivizilor asupra unor decizii emise de la nivel central ar fi posibil, respectivile decizii nu ar fi justificate decât pe acea perioadă de timp în care acordul indivizilor se menține. Dacă se admite că scopurile și preferințele indivizilor sunt diferite în spațiu (de la un individ la altul) și în timp (la același individ în momente diferite de timp), găsirea și menținerea acordului unei comunități întregi asupra unei chestiuni, ar fi o problemă extrem de dificilă. Prin urmare, un individ care este de acord cu acest mod de cooperare poate renunța la dreptul de a decide asupra modului de utilizare a unumitor lucruri în favoarea unui alt individ pentru o anumită perioadă de timp, într-un anumit context. Cooperarea în familie sau în cadrul unei firme poate decurge în acest mod, dar decizia aparține indivizilor implicați, care cunosc cel mai bine caracteristicile situațiilor în care se află. Așadar, nimeni nu poate prezice ce anume să fie planificat într-o comunitate, afară de indivizii implicați în diverse situații. Acest lucru ar presupune existența prealabilă a proprietății private și a schimbului liber cu aceste drepturi de proprietate, cu alte cuvinte existența prealabilă a unui sistem neîngrădit al pieței.

Funcționarea sistemului pieței nu este absolut lipsită de probleme. Acest

economisire a veniturilor sau profitului, în fapt a unei părți a acestora. Dar acest lucru, ar presupune, pe de o parte, existența unei monede stabile - cu alte cuvinte absența inflației - iar, pe de altă parte, ar presupune, cel puțin taxe și impozite cît mai scăzute posibil⁵⁶. În primul rînd, inflația permanentă și în creștere determină creșterea preferinței de timp a indivizilor, care se orientează mai curînd spre consum, decît spre economisire și investiții - ceea ce este perfect rațional în condițiile devalorizării permanente a monedei. Dimpotrivă, o monedă stabilă și absența inflației ar conduce la o preferință de timp scăzută, ceea ce ar implica un nivel crescut al economisirii, ieftinirea creditelor și, în consecință, angajarea întreprinzătorilor în investiții pe termen lung; iar acest fapt ar conduce la un nivel mai ridicat al producției. În al doilea rînd, prin taxele foarte ridicate, indivizii ajung să fie expropriați exact de acea parte a venitului sau profitului, care ar fi economisită și prin urmare investită. Astfel, inflația și taxele constituie impedimente serioase în formarea capitalului.

Atunci, cum se face că atât inflația, cît și taxele sunt în permanentă creștere? Răspunsul ar putea fi dat, aruncînd o privire asupra politicilor monetare și fiscale ale statului. Ce înseamnă, în fond, inflația? Înseamnă creșterea cantității de bani dintr-o economie, în raport cu producția și prin urmare, scăderea puterii de cumpărare a banilor. Cine ar fi atunci cauza creșterii cantității de bani dintr-o economie? Într-un sistem bancar dominat de o bancă centrală⁵⁷, aceasta din urmă deține monopolul tipării banilor de hîrtie. Însă tipărirea banilor nu este singura metodă de inflaționare a ofertei de bani; bancă centrală poate determina creșterea ofertei de bani, crescînd rezervele bancare

ale băncilor comerciale: fie acordîndu-le credite la o rată a dobînzii foarte scăzută, fie cumpărînd active (în genere obligațiuni guvernamentale) de pe piață liberă - procedură numită și "open market operations". Operațiunea decurge în felul următor: banca centrală cumpără un activ, spre exemplu, o obligațiune guvernamentală, și, pentru activul achiziționat completează un cec. Cecul acesta nu are însă acoperire, el este pur și simplu creat. Dealerul care se ocupă de tranzacționarea obligațiunilor guvernamentale, sau persoana privată, care vinde un activ oarecare, băncii centrale, nu poate să deconteze cecul obținut decît la o bancă comercială, întrucît banca centrală nu deschide conturi decît altor bânci și guvernului. Banca comercială care intră în posesia acestui cec îl depune la banca centrală sporindu-și astfel rezerva. Într-un sistem bancar care funcționează cu rezerve fracționare băncile comerciale pot acorda credite de cîteva ori mai mari decît valoarea rezervelor pe care le dețin. Deci, sporirea rezervelor băncilor comerciale, oricare ar fi metoda, conduce la creșterea numărului de credite acordate și totodată la creșterea cantității de bani dintr-o economie, din moment ce creditele acordate astfel nu au acoperire⁵⁸. Creșterea numărului de credite acordate de băncile comerciale conduce, mai departe, la scăderea artificială a ratei dobînzii creditelor. Acest mod de a inflaționa oferita de bani este considerat adesea a fi un mod de relansare economică⁵⁹. Însă investițiile astfel create conduc cel mai adesea la situații de afaceri falimentare. În realitate, preferința de timp a consumatorilor nu s-a modificat, aceștia nu preferă să economisească mai mult decît să consume. Scăderea dobînzii acordării creditelor prin metoda expansiunii

creditelor, este una artificială și nu una reală, care să reflecte scăderea preferinței de timp a consumatorilor și creșterea activității de economisire. Investitorii sunt duși în eroare de această ieftinire a creditelor. Astfel, pe de o parte, indivizii nu vor economisi, ci se vor orienta spre consum, în concordanță cu preferința lor reală de timp; pe de altă parte, autoritatea monetară care a determinat expansiunea creditelor, va fi obligată, în cele din urmă - datorită dezechilibrului produs în balanță de plăți - să restrângă brusc creditele. Prețurile interne cresc în raport cu cele externe, prin urmare cresc importurile și scad exporturile. Rezervele de valută încep să scadă și pentru salvarea întregului sistem monetar, se impune încetarea expansiunii creditelor. Cei care au făcut investiții pe termen lung și care au nevoie de noi credite pentru continuarea afacerilor nu le vor putea obține decât la un preț extrem de ridicat și în consecință vor ajunge la faliment⁶⁰. Răspunzătoare privind creșterea cantității de bani dintr-o economie, este aşadar, autoritatea monetară care deține puterea de a crea bani. De ce ar dori însă banca centrală inflaționarea ofertei de bani? Un scop sugerat mai sus ar fi relansarea economică. Este însă cel puțin problematică această soluție potrivit căreia dezvoltarea economică este posibilă doar în condițiile unei inflații permanente, stăvilită din cind în cind sub amenințarea întregului sistem monetar (într-o succesiune continuă a runcelor de tip "boom" și "bust") și care implică încălcarea principiilor de funcționare a piețelor pentru care s-a argumentat anterior. Totodată, inflaționarea ofertei de bani nu este neutră în privința indivizilor care sunt afectați, ci implică expropriarea unora și îmbogățirea altora⁶¹. De exemplu, în cazul expansiunii creditelor, cei

care profită sunt beneficiarii creditelor obținute și băncile care obțin profit prin creșterea numărului creditelor acordate, pentru că ei sunt cei care intră în posesia banilor nou creați și dispun de bani mai mulți în condițiile în care nivelul prețurilor încănușă modificat. Pe măsură ce acești bani sunt cheltuiți, prețurile bunurilor încep să crească. Cei defavorizați și expropriați sunt cei care dispun de venituri fixe și care se confruntă cu creșteri ale prețurilor în condițiile în care veniturile lor nu au crescut. Aceasta este rațiunea pentru care salariații și sindicalele cer indexări ale salariilor în concordanță cu creșterea nivelului prețurilor la fiecare devalorizare a monedei.

În același timp, acest instrument formidabil al inflaționării ofertei de bani, este și un excelent mijloc de a efectua tot felul de manevre politice⁶². Cu banii astfel creați pot fi reduse la tăcere grupurile de presiune, fie politice, fie sindicale, sau se poate "cumpăra" susținerea politică a altor grupuri. Politicile fiscale ale guvernului sunt în strînsă legătură cu cele monetare; politicile inflaționiste pot fi rezultatul finanțării deficitelor bugetare, consecință a subvenționării masive a întreprinderilor nerentabile în condițiile în care capitalul celor mai multor întreprinderi este de stat sau majoritar de stat. O piață înseamnă totalitatea schimburilor cu drepturile de proprietate pe care le deține fiecare. Ce schimburi pot exista însă, atunci când proprietarul este unul singur? În cazul acesta, schimbul s-ar reduce la a lua din buzunarul său și a pune în cel drept, și invers. Cunoașterea valorii marginale a lucrurilor și calculul economic, s-a argumentat anterior, nu sunt posibile decât în condițiile existenței unui sistem al proprietății private și a libertății schimbului cu drepturile de

proprietate, cu alte cuvinte, în condițiile existenței unei piețe și implicit a mai multor proprietari de capital. În lipsa piețelor de capital înseamnă imposibilitatea calculului economic al profitului și pierderilor, deci imposibilitatea de a decide ce și cât trebuie produs. Toate aceste întreprinderi, care funcționează în lipsa unei piețe de capital, se află în imposibilitatea de a calcula profitul și pierderile și de a decide în chi p rational ce și cât să fie produs. Prin urmare, majoritatea merg în pierdere, sau în cel mai bun caz nu obțin profit. Păstrîndu-se structura centralizată a producției, în sensul că întreaga producție este integrată pe verticală, căderea unei singure piese din acest lanț ar putea provoca prăbușirea celorlalte, prin aşa-numitul blocaj finanțiar. În condițiile în care o unitate economică produce, dar nu vinde ceea ce produce, fie pentru că nimeni nu dorește să cumpere ceea ce produce, fie pentru că încearcă să vîndă produsele mai tîrziu la un preț mai ridicat, aceasta nu-și poate plăti datorile către unitățile economice care I-au oferit mijloacele de producție. Datorită structurii centralizate a producției, acest fenomen se poate propaga la nivelul întregii economii. Statul, atunci, intervine prin subvenții și intermediind acordarea de credite, uneori nerambursabile, fie în vederea rezolvării acestor blocaje, fie pentru a evita presiunile sociale, pe cele politice sau sindicale. Cert este că două dintre modalitățile prin care banii pot fi obținuți sunt promovarea politicilor inflaționiste (în părirea de bani, expansiunea creditelor), și creșterea taxelor și impozitelor. Este astfel sustrasă îndivizilor acea parte a venitului sau profitului care ar fi mers spre economisire, spre formarea capitalului și spre investiții sănătoase, în schimbul finanțării între-

prinderilor nerentabile, cu capital de stat sau majoritar de stat. Capitalul străin ar putea fi o soluție⁶³, în lipsa celui autohton, dar în condițiile unui climat nesigur, datorat, pe de o parte, tipului centralizat de sistem legal, pe de altă parte, inflației în continuă creștere, un asemenea mediu cu greu ar putea deveni atractiv pentru investitorii străini. Astfel, însăși politicile guvernamentale, contribuie la menținerea unui mediu economic în care formarea capitalului și investițiile devin imposibile, sufocînd și împiedicînd crearea relațiilor economice sănătoase și firești, cu alte cuvinte crearea aceluia tip de ordine spontană în care acțiunile îndivizilor să fie coordonate; acest tip de ordine, apare totuși, într-un chip distorsionat, și se menține indiferent dacă este recunoscut instituțional sau nu, sub forma piețelor negre. Relațiile de piață există deci, sub forma economiei subterane sau semi-subterane (a situațiilor de afaceri în care veniturile și profitul nu sunt declarate, sau sunt declarate doar parțial)⁶⁴. Îndivizii încearcă astfel să înlocuiască prin ceva ordinea instituită care nu merge și să evite impozitarea, taxele excesive și măsurile arbitrage privind controlul prețurilor, salariilor, cursului valutar, etc. Așadar, piețele și principiile lor de funcționare, există, ele trebuie recunoscute și doar lăsate să funcționeze. Impunerea unor plafoane și praguri minime sau maxime ale prețurilor, salariilor sau cursului de schimb valutar, are un revers contrar celui așteptat. De exemplu, stabilirea unui plafon pentru prețul unor bunuri de consum, va conduce la limitarea producției private a acestor bunuri, la orientarea întreprinzătorilor spre activități mai profitabile și în consecință la o oferă mai scăzută a bunurilor respective. În acest caz, dacă se menține linia intervenționistă de

acțiune a guvernului, acesta va trebui să țină sub control și prețurile mijloacelor de producție necesare obținerii bunurilor de consum, pentru care s-au stabilit plafoanele de preț; mai departe va trebui să țină sub control și prețul resurselor din care sunt obținute mijloacele de producție și.a.m.d. Acest lucru înseamnă revenirea la alocarea planificată a tuturor resurselor, fapt care aduce după sine toate dezavantajele și dificultățile planificării economice⁶⁵. Tinerea sub control a nivelurilor salariailor are drept consecință menținerea și creșterea șomajului, în condițiile scumpirii artificiale a forței de muncă. De asemenea, menținerea unui curs valutar artificial scăzut, în condițiile unei inflații în creștere, determină creșterea cererii pentru moneda subevaluată, care este păstrată sau tinde să fie utilizată în exteriorul economiei în care a fost subevaluată (Gresham Law - moneda supraevaluată tinde să scoată din circulație moneda subevaluată)⁶⁶.

Prin urmare, dacă răul provine din existența unui imens sector de stat, prost administrat și din intervențiile statului prin politicile sale fiscale, monetare, și prin măsurile de control a prețurilor, salariailor, etc., atunci soluția ar consta în eliminarea tuturor acestor intervenții, împreună cu trecerea cît mai repede cu puțință în proprietate privată a acestui sector de stat⁶⁷.

Care ar fi strategia cea mai potrivită prin care ar rezulta o astfel de împroprietărire rapidă a indivizilor? Una din metode ar fi vînzarea proprietăților de stat. În cazul privatizării românești, 30% din capitalul societăților comerciale este prevăzut să fie distribuit gratuit, în timp ce restul capitalului de stat rămâșe în gestiunea Fondului Proprietății de Stat, este prevăzut să vinăndu-salariaților societăților

comerciale sau persoanelor fizice române sau străine⁶⁸. De asemenea, prin legea fondului funciar se prevede restituirea sau constituirea drepturilor de proprietate asupra terenurilor, pînă la o limită de 10 ha de familie și 0,5 ha de persoană, restul terenului intrînd în proprietatea privată a statului (județului, comunei, etc.) și putînd fi vîndute, concesionate, închiriate⁶⁹. Două neajunsuri esențiale sunt legate de privatizarea prin vînzare: una de natură economică, alta de natură etică. Prima dificultate este legată pe de o parte de quasi-inexistența capitalului autohton, pe de altă parte, de imposibilitatea evaluării proprietăților de stat și exprimarea acestor valori în termeni monetari. În lipsa piețelor, stabilirea prețurilor proprietăților propuse spre vînzare nu poate fi decît arbitrară. A doua dificultate este legată de îndreptățirea, sau, mai curînd neîndreptățirea statului de a vinde ceea ce nu-i aparține de drept, întrucît proprietățile sale au rezultat, mai ales, din socializarea sau naționalizarea proprietăților individuale. Din această perspectivă, ar fi dreaptă restituirea proprietăților celor cărora le-au fost confiscate, dacă mai este posibil, adică în condițiile în care mai există dovezi în acest sens și dacă cei care au fost nedreptățiti astfel, sau urmașii lor, mai trăiesc. În caz contrar, aceste proprietăți naționalizare precum și tot ceea ce s-a construit și produs nou, ar fi drept să treacă în proprietatea celor care le-au utilizat sau le utilizează - în condițiile în care se acceptă intemeierea, din punct de vedere etic, a proprietății private pe principiul lockean⁷⁰ al aproprierii resurselor și mijloacelor de producție prin muncă. Din această perspectivă, fiecare individ este proprietarul resurselor pe care le-a apropiat prin amestecul muncii sale cu resursele naturale existente, neapropiate

încă, în același mod, de un alt individ. Logica acceptării acestui principiu, ar fi următoarea⁷¹: Dreptul de proprietate asupra propriului corp este indisutabil, întrucât însăși chestiunea a ceea ce este drept sau nedrept apare atât timp cât cei care intră într-o asemenea dispută teoretică sunt capabili de argumentare. Argumentarea, la rîndul său, este o acțiune care implică angajarea unor resurse - cel puțin utilizarea în mod liber de către indivizii aflați în actul argumentării, a proprietăților lor corpuri; cineva nu poate justifica nimic, atâtă vreme cât ceea ce este presupus în actul justificării nu are la rîndul său justificare - în cazul acesta, proprietatea asupra propriului corp. Dreptul de proprietate asupra propriului corp, implică dreptul de proprietate asupra a ceea ce asigură existența și prezervarea acestui corp - munca și produsele acestei munci - atâtă vreme cât acest drept nu intră în contradicție cu drepturile de proprietate ale celorlalți indivizi asupra proprietăților corpuri și asupra resurselor apropiate de fiecare dintre aceștia prin propria muncă.

În contextul desocializării, aplicarea acestui principiu, ar implica recunoașterea drepturilor de proprietate asupra resurselor, a celor indivizi care le-au utilizat sau le utilizează - pămîntul, agricultorilor; întreprinderile, muncitorilor; școlile, profesorilor; birourile, birocratilor etc.

Salariații și întreprinderile prevăzute a fi privatizate în programele de desocializare ale statelor post comuniste, au dreptul de a cumpăra, uneori beneficiind de unele facilități (credite în condiții avantajoase, plata în rate, etc.), acțiunile și activele întreprinderilor în care lucrează. Această metodă de privatizare este cunoscută sub denumirea de metoda

M.E.B.O. ("management and employment buy out"). Este puțin probabil că în ciuda facilităților acordate, salariații întreprinderilor pot intra realmente și fără probleme în posesia acțiunilor și activelor întreprinderilor corporatizate, în condițiile stabilite de lege⁷². În plus, se pune de asemenea problema îndreptățirii statului de a vinde salariaților ceva ce, de drept, le-ar aparține deja, conform principiului lockean al apropierii prin muncă. Reținerea în a lăsa în seama salariaților și managerilor dreptul de proprietate asupra întreprinderilor, este motivată prin temerea că aceștia și-ar urmări proprietile interese și nu restructurarea întreprinderilor. Dar, dacă interesele salariaților sau managerilor nu coincid cu creșterea productivității și restructurarea întreprinderilor nerentabile, cauza trebuie căutată în nerespectarea unor principii de funcționare a piețelor. Concluziile pessimiste cu privire la ineficiența întreprinderilor conduse de manageri și salariați, au fost formulate fie în condițiile în care acestora nu li s-a recunoscut și dreptul de proprietate asupra întreprinderilor, fie în condițiile în care, în economie, majoritatea celorlalte întreprinderi dețineau capital de stat, ceea ce implica lipsa unei piețe de capital, și deci imposibilitatea de a decide în cunoștință de cauză ce și cât să fie produs, adică spre ce anume să se orienteze restructurarea întreprinderilor nerentabile⁷³.

Prin metoda privatizării în masă, care prevede distribuirea gratuită de certificate de proprietate sau cupoane nominale - care să fie schimbate pe acțiuni la societățile comerciale care urmează a fi privatizate - pot fi depășite unele dificultăți legate de lipsa capitalului și imposibilitatea evaluării proprietăților de stat. Pe lîngă problemele de ordin

etic⁷⁴, ea perpetuează însă alte dificultăți, referitoare la întîrziearea și biocratizarea privatizării, statul fiind și în acest caz actorul principal al realizării desocializării. Planurile de privatizare în masă presupun existența unor intermediari financiari (Fonduri ale Proprietății Private), aflați sub controlul direct al guvernului și supervizați de un organism central care se presupune că are în grija întregul proces al privatizării, Agenția Națională pentru Privatizare, în cazul programului românesc de desocializare⁷⁵. Fondurile proprietății private emis certificate de proprietate, asigură servicii de brokeraj, în scopul schimbării certificatelor de proprietate pe acțiuni, și se presupune că trebuie să acționeze în vederea privatizării societăților comerciale aflate în subordinea lor. Fiecare fond deține un portofoliu de acțiuni din capitalul de 30% al societăților comerciale prevăzute a fi distribuit gratuit, portofoliul constituit prin distribuirea capitalului de 30% către fiecare fond de către Agenția Națională pentru Privatizare. În orice caz, miza privatizării prin certificate și cupoane este destul de mică - doar 30% din capitalul societăților comerciale; restul de 70% din acțiunile întreprinderilor corporatizate au rămas în proprietatea statului și sunt gestionate și urmează a fi privatizate prin vînzări de către Fondul Proprietății de Stat. Toate fondurile, astfel Fondul Proprietății de stat, cît și Fondurile Proprietății Private, se află sub controlul direct al statului, acest fapt implicând politicarea întregului proces de privatizare. Conducerea tuturor acestor fonduri este numită și revocată de guvern⁷⁶; managerii acestor fonduri pot avea foarte bine un comportament oportunist, atâtă vreme cît criteriile politice pot conta mai mult decât eficiența managementului

în numiriile și revocările pe care guvernul le poate efectua. Să nu uităm însă că nu au fost corporatizate toate întreprinderile; conform planului românesc de privatizare, unitățile economice aflate în sectoare considerate strategice⁷⁷ ale economiei românești, s-au transformat în regii autonome. Proprietarul acestor regii a rămas statul, care numește și revocă managerii, admisindu-se însă autonomia deciziilor de zi cu zi a managerilor acestor regii. Controlind industria energetică guvernul se află în fapt la cîrma întregii economii pe care o planifică și o gestionează. Si în cazul regiilor autonome se pune în aceeași măsură problema comportamentului oportunist al managerilor, care pot acționa fie pentru renume, fie pot încheia contracte neavantajoase în schimbul obținerii unor avantaje personale știind că pierderile pot fi recuperate prin subvenții. În felul acesta, întregul proces al privatizării românești s-a întins pe o perioadă extrem de lungă, perpetuând existența imensului sector de stat împreună cu impozitarea excesivă și politicile inflaționiste necesare subvenționării și menținerii acestui sector ineficient.

În acest punct, ne întoarcem la întrebarea de la care am pornit: care ar trebui să fie rolul statului în realizarea desocializării? Răspunsul care ar putea fi formulat acum, în urma argumentelor aduse în această secțiune, precum și în secțiunea anterioară, este că statul nu poate fi în rolul principal în acest proces. Actorii principali în realizarea desocializării nu pot fi decât indivizii, întreprinzătorii căror trebuie să li se recunoască cît mai rapid și necondiționat, dreptul de proprietate asupra bunurilor pe care le utilizează, și, de asemenea, să li se lase acestora libertatea de a decide asupra modului de utilizare a proprietăților pe

care le dețin⁷⁸. Această retragere a statului ar trebui să fie însotită și de renunțarea la orice formă de intervenție și expropriere, fie prin impozitare, fie prin politicile inflaționiste⁷⁹.

Rezerva și echipa în fața unor asemenea măsuri, sunt nejustificate în condițiile în care ele se intemeiază doar pe presupția că statul poate și trebuie să pună în funcțiune piețele și că orice ordine este planificată și realizată de un spirit ordonator. Cu aceeași rezervă și neîncredere au fost private - acum mai bine de o jumătate de secol - ideile ministrului german al economiei, Ludwig Erhard, pentru ca, mai târziu, să se vorbească de miracolul economic ("Wirtschaftswunder") al relansării economiei Germaniei de vest⁸⁰. La 2 martie 1948, Ludwig Erhard a devenit ministru al economiei. Erhard a eliminat aproape în întregime controlul prețurilor, salariilor, a recunoscut drepturile de proprietate privată și libertatea activității antreprenoriale, în același timp scăzând taxele și crescând rezerva minimă cerută băncilor comerciale. Rezultatul a fost reducerea inflației și creșterea miraculoasă a producției datorate acumulării de capital și dezvoltării investițiilor; somajul a crescut inițial, dar după o scurtă perioadă de timp a scăzut și a continuat să scadă. Prin reforma realizată de Erhard, însă, nu au fost introduse în întregime relațiile de piață; nu s-a urmărit pur și simplu punerea în funcțiune a economiei de piață ("Marktwirtschaft"), ci a unei economii sociale de piață ("soziale Marktwirtschaft"). Proprietatea de stat asupra drumurilor, comunicațiilor, școlilor, universităților, telefonului, radioului, etc., a fost încă păstrată. De asemenea, sistemul bancar a rămas sub controlul băncii centrale și a guvernului, ca și

sistemul social de securitate. Diverse activități economice se aflau sub protecție guvernamentală. Aceste concesii făcute intervenționismului și existenței monopolurilor de stat, a condus în final spre apariția economiei de tip "welfare" în Germania de vest, care a experimentat toate dificultățile care decurg dintr-un astfel de aranjament economic. Cu toate acestea, Germania de vest se afla într-o situație de invidiat cu vecina ei răsăriteană, înainte de unificare⁸¹. Tot acest parcurs al lucrurilor, poate, și chiar a fost prezis, de reprezentanți ai Școlii Austriece, cu ajutorul legilor *a priori* ale teoriei economice, nu în privința datelor exacte, și la nivel formal, în privința modului general de evoluție a lucrurilor. Proprietatea privată, libertatea schimbului și a contractului, reducerea și abolirea taxelor și a inflației conduc în mod necesar la formarea capitalului și la utilizarea lui în modul cel mai eficient cu puțință, la creșterea producției și satisfacerea preferințelor consumatorilor. Nerespectarea acestor principii va conduce, dimpotrivă, la apariția unei ordini bazate pe alocarea planificată a resurselor și mijloacelor de producție - la planificarea economică⁸².

IV

Scopul prezentei lucrări nu a fost acela de a prezenta în cele mai mici detalii soluția problemei desocializării, cît mai ales s-a încercat conturarea unei direcții în care acestea ar putea fi găsite, iar această direcție ar fi libertatea economică - recunoașterea drepturilor de proprietate privată, a schimbului liber cu aceste drepturi, libertatea activității antreprenoriale, împreună cu tot ceea ce implică respectarea acestor principii. Cu

cît ele sunt mai mult recunoscute și respectate, cu atît cresc șansele constituirii piețelor. Indicarea *a priori* a unor soluții concrete, ar implica cunoașterea aprofundată a unei diversități de cazuri; dar dacă aceste cazuri sunt în mod infinit diverse, atunci ar fi cît se poate de problematică o expunere exhaustivă a soluțiilor concrete; cunoașterea specifică fiecărui caz o dețin însă chiar indivizii implicați

în situațiile concrete în care acționează fiecare. Atunci, *a priori*, ar putea fi formulată doar această soluție formală: indivizii însăși sunt cei care pot determina apariția piețelor, dacă sunt lăsați să interacționeze liber. Fiecare individ, urmărindu-și propriul interes va contribui la apariția acelei ordini neproiectate în mod special de cineva anume - ordinea pieței.

NOTE

1. Potrivit acestei viziuni, societatea ar fi mai mult decît suma indivizilor care interacționează, ar avea, într-un mod sau altul, o existență aparte; această viziune asupra societății constituie o posibilă poziție pornind de la care societatea ar putea fi analizată; poziția metodologică opusă este individualismul metodologic conform căruia societatea înseamnă, pur și simplu, ansamblul indivizilor care interacționează. Pentru distincția dintre aceste două poziții metodologice și justificarea individualismului metodologic, v. Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966, pp. 41-44; Fr. A. Hayek, *Drumul către servitute*, Humanitas, 1997, pp. 45-56; J. Buchanan, *Limitele libertății*, Institutul european, 1997, pp. 21-23; pentru o critică a viziunii holiste asupra societății, v. Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966, pp. 45-56;
2. Individualismul metodologic, odată intemeiat și asumat în mod consecvent, ar implica faptul că orice măsură coercitivă în numele unui bine colectiv, este lipsită de sens, că subordonarea indivizilor ar trebui să fie absolut voluntară, că orice birocrație impersonală care impune conștrîngeri de orice fel, nu are nici o justificare; dacă vreuna din aceste consecințe nu este justificată, ar trebui să fie negat și statutul de principiu al individualismului metodologic și să se admită că, uneori, societatea are, în sine, o existență aparte. Că ordinea socială care rezultă acceptînd individualismul metodologic ca principiu, nu este un haos general, se va încerca să se argumenteze în cele ce urmează. În continuare, termenii: "societate", "comunitate", "social", vor desemna, pur și simplu, ansamblul indivizilor care interacționează.
3. Pentru argumentarea faptului că o viziune individualistă asupra societății nu este în contradicție cu ideea cooperării indivizilor, v. Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966, pp. 143-145.
4. În strînsă legătură cu poziția individualismului metodologic este asumația rationalității acțiunii individuale - fiecare individ caută să-și maximizeze avantajele și își propune scopuri pe care încearcă să le atingă, încercînd să schimbe situația în care se află, cu una mai bună, din punctul său de vedere. Această asumație este comună analizelor economice, cît și celor de filozofie politică, v. Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966; pp. 143-145; G. Becker, *Comportamentul uman - o abordare economică*, All, 1994, p. 5; David Friedman, *Price Theory*, South-Western Publishing Co., 1986, pp. 21-27.
5. Ordinea pieței desemnează, în teoria economică, ansamblul acțiunilor de schimb pe care le efectuează indivizi; v. Israel M. Kirzner, *Perspectiva economică*, All, 1996, pp. 66-70; Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966, p. 646;
6. Piața înțeleasă ca ordine socială desemnează aici o modalitate prin care pot fi privite relațiile între indivizi - anume că relațiile umane de bază ar fi cele specifice pieței, indiferent dacă piața este recunoscută instituțional sau nu. Pentru distincția între piață ca ordine socială și piață ca instituție, v. M. R. Solcan, *Arta răului cel mai mic*, All, 1998, pp. 119-121; G. Becker, în *Comportamentul uman - o abordare economică*, All, 1998, argumentează că întregul comportament uman este explicabil în termeni economici; Ludwig von Mises argumentează în același sens, dar de pe alte

- baze, întemeind știința economică pe praxiologie; astfel, toate teoriile praxiologice sunt și teorii economice, și prin urmare, comportamentul economic este extins la întreaga gamă a acțiunilor umane (cf. Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966, pp. 7-10)
7. Termenul de desocializare este echivalentul termenului englez "desocialization", utilizat în contexte asemănătoare celui de față - cu alte cuvinte, referindu-se la schimbarea ordinii sociale în țările post-comuniste (v. Jeffrey M. Herbener, "The Role of Entrepreneurship in Desocialization", *The Review of Austrian Economics*, Vol. 6, No. 1; H.H. Hoppe, "De-socialization in a United Germany", *Review of Austrian Economics*, Vol. 5, No. 2; M. N. Rothbard, "How and How not to Desocialize", *Review of Austrian Economics*, Vol. 6, No. 1.)
 8. Esențială în abordarea de față va fi nu căutarea unei definiții a desocializării, ci căutarea unei soluții pentru problema desocializării; precizarea sensului termenilor cu care se lucează este însă utilă în analiza problemei și elaborarea soluției. Filozofia științei, ca și filozofia politică a lui Karl Popper, are în centru această idee (v. Karl R. Popper, *Logica cercetării*, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981; Karl R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Humanitas, 1993; Karl R. Popper, *În căutarea unei lumi mai bune*, Humanitas, 1998). Pentru argumentarea acestui fapt ca și pentru exemplificarea modului în care poate decurge o cercetare pornind de la probleme, v. M. R. Solcan, *Arta răului cel mai mic*, All, 1998.
 9. În socialism, planificarea este considerată necesară în toate aspectele vieții sociale; totul este planificat și dictat de la nivel central; în sistemul mixt sau intervenționist, organizarea sau planificarea ar fi necesară în soluționarea unor probleme presupuse a fi imposibil de rezolvate de piață (problema efectelor externe, spre exemplu). Pentru exemplificarea, în acest sens, a termenului de planificare, v. Ludwig von Mises, *Planning for Freedom*, Libertarian Press, 1952, pp. 1-5; asupra modului în care sistemul intervenționist poate conduce la planificarea economică și la socialism, v. Ludwig von Mises, *Planning for Freedom*, Libertarian Press, 1952, pp. 18-24; Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnerz, 1966, pp. 716-724; privind modul în care problema efectelor externe (spre exemplu, problema bunurilor publice) ar trebui soluționată de stat, v. James Buchanan, *Limitele libertății*, Institutul european, 1997, pp.66-69; Pentru poziția contrară conform căreia aceste probleme ar putea fi soluționate pe piață, v. H.H. Hoppe, "Fallacies of the Public Goods Theory and the Production of Security", în *The Economics and Ethics of Private Property*, Kluwer Academic Publishers, 1993. Conform arhiștilor de orice fel, asigurarea ordinii și protecției indivizilor unei comunități, este o chestiune ce trebuie să fie reglementată și planificată (de stat); potrivit însă susținătorilor anarcho-capitalismului, securitatea și ordinea ar putea mult mai bine să fie produsă pe piață (v. H.H. Hoppe, "Fallacies of the Public Goods Theory and the Production of Security", în *The Economics and Ethics of Private Property*, Kluwer Academic Publishers, 1993; M.N.Rothbard, "Poliția, dreptul și tribunalele: o arbordare libertariană", Polis, 3-4/1996; D. Friedman, *The Machinery of Freedom*, Open Court Publishing Company, 1989).
 10. Pentru distincția între cooperarea prin subordonare și cooperarea prin coordonare în care scopurile și preferințele indivizilor contează în mod egal, v. Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966, p.195; de asemenea, R. Coase, în *Natura firmei*, Sedona, 1997, pp. 25-37, distinge între "integrarea pe verticală", unde indivizi cooperează prin subordonare - cazul firmelor - și "integrarea pe orizontală", unde voința indivizilor contează în mod egal - cazul schimburilor libere pe piață.
 11. v. K.R. Popper, "Piecemeal versus Utopian Engineering" în *The Poverty of Historicism*, Routledge, 1989, pp.64-70; în contextul de față se are în vedere atât ingineria socială utopică, cât și cea graduală.
 12. Doctrinele istoriciste pro-naturaliste, cf. K. R. Popper, *The Poverty of Historicism*, Routledge, 1989, p. 41;
 13. Pentru o critică a metodelor istoriciste (cât și a celor pozitiviste) în abordarea fenomenelor sociale, v. Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966, pp. 1-7 și pp. 30-32; H.H. Hoppe, "On the Praxeology and the Praxeological Foundation of Epistemology", în *The Economics and Ethics of Private Property*, Kluwer Academic Publishers, 1993; H.H. Hoppe, "On Certainty and Uncertainty, Or: How Rational Can Our Expectations Be?", *Review of Austrian Economics*, Vol. 10, No. 1;
 14. Argumentul acesta împotriva tezei cunoașterii absolut certe, este formulată de H.H. Hoppe, "On Certainty and Uncertainty, Or: How Rational Can Our

Soluții liberale pentru economiile în tranziție

- Expectations Be?", *Review of Austrian Economics*, Vol. 10, No. 1;
15. Conform doctrinelor istoriciste anti-naturaliste, nu este posibilă formularea nici unei reguli cu privire la fenomenele sociale, și implicit, cu privire la acțiunile umane, de unde rezultă că orice transformare sau reformare a societății, ar fi posibilă (v. K.R. Popper, *The Poverty of Historicism*, Routledge, 1989, pp. 5-15, în special);
16. Acest tip de contra-argumente împotriva afirmației inexistenței unor regularități cu privire la acțiunile umane, și și cu privire la teza cunoașterii absolut incerte, sunt formulate de H.H. Hoppe (v. "On the Praxeology and the Praxeological Foundation of Epistemology", în *The Economics and Ethics of Private Property*, Kluwer Academic Publishers, 1993; H.H. Hoppe, "On Certainty and Uncertainty, Or: How Rational Can Our Expectations Be?", *Review of Austrian Economics*, Vol. 10, No. 1);
17. K.R. Popper, în *Logica cercetării*, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, pp. 73-76, evidențiază dificultățile principiului inducției ca metodă de a formula legi. Pentru a justifica principiul inducției, ar trebui să se facă apel la inferențe inductive; iar pentru justificarea acestora ar trebui să fie presupus un principiu al inducției de ordin superior. Astfel, încercarea de a întemeia însăși principiul inducției implică regresul la infinit;
18. Aceasta este o metodă deductivă de a testa legile și regulile (v. K.R. Popper, *Logica cercetării*, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 77);
19. În sensul exprimat de K.R. Popper (în *The Poverty of Historicism*, p. 61) al formei tehnologice a legilor „De exemplu, legea conservării energiei poate fi exprimată prin: „Nimeni nu poate construi o mașină care să meargă neîncetat”; iar aceea a entropiei, prin: „Nu poti construi o mașină care să fie sătă la sătă eficientă”. Acest mod de a formula legi ale naturii fac evidentă semnificația lor tehnologică și pot fi numite, prin urmare ‘forma tehnologică’ a unei legi naturale.”
20. Cf. Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966.
21. Concepția aceasta asupra instituțiilor este susținută de K.R. Popper (în *The Poverty of Historicism*, pp. 64-70);
22. Acest tip de contra-argument, ar putea fi adus propunerii făcute de O. Lange și A.P. Lerner, de a planifica însăși funcționarea piețelor și mecanismul cererii și ofertei (v. "Lange-Lerner Mechanism", în *The New Palgrave*, editori J. Eatwell, M. Milgate, P. Newman, MacMillan Reference Books, 1991, pp. 147-150);
23. Cf. Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966, pp. 32-36
24. H.H. Hoppe, argumentează în acest fel în privința existenței unor legi a priori ale acțiunilor umane, (v. H.H. Hoppe, "The Justice of Economic Efficiency", în *The Economics and Ethics of Private Property*, Kluwer Academic Publishers, 1993).
25. Cf. H.H. Hoppe, "On the Praxeology and the Praxeological Foundation of Epistemology", în *The Economics and Ethics of Private Property*, Kluwer Academic Publishers, 1993;
26. Cf. Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966, p. 33 și pp. 51-53
27. Privind importanța cunoașterii conținutului particular al cazurilor și imposibilitatea generalizărilor și predicțiilor cu privire la clase de indivizi, acțiuni, etc., v. Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966, pp. 106-113 și distincția pe care acesta o efectuează între probabilitatea de clasă și probabilitatea de caz; de asemenea, v. H.H. Hoppe, "On Certainty and Uncertainty, Or: How Rational Can Our Expectations Be?", *Review of Austrian Economics*, Vol. 10, No. 1;
28. Asupra faptului că ideea planificării presupune existența unei clase de valori prestabilite și a unui cod etic complet, în funcție de care să se poată lua decizii în orice situație, argumentează F.A. Hayek în *Drumul către servitute*, Humanitas, 1997, pp. 72-73.
29. Ludwig von Mises argumentează, expunând principiul utilitatii marginale, că opțiunile oamenilor nu sunt expresia unei judecăți academice sau filozofice, privind valoarea absolută a aurului sau fierului, de exemplu. Presupunând că, în urma unui raționament filozofic, se poate stabili în mod obiectiv utilitatea diferitelor lucruri, se ajunge la următoarea dificultate: lucruri a căror utilitate este mai mare sunt apreciate mai puțin decât lucruri a căror utilitate este mai scăzută. Fierul este mai puțin apreciat decât aurul (paradoxul valorii). Oamenii nu se află în situația de a alege în mod absolut între tot aurul sau fierul, ci de a alege între o cantitate limitată de aur sau fier, într-un anumit moment și loc (cf. Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966, pp. 119-123)
30. Împotriva poziției universaliste și pentru principiul singularismului metodologic în abordarea acțiunilor umane argumentează

- Desocialize?", *Review of Austrian Economics*, Vol.6, No.1, argumentează asupra faptului că piețele, în căutarea cărora sunt majoritatea țărilor post-comuniste, se află deja în zona aceea neagră sau subterană, și se află acolo, tocmai pentru că au fost scoase în afara legii; piețele negre ar reprezenta, într-un mod distorsionat, însăși piețele, în căutarea cărora ne aflăm, în acest proces al desocializării;
65. v. Ludwig von Mises, *Planning for Freedom*, Libertarian Press, 1952, p.22.
66. v. M.N. Rothbard, *What Has Government Done to Our Money?*, Auburn, 1990, pp.64-65 și p.68;
67. Pentru o asemenea soluție argumentează Jeffrey M. Herbener, în "The Role of Entrepreneurship in Desocialization", *The Review of Austrian Economics*, Vol. 6, No. 1; H.H. Hoppe, în "De-socialization in a United Germany", *Review of Austrian Economics*, Vol. 5, No. 2; M.N. Rothbard, în "How and How not to Desocialize", *Review of Austrian Economics*, Vol. 6, No. 1;
68. v. legea 58 /1991, privind privatizarea societăților comerciale, și legea pe 1995 privind accelerarea procesului de privatizare;
69. v. legea 18 /1991;
70. v. J. Locke, *Al doilea tratat despre cîrmuire*, Nemira, 1999, paragraful 27, p.68;
71. Argumentul este reconstruit pornind de la modul în care H.H. Hoppe - în "On the Ultimate Justification on the Ethics of Private Property" și "From the Economics of Laissez Faire to the Ethics of Libertarianism", *The Economics and Ethics of Private Property*, Kluwer Academic Publishers, 1993 - a argumentat în sprijinul principiului lockean al apropierii prin muncă;
72. v. Legea 58/1991, art. 48;
73. v. Roman Frydman și Andrej Rapaczynski, *Privatizarea în Europa răsăriteană: este statul în declin?*, Oscar Print, 1999, pp. 88-89 și pp. 102-103;
74. Acceptând această metodă de privatizare, indivizi vor fi împroprietăriți încălcindu-se principiul lockean al apropierii prin muncă;
75. v. Legea 58/1991, art. 5;
76. v. Legea 58/1991, art. 4, 8, 9, precum și art. 30;
77. v. Legea 15/1990;
78. Roman Frydman și Andrej Rapaczynski, în *Privatizarea în Europa răsăriteană: este statul în declin?*, Oscar Print, 1999, consideră că numai statul este suficient de puternic să pună în funcțiune piețele (p. 96); asupra rolului pe care îl au proprietatea privată și întreprinzătorii particulari în procesul desocializării, argumentează Jeffrey M. Herbener, în "The Role of Entrepreneurship in Desocialization", *The Review of Austrian Economics*, Vol. 6, No. 1;
79. Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966, pp. 716-724, Ludwig von Mises semnalează dificultățile sistemului intervenționist; întrucât statul este cel care hotărăște limitele intervenției sale și nu există nici un criteriu clar de delimitare a intervenției, totul va ajunge, în cele din urmă, sub controlul statului;
80. Autorul lucrării *Foe into Friend - The Makers of the New Germany, from Konrad Adenauer to Helmut Schmidt*, Marion Dönhoff își mărturisește propria neîncredere pe care a avut-o la numirea în funcție a lui Erhard: " 'Dacă Germania nu se află încă în ruine, acest om, cu planul său absurd de a aboli orice control, va reuși să o ruineze. Să ne rugăm lui Dumnezeu să nu devină ministru al economiei. După Hitler și împărțirea țării, aceasta ar fi a treia catastrofă' ". Mai tîrziu, Dönhoff a recunoscut că temerile sale au fost nejustificate.
81. H.H. Hoppe în "Desocialization in a United Germany", a efectuat o analiză succintă a celor două Germanii de după cele două războiuri; vezi, de asemenea, și Derek W. Urwin, "The Rebirth of Germany", *Western Europe since 1945 - A Political History*, Longman, 1989, pp. 76-90;
82. v. Ludwig von Mises, *Human Action*, Regnery, 1966, pp. 716-724;

Note despre autori

Giovanni Sartori

Una din cele mai importante personalități ale politologiei italiene și internaționale, Profesor la Catedra Albert Schweizer de Științe Umaniste de la Columbia University. Autorul a numeroase lucrări reputate, între care enumerez: *Democratic Theory* (1962), *The Theory of Democracy Revisited* (1987- apărută recent și în traducere românească), *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry Into Structures, Incentives and Outcomes* (1994).

Kazimierz Poznanski

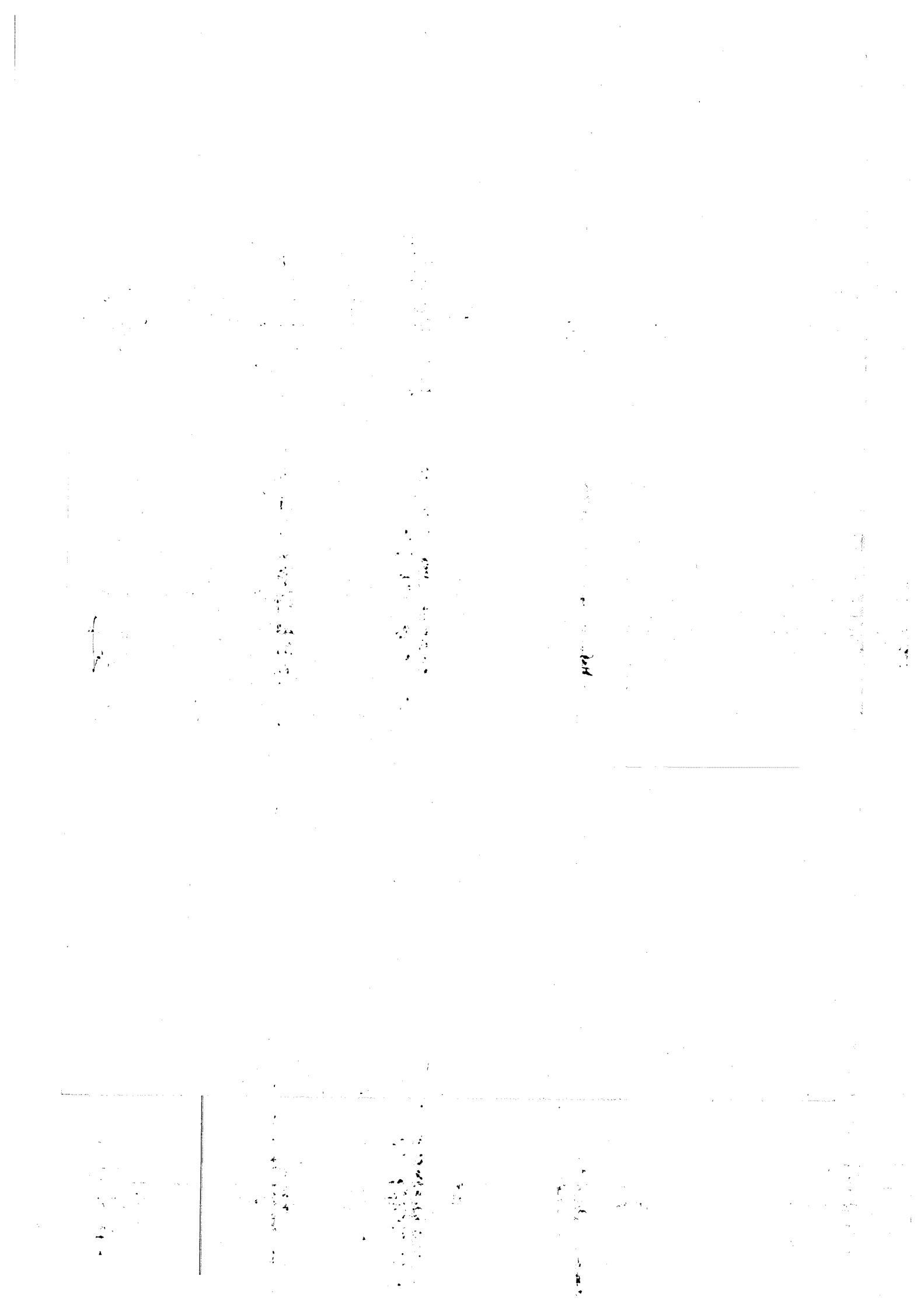
Profesor la Universitatea Washington (The Henry M. Jackson School of International Studies), specialist în economie politică internațională și sisteme economice comparate. A fost consilier economic al guvernului polonez între 1994-1996. Dintre numeroasele cărți și articole pe care le-a publicat amintim *Poland Protracted Transition: Institutional Change and Economic Growth 1970-1994* (1997), *Technology, Competition and the Soviet Bloc in the World Market* (1987); *Stabilization and Privatization in Poland* (1993).

Virgil Nemoianu

William J. Byron Distinguished Professor de literatură la Catholic University of America și profesor de filosofie la aceeași universitate. Este membru al Academiei Europene de Științe și Arte și vice-președinte al Asociației Internaționale de Literatură Comparată. A publicat peste 15 cărți și 600 de articole și recenzii pe patru continente.

Adrian-Paul Iliescu

Profesor Doctor, șeful Catedrei de Filozofie Politică și Morală de la Facultatea de Filozofie a Universității București. Cărți publicate: *Filosofia limbajului și limbajul filozofiei* (Ed. Științifică, 1989), *Conservatorismul anglo-saxon* (Ed. ALL, 1994 – Premiul Academiei Române) și *Liberalismul, între succese și iluzii* (Ed. ALL, 1998), *Wittgenstein: Why Philosophy Is Bound to Err* (Peter Lang, 2000). Senior Visiting Fellow la universități și institute de studii avansate din Germania, Anglia, Austria.

Note despre autori

**Laurențiu
Stefan-Scalat**

Născut în 1967, absolvent al Facultății de Matematică și al Facultății de Științe Politice și Administrative, Universitatea din București. A tradus Isaiah Berlin, *Patru eseuri despre libertate*, carte apărută la Humanitas în februarie 1996. Department of Political Sciences, University of Bucharest Junior Visiting Fellow January-June 2000, IWM, Vienna RELINK Fellow, New Europe College, Bucharest.

Alexandru Radu

A absolvit Facultatea de Filozofie-Istorie a Universității București. Este lector univ. dr. la Catedra de Politologie și Istorie a Universității "Politehnica" din București și profesor asociat la Facultatea de Științe Politice și Management Politic din cadrul Universității Creștine "Dimitrie Cantemir". Ca politolog, s-a specializat în domeniul studiului sistemelor politice și partidiste, publicând o serie de lucrări: *Sistemul politic românesc, un sistem entropic?* (în colaborare), București, Ed. Tehnică, 1995; *Fenomenul partidist*, București, Ed. Printech, 1999; *Nevoia schimbării. Un deceniu de pluripartidism în România*, Ed. Ion Cristoiu, București, 2000.

**Emanuel-
Mihail Socaciu**

Preparator la Catedra de Filozofie Politică și Morală a Facultății de Filozofie, Universitatea București. Autor al mai multor studii, și editor al unei colecții de filozofie politică la Editura Polirom.

Ionela Mânzu

A absolvit Facultatea de Filozofie în 2000 și este doctorand cu o temă de filozofie politică (*Temeiurile epistemologice ale liberalismului*).

